

KATEDRA HISTORIE PEDAGOGICKÉ FAKULTY

BOHEMIAE OCCIDENTALIS HISTORICA

2/2020

Plzeň 2020

STUDIE

Jan Kherner Plzeňský († 1612), profesor pražské utrakvistické univerzity a humanistický literát^{1]}

Martin HOLÝ

Abstract: The submitted study considers Jan Kherner Plzeňský, a person thus far examined to only a limited extent, one of the West Bohemian professors of the Prague Utraquist University, using official, literary, and other sources. It follows his path to education, his work at Karolinum, and his career and life thereafter after leaving the university (settling in the Prague New Town). It also examines the dispute with his alma mater over monies owed. The paper also analyses Jan Kherner's literary work and includes an edition of Kherner's testament and other related documents.

Key words: Jan Kherner; Prague Utraquist University; humanism; Early Modern Period

Pražská utrakvistická univerzita nebyla sice v předbělohorské době takzvanou plnou univerzitou, to jest nefungovala v jejím rámci přes veškeré reformní snahy všechny obvyklé fakulty (vedle artistické právnická, lékařská a teologická), přesto tvořila významné intelektuální centrum českých zemí. Její role nespočívala pouze v možnosti studia stovek až tisíců obyvatel Čech a Moravy, z nichž je část i formálně zakončila bakalářským či mistrovským titulem a následně se uplatnila v různých klíčových profesích, ale také ve správě valně části českých a v menší míře i moravských latinských partikulárních škol.^{2]}

Ačkoli mezi absolventy Karlova učení, kteří se později na nějaký čas zařadili mezi jeho profesory (v soudobé terminologii *magistri actu regentes* či *professores ordinarii*), najdeme ve své době celou řadu u nás i v zahraničí

1] Studie byla připravena v rámci projektu GA ČR č. GA18-00408S: Universitas magistrorum. Profesori pražské utrakvistické univerzity (1458–1622).

2] K dějinám pražské utrakvistické univerzity v této době srov. alespoň Václav Vladivoj Tomek, *Geschichte der Prager Universität*, Prag 1849; Zikmund Winter, *Děje vysokých škol pražských od secese cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409–1622)*, Praha 1897; týž, *O životě na vysokých školách pražských knihy dvojce. Kulturní obraz XV.–XVI. století*, Praha 1899; Michal Svatoš a kol., *Dějiny Univerzity Karlovy 1347/48–1622*, I., Praha 1995. K roli univerzity ve správě latinských škol viz alespoň Jiří Pešek, *Univerzitní správa městských latinských škol v Čechách a na Moravě na přelomu 16. a 17. století*, *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* (dále AUC – HUCP) 30, 1990, č. 2, s. 41–58; týž, *Pražská univerzita, městské latinské školy a měšťanské elity předbělohorských Čech (1570–1620)*, *Český časopis historický* 89, 1991, č. 3, s. 336–355. K počtům studujících František Šmahel, *Alma mater Pragensis. Studie k počátkům Univerzity Karlovy*, Praha 2016, s. 411–424.

proslulých osobností, mnohé jsou dnes známy pouze specialistům, historikům, knihovědcům, odborníkům na dějiny literatury či některé další oblasti (dějiny astronomie, filosofie, hebraistiky, matematiky i dalších na univerzitě vyučovaných disciplín). Jednou z nich je také plzeňský rodák Jan Kherner (Kerner, Khorner), označovaný již v raném novověku podle rodiště jako Plzeňský (Pilsenus, Pilsensis). Jeho život i profesní působení jsou dokladovány řadou pramenů, archivních, rukopisných i tištěných, z nichž jen část byla dosavadním bádáním využita.^{3]}

Bližší zprávy o Khernerově sociálním původu bohužel chybí,^{4]} stejně tak o roku jeho narození (jistě před 1560) či místu jeho prvotního vzdělávání. Doloženo je až jeho učitelské působení v Prostějově, kde patřil mezi jeho podporovatele místní utrakvistický děkan Jan Adelphus Heřmanoměstecký († 1593).^{5]} V polovině 70. let 16. století se následně odebral do Prahy na studia na pražské utrakvistické univerzitě. Zde se v závěru dubna 1575 stal alumnem Nazaretské koleje ležící v blízkosti Betlémské kaple.^{6]}

Po více než dvou letech dosáhl Kherner 11. září 1577 bakalářského gradu sedmera svobodných umění. Jak dokládá děkanská kniha, některé rukopisy Marka Bydžovského z Florentina i další prameny (mimo jiné Putzlachero-va *Memorabilia*), stalo se tak ve druhé skupině bakalareandů (*secunda classis*)

3] Z dosavadní literatury srov. k Janu Khernerovi alespoň Ioannes Godefridus DLABAČ, *Commentarius de doctis Bohemobrodensibus*, s. 46n. (Knihovna královské kanonie premonstrátů na Strahově /dále Strahovská knihovna/, rkp. DB IV 44); Josef JUNGSMANN, *Historie literatury české*, 2. vyd., Praha 1849, s. 578n.; *Riegrův slovník naučný* IV, Praha 1865, s. 649; Jakub MALÝ, *Vlastenský slovník historický*, Praha 1877, s. 340; Karel NAVRÁTIL, *Paměti hlavního kostela farního, fary a školy sv. Jindřicha a sv. Kunhuty v Novém městě pražském*, Praha 1869, s. 99n., 107; Josef JIREČEK, *Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. věku I*, Praha 1875, s. 342n.; Martin HRUŠKA, *Kniha pamětní král. krajského města Plzně od roku 775 až 1870*, Plzeň 1883, dodatek, s. 12; František KOŽELUHA, *Paměti o školách prostějovských*, Olomouc 1889, s. 14; *Ottův slovník naučný* 14, Praha 1899, s. 198; Čeněk ZÍBRT – Antonín TRUHLÁŘ, *Dodatky a opravy k biografickým starších spisovatelů českých*, Časopis Českého musea 97, 1913, s. 178; Jan MARTÍNEK, *Dva latinské sborníky humanistické*, Listy filologické 83, 1960, s. 328; Peter KRÖMER, *Die Magister der Philosophischen Fakultät der Universität zu Prag und ihre Schriften im Zeitraum von 1550 bis 1621*, Erlangen – Nürnberg 1972, s. 94; Karel BERÁNEK, *O počátcích pražské lékařské fakulty 1348–1622*, AUC – HUCP 9, 1968, č. 2, s. 65; Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě* (dále RHB) III, Praha 1969 s. s. 34nn.; Josef HEJNIC, *Plzeňská latinská škola v době humanismu*, *Minulostí Západočeského kraje* 14, 1978, s. 129; týž, *Latinská škola v Plzni a její postavení v Čechách, 13.–18. století*, Praha 1979, s. 29; Václav PUMPRLA, *Knihopisný slovník českých, slovenských a cizích autorů 16.–18. století*, Praha 2011, s. 553n.; RHB VI, s. 181n.; Lucie STORCHOVÁ (red.), *Companion to Central and Eastern European Humanism, Volume 2: The Czech Lands, Part I A–L*, Berlin 2020, s. 625nn.

4] Za ověření jsem díkem zavázán PhDr. Marii Waskové Malivánkové z Archivu města Plzně.

5] K němu srov. RHB I, s. 46n.

6] K této koleji srov. Mlada HOLÁ, *Studentské koleje pražské univerzity v pozdním středověku a raném novověku: Dějiny – správa – úřední písemnosti (do roku 1622)*, Praha 2018, s. 79–93.

vedené Petrem Kodícilem z Tulechova (1533–1589).^{7]} Obhajoval tehdy tezi *Ut magistratus superior seditionis evitandae causa, pro quibusdam delictis paenas, secundum leges inferendas nonnunquam relaxare aut remittere fontibus debeat, nec ne?*^{8]}

Ačkoli studoval dále, tak, jak bylo tehdy běžné, působil souběžně také jako vyučující, respektive rektor na několika latinských partikulárních školách náležejících tehdy pod správu pražské utrkvistické univerzity, a to v Prostějově, dále v Jaroměřicích nad Rokytnou, a nakonec v Praze, a to nejprve na svatojilské škole a konečně u sv. Jindřicha. Přesun studentů do Prahy v závěru jejich studií býval běžný, měli tak možnost snazší přípravy k příslušným zkouškám. Poněkud atypický je však v kontextu sledované doby poměrně dlouhý odstup u Khnerera mezi získáním bakalářského gradu a dosažením titulu mistra svobodných umění. Ke složení mistrovské zkoušky se přihlásil na jaře 1584. Titulu mistra sedmerna svobodných umění dosáhl uvedeného roku po složení zkoušek a obhajobě teze *Ut bono viro multo sit consultius iniuriam pati, quam inferre, nec ne?* ve skupině kandidátů, z nichž se hned pět stalo v pozdější době rovněž profesory Karlova vysokého učení (Jan a Petr Crispové, Jan Chorinnus, Matouš Mendicellus, Adam Zalužanský ze Zalužan), což je v tak hojném počtu dosti neobvyklé.^{9]} Slavnostně promován byl 12. června.^{10]}

Hned v následujícím roce (1585) se mistr Khnerer ocitl na podzim jako třetí mezi kandidáty, z nichž se vybíral nový univerzitní *actu regens*. Vokace za mistra pražské univerzity dosáhl však teprve o rok později.^{11]} Mezitím se zdržoval na Moravě a dále v Kutné Hoře, kam se kvůli nemoci „*sotva... dopravil a tu se složil*“. Pro delší léčení nemohl vykonávat místo správce zdejší

7] O něm viz alespoň RHB I, s. 389–402; *Lexikon české literatury I A–G. Osobnosti – díla – instituce* (dále LČL), Praha 1985, s. 362n.; Václav PUMPRLA, *Knihopisný slovník českých, slovenských a cizích autorů 16.–18. století*, Praha 2010, s. 577nn.; Martin HOLÝ, *Ve službách šlechty. vychovatelé nobility z českých zemí, 1500–1620*, Praha 2011, s. 208n.; Mlada HOLÁ – Martin HOLÝ a kol., *Profesoři pražské utrkvistické univerzity v pozdním středověku a raném novověku*, v tisku. Srov. také http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/CODICIL_z_Tulechova_Petr_22.2.1533-26.10.1589 [cit. dne 7. 12. 2020].

8] Archiv Univerzity Karlovy (dále AUK), rkp. A 17 III (= Thomas Antonius PUTZLACHER, *Memorabilium Universitatis Pragensis. Tomus III continens intimationes sed programmata publice in Academia Pragensi edita nec non virorum de universitate bene meritorum epitaphia usque ad annum MDLXXXIV*), s. 602; Národní knihovna ČR (dále NK ČR), rkp. XXIII F 64 (= *Acta in academia Pragensi*), fol. 243v; tamtéž, rkp. XXIII D 217 (= *Liber intimationum quarundam publice in Alma Academia Pragensi aeditarum et cl. virorum de eadem bene meritorum epitaphia*), fol. 192r; *Liber decanorum facultatis philosophicae Universitatis Pragensis ab anno Christi 1367 usque ad annum 1585. Pars 2*, Praeae 1835 (= *Monumenta Historica Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis I*; dále citováno jako MHUP I/2), s. 425.

9] Ke všem viz jejich biogramy in: M. HOLÁ – M. HOLÝ a kol., *Profesoři pražské utrkvistické univerzity*, v tisku.

10] AUK, rkp. A 17 III, s. 923; NK ČR, XXIII D 217, fol. 247v, 249v; MHUP I/2, s. 444.

11] AUK, rkp. A13a, fol. 90r.

proslulé školy u Vysokého kostela, o což u rektora pražské univerzity Petra Kodícila z Tulechova opakovaně Kutnohorští usilovali ještě v době před jeho nabytím mistrovského titulu. Kodícil jej však chtěl dosadit za správce některé moravské latinské školy (pravděpodobně v Jaroměřicích nad Rokytnou).^{12]}

Po nástupu na univerzitu se stal Jan Kherner kolegiátem největšího mistrovského kolegia, tedy Karlovy koleje, v níž měl po většinu svého působení na Karlově učení svůj byt.^{13]} Kromě výuky musel postupně převzít i některé administrativní funkce, jak to tehdy bylo běžné. Zejména se jednalo o časově náročný post probošta největšího mistrovského kolegia, tedy Karlovy koleje, spojený kromě jiného s pravidelnými vizitacemi kolejních vesnic a řešením různých sporů mezi univerzitními poddanými. Úřad zastával v letech 1587/1588. V letech 1591/1592 byl direktorem studentské koleje Nationis. Opakovaně pak vykonával rovněž náročný post děkana artistické fakulty (1590–1592 a 1593).^{14]}

Co se týče Khernerovy výuky na univerzitě, tu bohužel blíže rekonstruovat nelze. Soupisy přednášek jednotlivých vyučujících, takzvané *ordines lectionum*, jsou právě z 80. a 90. let 16. století dochovány jen ve velmi malé míře. Podle Jarmily Peškové má existovat takový soupis z doby Khernerova působení na Karlově učení pouze pro zimní semestr 1591/1592. Přímo na pramen však autorka neodkazuje, v námi zkoumaných dokumentech univerzitní úřední provenience se jej bohužel nepodařilo nalézt.^{15]}

12] Viz také Vojtěch Jaromír NOVÁČEK (ed.), *Listář školství kutnohorského (1520–1623)*, Praha 1894, s. 31nn. K okolnostem nástupu na pražskou univerzitu (včetně vokace nového profesora) srov. podrobně M. HOLÁ – M. HOLÝ a kol., *Profesoři pražské utrakvistické univerzity*, v tisku (zde též odkazy vztahující se ke Khernerovi i jeho biogram). K univerzitním tezí Anna SKÝ-BOVÁ, *Univerzitní these 16. století*, diplomová práce FF UK, Praha 1957.

13] Ke Karolinu i dalším mistrovským kolejím pražské univerzity viz alespoň Alois KUBIČEK – Alena PETRÁŇOVÁ – Josef PETRÁŇ, *Karolinum a historické koleje University Karlovy v Praze*, Praha 1961; Josef PETRÁŇ, *Karolinum*, Prague 2010; M. HOLÁ – M. HOLÝ a kol., *Profesoři pražské utrakvistické univerzity*, v tisku.

14] AUK, rkp. A 17 IV (= Thomas Antonius PUTZLACHER, *Memorabilium Universitatis Pragensis. Tomus IV continens intimationes et programmata publice in Academia Pragensi edita nec non virorum de universitate bene meritorum epitaphia*), s. 256nn.; tamtéž, rkp. A 47, fol. 196v–207v; NK ČR, XXIII D 217, fol. 308nn., 317nn.; Karel HRDINA, *Seznam proboštů koleje Karla IV.*, Věstník České akademie věd a umění 57, 1948, s. 8; Mlada HOLÁ – Martin HOLÝ, „Vejezd se stal“. *K cestám pražských profesorů do poddanských vesnic univerzitních kolejí na přelomu 16. a 17. století*, v tisku. Ke studentským kolejím M. HOLÁ, *Studentské koleje* (ke Khernerovi s. 169). Ke koleji českého národa pak speciálně Mlada HOLÁ – Martin HOLÝ (Hg.), *Das Studentenkolleg der Böhmischen Nation der Prager Universität. Edition der Rechnungen aus den Jahren 1541–1611*, Berlin 2019.

15] Jarmila PEŠKOVÁ, *Ordines lectionum jako pramen poznání výuky na artistické fakultě pražské univerzity v letech 1570–1619*, AUC – HUCP 30, 1990, fasc. 1, s. 9–30. K výuce na univerzitě srov. nejen Z. WINTER, *O životě na vysokých školách*, s. 320–385, ale nejnověji také Mlada HOLÁ – Martin HOLÝ, *Das Prager Karlskolleg im Spätmittelalter und in der Frühen Neuzeit als Ort der universitären Wissensvermittlung (1436–1622)*, v tisku a titíž a kol., *Profesoři pražské utrakvistické univerzity*, v tisku.

Tak jako mnozí jeho kolegové ve starší i pozdější době, se i Jan Kherner Plzeňský rozhodl své nepřilíh dobře hmotně zajištěné působení na pražské utrakvistické univerzitě po přibližně osmi letech ukončit. Dne 20. října 1593 vstoupil ve sňatek s Annou, pozůstalou dcerou po měšťanovi Nového Města pražského Adamu Pilerovi. Podle obvyklého zvyku byla svatba oslavena rovněž vydáním příležitostného tisku jeho přáteli, který byl vydán u Jiřího Nigrina v témže roce.¹⁶⁾ Po svatbě však ještě nějakou dobu na univerzitě pravděpodobně bydlel, což je v této době, tedy před zrušením celibátu profesorů po roce 1609, spíše výjimečné (1594 pobýval stále v Jeruzalémské koleji, jejímž byl direkto-rem).

Po odchodu z univerzity vedl mistr Jan se svou alma mater dlouholetý spor o finance související se správou univerzitních kolejí a statků. Kherner měl jednak financovat rekonstrukci Jeruzalémské koleje z vlastních financí (údajně 400 kop grošů míšeňských), jejichž výši karolinští mistři neuznali, jednak zřejmě neodevzdal univerzitě některé peníze, které v minulosti přijal od různých osob (nejasnosti byly zároveň v příjmech z univerzitních vinic). Ještě roku 1601 dlužil prý univerzitě vysokou částku, více než 170 kop grošů míšeňských. Svár byl nakonec urovnán smírem v roce 1602, a to kromě jiného díky zprostředkování ze strany několika osobností (Jáchyma z Těchenic, Simeona Kohouta z Lichtenfeldu, Jiřího Pergera z Častolovic a Bartoloměje Havlíka z Varvažova).¹⁷⁾

V každém případě nebyly zřejmě počáteční Khernerovy majetkové poměry špatné. V roce 1596 si mohl od Daniela Adama z Veleslavína¹⁸⁾ zakoupit dům v Praze na Senném trhu. Kromě jiného se živil právníckou činností. Bližší informace o ní nejsou bohužel k dispozici. Očekávat lze zastupování stran u různých soudů či úřadů (v dobových pramenech se zpravidla používá pojem prokurátor). Z nejasných příčin se však hmotné poměry mistra Jana, udržujícího dlouhodobě kontakty s řadou vzdělanců, později výrazně zhoršily. Závěr života měl prožít podle *Rukověti humanistického básnictví* dokonce ve hmotné nouzi. Je evidentní, že trpěl zejména nedostatkem hotovosti, a to i navzdory některým mimořádným příjmům, které se mu podařilo získat. V roce 1606 mu tak například proslulý tiskař Jiří Černý z Černého Mostu (Nigrýn, †1606)¹⁹⁾

16) *In honorem nuptiarum clarissimi viri virtute et doctrina praestantis domini m. Ioannis Kherneri Plzeni, professoris inchoyae Academiae Pragensis, sponsi et honestissimae ac pudicissimae virginis Annae filiae Adami Pileri, vita pie functi civis Nove Urbis Pragensis sponse, scripta ab amicis, Pragae typis Georgii Nigrini 1593* (NK ČR, sign. 52 C 15, přív. 31).

17) K uvedenému sporu s univerzitou srov. detailně AUK, A 48, fol. 167r; tamtéž, rkp. B 15, fol. 108r–113r, 156r a passim; tamtéž, B18, 178r. Srov. také RHB III, s. 34.

18) K němu viz alespoň Milan KOPECKÝ, *Daniel Adam z Veleslavína*, Praha 1962; Mirjam BOHATCOVÁ – Josef HEJNIC, *O vydavatelské činnosti veleslavínských tiskárny (1578–1620)*, Folia Historica Bohemica 9, 1985, s. 291–388; LČL I, s. 28nn.; Zdeněk BENEŠ, *Daniel Adam z Veleslavína, nakladatel a literát*, in: Duchem, ne mečem. Fakta, úvahy, souvislosti, Praha 2003, s. 111–121; Petr VOIT, *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*, Praha 2008, s. 37nn.

19) RHB IV, s. 41n.; LČL 3/I, s. 536n. a také nejnověji fundované:

odkázal 15 kop grošů míšeňských. Jak ukazuje jeho testament (vydaný v příloze této studie), zcela bez majetku nezůstal. Musel si však v závěru života půjčovat peníze a zastavovat různé předměty. I jemu ovšem někteří jednotlivci dlužili (srov. k tomu Přílohu 2 předkládané studie).^{20]}

V posledním období života soužily mistra Jana, majitele knihovny pravděpodobně přinejmenším částečně učeneckého charakteru, z níž se bohužel zachovalo pouze torzo, rovněž blíže nespecifikované zdravotní problémy.^{21]} I kvůli nim sepsal 18. prosince 1611 kšaft (viz Příloha 1), v němž odkázal výše uvedený dům, zahradu pod Žižkovem, knihy a další movitosti rovným dílem svým dětem Adamovi, Danielovi, Alžbětě a Barboře. Drobnější odkazy určil i dalším osobám. Za poručníky dětí ustanovil kromě své tchyně mistry Valentina Kochana z Prachové († 1621)^{22]} a Jana Campana Vodňanského (1572–1622),^{23]} jímž zároveň odkázal část svých knih (herbář latinský in folio, *corpus iuris* in quarto).^{24]}

Jan Kherner, dlouholetý člen literátského kůru u sv. Jindřicha na Novém Městě pražském, zemřel v Praze 20. července 1612. Kde byl pohřben, není známo. Ačkoli se tak běžně stávalo i u bývalých profesorů Karlova učení, chybí zprávy o tom, že by našel místo posledního odpočinku v kapli Božího těla či v Betlémské kapli.^{25]} Teoreticky se tak mohlo stát u sv. Jindřicha, ale prameny pro takové tvrzení chybí.

https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Ji%C5%99%C3%AD_%C4%8Cern%C3%BD_z_%C4%8Cern%C3%A9ho_Mostu [cit. dne 7. 12. 2020] (autorem hesla je Petr Voit).

20] Archiv hlavního města Prahy (dále AHMP), rkp. 2179 (= Kniha svatebních smluv a kšaftovních kvitančí Starého Města pražského, 1584–1651 /1655/), fol. 186v. Srov. také příloha této studie se soupisem Khernerových dluhů a pohledávek. Viz též RHB III, s. 34.

21] V pramenech si na nedostatek zdraví stěžoval již ve druhé polovině 90. let 16. století, srov. například AUK, A48, fol. 167r.

22] Kochan později požádal o propuštění z povinnosti poručníka. Na jeho místě jmenovala městská rada Matouše Rosola a Pavla Pokorného. AHMP, rkp. 2209 (= Kniha testamentů Nového Města pražského 1586–1617), fol. 413r (viz také Příloha 3 této studie). Ke Kochanovi popravenému později na Staroměstském náměstí v červnu 1621 za podíl na stavovském povstání viz *Historie o těžkých protivenstvích cirkve české*, Praha 1892, s. 192n.; RHB III, s. 61nn.; LČL 3, s. 1275; M. HOLÁ, *Studentské koleje*, s. 319; M. HOLÁ – M. HOLÝ (Hg.), *Das Studentenkolleg der Böhmischen Nation*, s. 258; L. STORCHOVÁ (ed.), *Companion* 2/1, s. 647n.; M. HOLÁ – M. HOLÝ a kol., *Profesoři pražské utrakvistické univerzity*, v tisku.

23] Ke Campanovi viz alespoň RHB I, s. 254nn.; LČL I, s. 349nn.; Michal Svatoš, *Mistr Jan Campanus a pražská univerzita*, in: Vodňany a Vodňansko 5, 2002, s. 117–130; V. PUMPRLA, *Knihopisný slovník*, s. 173nn.; L. STORCHOVÁ, *Paupertate, styloque connecti*, passim (dle rejstříku); P. VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 149; L. STORCHOVÁ (ed.), *Companion* II/1, s. 219–236; biography.hiu.cas.cz (heslo Campanus, Jan) [cit. dne 7. 12. 2020]; M. HOLÁ – M. HOLÝ, *Profesoři pražské utrakvistické univerzity*, v tisku.

24] AHMP, rkp. 2209, fol. 412r–v. K jeho pozůstalosti též 412v–413r. Srov. také přílohu této studie.

25] Mlada HOLÁ – Martin HOLÝ, *Zwischen Realität und Mythos. Tod und Begräbnisse von Professoren der Prager Universität vom 15. bis zum frühen 17. Jahrhundert*, AUC – HUCP, v tisku.

Kherner byl takřka až do své smrti literárně aktivní. Znána je přitom celá série jeho děl, která se dosud dočkala jen částečného zhodnocení.²⁶⁾ Vedle latinské tvorby k nim patří rovněž některé překlady. Pokud jde o první ze zmiňovaných oblastí, sepsal mistr Jan v rozmezí necelých třiceti let (s narůstající intenzitou v závěru života) především řadu děl příležitostné povahy. Většina z nich se vztahovala k měšťanským elitám pražských měst, včetně nobilitovaných osob, ojediněle přijatých i do rytířského stavu. Literární zájem projevil rovněž o některé představitelky své *almae matris*.

Kromě blahopřání ke sňatkům jde zejména o epitafy i další díla spojená s úmrtím některých osob, včetně dětí. V některých případech byly jim vydány jednolisty,²⁷⁾ v jiných šlo o díla rozsáhlejší. Některé z uvedených prací byly publikovány pouze v latině, jiné vydány s českou, více či méně volnou parafrází.²⁸⁾ Dále pak existují i česko-jazyčná díla příležitostné povahy, např. jeho *Potěšení v těžkém zármutku postavených*, tj. pozůstalých po Jakobovi Ledčanském z Popic, z roku 1599.²⁹⁾

Kromě uvedeného a řady dalších drobných latinských skladeb příležitostného charakteru, publikovaných v 16. a raném 17. století u nás i v zahraničí v obrovském rozsahu, napsal Jan Kherner Plzeňský však také některé verše na poněkud méně obvyklá témata. Roku 1585 tak například publikoval dnes bohužel jen z opisu známou báseň o obnově makovice věže svatojindřichského chrámu na Novém Městě pražském, k němuž měl vztah kromě jiného jako učitel tamní školy.³⁰⁾

26) Nejkomplexnějšího a strukturovaného zhodnocení se Khernerovo dílo dočkalo v čerstvě vydaném díle L. STORCHOVÁ (ed.), *Companion*, s. 626nn. (autorem hesla je Vojtěch Pele). Srov. také odkazy uvedené v pozn 3.

27) K jednolistům srov. pro prostředí střední Evropy i českých zemí P. VOIT, *Encyklopedie knihy*: <https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php/Jednolist> [cit. dne 7. 12. 2020].

28) Srov. například *Carmen honori nuptiarum clarissimi... nobilis viri D. Vencesilai Senioris Kamarithi de Rovin, Sacrae Caesariae Maiestatis ad appellationes consiliarii sponsi et honestae ac piaae matronae Susannae Legatae, sponsae... celebrabantur autem XX. die Octobris, anno 1591*, Praegae Ioannes Schuman 1591 (books.google.cz); *Encomium vitae pie et honeste in hac ultima ac delira mundi senecta a nobili... viro... D. Georgio Humelio de Ruprsstorph Cive Neopragensi actae etc. 16. Julii Anno 1611 feliciter ex actae ad Haeredes D. Johannem, Thobiam, Dionysium Humelios de Ruprsstorph, fratres germanos, Praegae Typis Georgii Hanussii, 1611* (Moravská zemská knihovna Brno, sign. 24.704, přív. 58); *Piis Manibus nobiliss. viri... equitis dni. Iohannis de Prosece... in iudicio purgraviatus Pragensis consiliarii..., qui placide in fide IESU CHRISTI obdormiit 22. die Januarii Anno 1612*, Praegae typis Georgii Hanussii (dostupné na books.google.cz). Detailní seznam latinské tvorby viz RHB III, s. 35nn. Srov. také Jan MARTÍNEK, *Dva latinské sborníky humanistické*, Listy filologické 83, 1960, s. 328 a dále záznamy na www.knihopis.cz a <https://www.historickefondy.cz/>.

29) Jan KHERNER PLZEŇSKÝ, *Potěšení v těžkém zármutku postavené pro smrt nenadálau svého milého manžela, někdy urozeného P. Kakuba [!] Lečanského z Popic etc. Aničky dceři své a jiných přátel, poctivé a pobožné matrony paní Anyžky Lečanské etc. sepsané z spolu útrpnosti křesťanské 12 dne měsíce října léta... 1599*, Vytištěno v Starém Městě Pražském u dědiců Jana Šumana 1599 (Strahovská knihovna, sign. FK V 2, přív. 37).

30) K. NAVRÁTIL, *Paměti hlavního kostela farního, fary a školy sv. Jindřicha*, s. 99; RHB III, s. 35

K velmi rozšířeným dílům se pak zařadila edice spisu Erasma Rotterdamského (1466–1536) *Vidua christiana*. Kromě samotného překladu z latiny, poněkud odlišně strukturovaného a podle autora doplněného, pořídil rovněž předmluvu k dílu. Práci, již chystal ještě na půdě univerzity, jak to vyplývá z její předmluvy, vydal až po svém odchodu z ní v roce 1595, a to v Praze u Jiříka Dačického. Náročné dílo vydal předně k potěšení urozené paní Salomény Štřelové z Řehnic a na Křivsoudově i „jiných všech křesťanských a pobožných vdov“. Ke vzniku práce však Khernera podnítila jiná žena, Apolona Vostrovcová, rozená Brtnická z Valdštejna, v roce 1594, jež se však jejího vydání již nedočkala.^{31]}

Závěrem lze konstatovat, že ačkoli Jan Kherner nebyl neproblematickou osobností (zpronevěra peněz při správě studentských kolejí pražské univerzity), zapsal se trvale nejen do historie Karlova vysokého učení, na němž strávil část produktivního věku, ale také do dějin české a latinské literatury českých zemí 16. a raného 17. století. V mnoha ohledech patří jeho curriculum i tvorba k typickým atributům raně novověkých vzdělavců v Čechách a na Moravě v předbělohorské době. Poněkud atypické je však jeho učitelské působení předcházející univerzitním studiím. Nepříliš obvyklá je také skutečnost, že se po opuštění univerzity nevydal cestou úřední kariéry v městských, šlechtických či zeměpanských službách a namísto toho se spolehl na nejistý příjem z jiných zdrojů. To bylo zřejmě také jednou z příčin jeho nedobrého majetkového postavení v závěru života, které dobře dokumentují prameny související s jeho pozůstalostí. K ní se vztahují i obě přílohy níže.

Příloha 1: Testament mistra Jana Khernera Plzeňského z 18. prosince 1611^{32]}

AHMP, rkp. 2209 (= Kniha testamentů Nového Města pražského 1586–1617), fol. 412nn.

M[istr] Jan Kherner

In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti amen.

Já M[istr] Jan Kerner Plzeňský, měšťtín v Novém Městě pražském, znamenaje při sobě nedostatek zdraví mého a že se již blíží čas k složení tohoto stánku mého smrtedlného, ale však z milosti Boží dobré paměti požívaje, časně o mém statečku, kteréhož mi Pán Bůh z milosti své uděliti ráčil, takto řídím a kšaftuji:

31] *Vdova křesťanská latinským jazykem ku poctivosti někdy velebné, české a uherské královny Marie, Karla císaře a Ferdinanda krále... sestry od Desyderia Erasma Roterodamského sepsaná, nyní pak na česko přeložená a na jisté částky aneb otázky rozdělená, místy i porozšířená...*, Vytisťeno na Starém Městě Pražském u Jiříka Dačického 1595. Kniha je dostupná na books.google.com. Předmluva fol. A2r–A4r.

32] Text je transkribován dle obvyklého úzu pro česko-jazyčné raně novověké texty. Srov. alešpoň Ivan ŠTOVÍČEK a kol., *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti*, Praha 2002.

Předně duši mou milou předrahou krví Beránka nevinného pana Jezu Krista obmytou poroučím v ruce Pána Boha Otce Všemohoucího, té jsa neomylné naděje, že ji k sobě pro svá nevystihlá milosrdenství a pro dosti učinění za hříchy netoliko mé, ale i za hříchy všeho světa, Syna jeho nejmilejšího v své Svaté Ruce přijítí ráčí.

Co se pak dotýče těchto časných a pomíjejících věcí jako domu mého, v němž nyní bydlím, zahrady pod Žižkovem ležící, knih, šatstva vinutého i chodícího a jiných všelijakých nábytkův, kteříž by se jakýmkoliv jménem jmenovati mohli, to vše na rovný díly Adamovi, Danielovi, Alžbětě a Barboře, dítkám svým, poroučím a kšaftuji.

Jestliže by pak který z nich, nežli letům svým přijde, prostředkem smrti časné z tohoto světa vykročil, tehdy tomu chci, aby díl jeho na živé připadl.

Kateřině Vančurové za její věrné služby deset kop míš[eňských] odkazuji. Co se pak dluhův mně povinných aneb mých a po dobré paměti Anny, manželky mé, jiným věřitelům zůstalých dotýče, ty na rejstříku při tomto kšaftu příležitím mou vlastní rukou poznamenáni jsou a v šuldbuchu se vyhledají. Aby pak tato má poslední vůle v podstatě své zůstávati mohla, za přední poručnici otcovskou paní Barboru Přepeřilovou, tchyni mně v Kristu Pánu milou, vystavuji, k níž připojuji urozeného a mého zvláště milého pana přítele a kmotra [fol. 412v] M[istra] Valentina Kochana z Prachové a vysoce učeného p[ana] M[istra] Jana Campana Vodňanského, též pana kmotra mého nejmilejšího, té jsa k nim důvěrné naděje, že toto břemínko na svá ramena se vši ochotností přijítí ráčí. Za jejichžto práci, nemaje na penězích, na knihách, aby se jim učinilo, žádám. Předně panu Valentinovi Kochanovi daruji herbář latinský in folio barvou vynesný fuselní. A p[anu] M[istrovi] Janovi Campanovi odevzdávám po smrti mé Corpus iuris in quarto, nepochybují, že ode mne potřebného ten odkaz vděčně přijmou a mé dítky sobě opravdově poručené míti budou. Vedle pak toho Jich Mí[los]ti slovnuté a vzáctné poctivosti p[ana] p[urkmistra a] pánuv ve vši náležitě uctivosti prosím, že nad touto mou poslední vůlí ochrannou a laskavou svou ruku milostivě držeti ráčí.

Stalo se v domě mém 18. dne decembris anno 1611.

M. Jan Kerner Plzenský, měštěnin Nového Města pražského

Příloha 2: Soupis dluhů a pohledávek M. Jana Khernera

AHMP, rkp. 2209 (= Kniha testamentů Nového Města pražského 1586–1617), fol. 412v–413r

Dluhové M. Jana Khernera jiným povinné.

P[anu] Matějovi Černýmu, měštěninu v Novém Městě pražském, dle smlouvy mezi desíti p[ány] soudci zapsané pozůstávám ještě dvaceti jednu kopu m[íšeňských].

It[em] p[aní] Apoleně v Nekázané ulici za plátno 18 kop m[išeňských].
It[em] p[aní] Kateřině Hruškové tolikéž za plátna dlužen jsem ještě 8 kop
míš[eňských].
It[em] p[aní] Káci u Tunských zůstávající dodati se má 7 kop m[išeňských].
It[em] ctihodnému knězi Vítovi Dionýsiusovi ještě se má dodati dluhu 8 kop
m[išeňských].
It[em] p[anu] Janovi Condeliusovi dle jistoty jedno sto kop m[išeňských].
P[an] M[istr] Jan Campanus má šuldrbrýf na dvaceti dvě kopě míš[eňské].

Dluhové naproti tomu p[anu] M[istrovi] Janovi Kernerovi povinni.
U urozeného p[ana] Eustacha Petengle zastaveno klenotův na šuldpryfu [!] po-
znamenanych ve XXVI kop míš[eňských].
It[em] v Židech koflík veliký ve XXII kop šacovaný, stříbrný pás a tři menší
stříbrný koflíky [fol. 413r] ve XX kopách zastavený, o čemž o všem Jakub
Muňka Žid dobrou vědomost má.
P[an] Pavel Skromný dle smlouvy nákladu polovici na obrubu poloviční stud-
nice má mi vrátiti 3 kopy m[išeňské].
It[em] p[aní] Barbora Přepeřilová, tchyně má milá, připověděla mi dáti polovici
z pěti set osmdesáti pěti zlatých na zámku povinných, protože jsem téměř pět
let pořád toho dluhu pomáhal upomínati a na to svých nemálo peněz jsem utra-
til i mnoho svýho obmeškal.
It[em] paní Kateřina Cypriánka učinila již před několika lety kšaft o dům svůj
v prostředních Chudobicích ležící i o jiný statek a mne s dědici mými za dědice
nařídila. Protož mám k ní po Pánu Bohu naději, že toho kšaftu po smrti mé
nezmění.

Příloha 3: Potvrzení Khernerova kšaftu z 30. dubna 1613

AHMP, rkp. 2209 (= Kniha testamentů Nového Města pražského 1586–1617),
fol. 413r
Anno Domini 1613 feria 3 p[ost] dominicam Jubilate 30. Aprilis k žádosti
<Doroty> Barbory Přepeřilový jest tento kšaft ve všech punktích a klauzulích
stvrzen, kromě toho artykule, co se poručenství na p[ana] M[istra] Valentina
Kochana z Prachové vztaženého dotýče. Kterýž za jistými a slušnými příči-
nami z téhož poručenství jest propuštěn a na místo jeho Matouš Rosol a Pavel
Pokorný nařizeni.

Jan Kherner Plzeňský († 1612), professor at the Prague Utraquist University and humanist author

Summary

The submitted study considers the personality of Jan Kherner Plzeňský, using official, literary, and other sources. We unfortunately have no information as regards his social background. Or, for that matter, his studies prior to university. What we do have is information about his education at the Prague Utraquist University, where he attained bachelor's and master's titles. As was common prior to the White Mountain era, he also worked as a teacher or principal of several Latin schools. What is somewhat atypical, however, is the relatively large gap between attaining his bachelor's and then his master's degree.

The article also examines Jan Kherner's activity at the Prague university, where he was a professor from 1586 onward. In addition to teaching, he, like most of his colleagues, occupied certain administrative positions, in particular the time-consuming post of provost of the largest master college, Charles' College. He later worked as director of the Czech Nation student's college and the dean of the Faculty of Art. After leaving the university, he settled in the Prague New Town, where he married. Although Jan Kherner's financial standing was not initially too bad, he gradually found himself in financial difficulty and was forced to take out various loans. He also conducted a protracted dispute with his alma mater about monies owed from when he occupied the abovementioned administrative positions (unpaid incomes from various persons, ambiguities in the management of the college villages' accounts, etc.).

In the final section, the author follows the relatively far-reaching literary work created by Jan Kherner, who was active in this regard the whole of his adult life. In addition to writings in Latin, he was also responsible for certain translations. As far as the first of these areas of interest is concerned, Master Jan mainly wrote a number of works to mark certain occasions. Most of them relate to the burgher elites of the Prague towns or in isolated cases to the nobility. He also expressed a literary interest in certain representatives of his *almae matris*. In addition to congratulations on the occasion of their marriage, he mainly wrote epitaphs and other works associated with the death of certain persons, children included. Most of them are in Latin, some in Czech.

Alongside the above and a number of other, minor Latin compositions to mark particular occasions, Jan Kherner also wrote verse on somewhat less common themes; for example, a poem about the restoration of the orb on the steeple of the Cathedral of St. Henry in the Prague New Town. His edition of the scripture of Erasmus of Rotterdam (1466-1536), *Vidua christiana*, was one

highly prevalent work. In addition to the actual translation from Latin, structured somewhat differently and supplemented according to the author himself, he also wrote a foreword.

The study also makes accessible the little-known testament of Master Kherner, which illustrates well his financial standing and certain other aspects of his life (relationships with his mother-in-law, other social ties reflected in the make-up of the guardians of his will, etc.). Some of the books that Kherner owned are also mentioned. Then, in the supplement that follows, there is a list of the monies he owed and the monies owed to him by various persons, as well as what is referred to as confirmation of his testament from 1613.

Kostel Nejsvětějšího jména Ježíš zvaný Kostel U Ježíška

Pavel KOZÁK

Abstract: This study aims to outline the history and the structural alterations of the cultural extraordinary immovable protected landmark of The Church U Ježíška in Pilsen. It also encompasses the historical figures linked to the building. This thesis is divided into several parts. Firstly, it chronicles the church's history and presents information about the characters related to the church's reconstruction through time. The following sections provide data on the noteworthy furniture and the church's interior ornamentation, as well as describe other sacral buildings of the same consecration. The final segment is dedicated to this church's significance in the lives of the people of Pilsen.

Keywords: Pilsen; sacral architecture; church U Ježíška; church of the Blessed Name of Jesus; Petr Pavel Helffer

Plzeňské hospodářské poměry se ve druhé polovině 17. století po nestabilních letech třicetileté války pomalu měnily k lepšímu, došlo k oživení stavební a umělecké činnosti, a proto se v souvislosti s tím objevují mezi přistěhovalci příslušníci právě těchto profesí. Mezi usazenými řemeslníky a umělci byli převážně Němci, Češi v nich tvořili menšinu. K nim přibyla řada vlašských stavitelů, mezi nimiž vynikli Jakub Auguston starší a později Jakub Auguston mladší (strýc a synovec).^{1]}

Stavitel Jakub Auguston mladší (1668–1735) měl v Plzni zvláštní postavení. Jako jeden z mála plzeňských mistrů totiž zaměstnával při svých velkých barokních stavbách větší množství tovaryšů. Byl to jediný větší podnikatel mezi plzeňskými řemeslníky, kteří stále pracovali postaru cechovním způsobem.^{2]} Umělecky hodnotná je jeho stavba budovy arciděkanství (od roku 1993 biskupství) z roku 1710 na západní straně náměstí Republiky.^{3]} Hned v následujícím roce Auguston začal vedle Litické brány (dnes Branka)^{4]} na místě pěti bývalých měšťanských domů stavět společně s kostelem svaté Anny nový klášter dominikánek, jenž byl založen fundací Eleonory hraběnky Vratislavové z Mitrovic, řeholnice v klášteře svaté Anny v Praze.^{5]} V jeho prostorách je dnes

1] Fridolín MACHÁČEK, *Nové dějiny Plzně*, in: Plzeň a Plzeňsko v minulosti a přítomnosti, Plzeň 1925, s. 88.

2] Adolf ZEMAN, *Hospodářská a sociální skladba Plzně na počátku XVIII. století*, Plzeň 1955, s. 113.

3] Emanuel POCHE, *Umělecké památky Čech 3*, Praha 1980, s. 84.

4] Jana JANUSOVÁ, *Barokní umělci Plzně a západních Čech*, Plzeň 1995, s. 9.

5] F. MACHÁČEK, *Nové dějiny Plzně*, s. 88.

Studijní a vědecká knihovna, v kostele, dnes v užívání pravoslavné církve, je Auguston pohřben. K dalším zdařilým Augustonovým stavebním počínům patří důsledně barokní přestavba západního průčelí kostela Nanebevzetí Panny Marie a dostavba souvisejícího františkánského kláštera.^{6]} Jako zajímavost lze vnímat Augustonovu koupí Gerlachovského domu v dnešní Dřevěné ulici (jenž měl tehdy hodnotu 1800 zlatých),^{7]} tedy téhož domu, o jehož záchranu před demolicí se přičinil Ladislav Lábek s dalšími členy plzeňského Kroužku přátel starožitností a v němž bylo později zřízeno Národopisné muzeum Plzeňska.

V souvislosti s fundací hraběnky z Mitrovic je třeba zmínit, že plzeňští měšťané hojně přispívali kostelům na různé opravy a pamatovali na ně ve svých odkazech. Roku 1745 lékař Petr Pavel Helffer z Helfferstreu založil na Pražském předměstí nový kostelík U Ježíška.^{8]} Právě oba zmíněné kostely, svatě Anny a Nejsvětějšího jména Ježíš (U Ježíška), jsou prakticky jedinými památkami církevního stavitelství barokního období v Plzni.

Původní kaple, dnes tvořící vstupní část kostela U Ježíška, byla zbudována poměrně daleko jihovýchodně od Plzně při staré formanské cestě na Nepomuk, pod starými středověkými vinicemi, které patřily k nedalekému kostelu svatého Mikuláše, jenž byl původně gotickým svatostánkem postaveným v letech 1406–1410. Nechal jej zbudovat na ostrohu nad řekou Radbuzou malíř Vít,^{9]} vlastníci zde kromě vinic zřejmě i pole a dvůr. Po jeho smrti kostel koupilo město a založilo kolem něj hřbitov, kde byli zpočátku pochováváni pouze příslušníci nižších vrstev a evangelíci. Od poloviny 19. století zde byli ovšem pohřbíváni významní měšťané, např. Emil Škoda či Josef Kajetán Tyl.^{10]}

Počátky

Přesné počátky původní kaple předcházející kostelu U Ježíška nejsou zcela spolehlivě a přesně známy. Jisté je, že sahají poměrně daleko před její první známou a zdokumentovanou přestavbu v letech 1745–1746, i když ve starších pramenech je uvedeno, že „roku 1745 byl založen kostelíček zvaný „u Ježíška“ Petrem Pavlem Helfferem z Helfferstreu, toho času primátora plzeňského“.^{11]}

6] J. JANUSOVÁ, *Barokní umělci Plzně a západních Čech*, s. 11.

7] Pavel VLČEK, *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*, Praha 2014, s. 34.

8] F. MACHÁČEK, *Nové dějiny Plzně*, s. 88.

9] Marie MALIVÁNKOVÁ WASKOVÁ – Jaroslav DOUŠA, *Dějiny města Plzně I. Do roku 1788*, Plzeň 2014, s. 242.

10] Petr MAZNÝ – Vladislav KRÁTKÝ – David RŮŽIČKA, *100 zajímavostí ze staré Plzně III*, Plzeň 2009, s. 17–18.

11] Martin HRUŠKA, *Kniha pamětní Král. krajského města Plzně: od roku 775 až 1870*, Plzeň

Původní, odvážnou domněnkou bylo, že historie objektu sahá nejspíše do počátku 17. století. Podkladem pro toto tvrzení se stala budova stojící na spojnici mezi Pražským předměstím a kostelem svatého Mikuláše na známé vedutě Plzně od Jana Willenberga z roku 1602. Gotická silueta kostela svatého Mikuláše na vrcholu kopce totiž stavebně souzní s malou nenápadnou stavbou stejného slohu u paty stráně. Vzhledem k tomu, že se jednalo o autora, který pravdivě a věrně dokumentoval tehdejší česká města, lze předpokládat, že i tato kresba vyjadřuje tehdejší skutečný stav.

Při rekonstrukčních pracích v roce 2001 bylo zjištěno, že historie kostela U Ježíška sahá před první zdokumentovanou přestavbu kaple v letech 1745–1746, a tudíž je možné zmiňovanou stavbu na Willenbergově vedutě ztotožnit se stavbou, která je součástí dnešního kostela U Ježíška. Lze se dokonce domnívat, že stavby kostela svatého Mikuláše a předchůdce kostela U Ježíška spadají do stejného časového období. Můžeme tedy považovat za potvrzené, že zde tehdy stávala obyčejná hranolová kaple, postavená zřejmě v gotickém slohu a v době první přestavby orientovaná vchodem přibližně k severu. Dnes tvoří předsíň kostela. Není však znám žádný spolehlivý pramen objasňující informaci, kdo a kdy nechal kapli postavit.

K tradovaným, leč nepotvrzeným domněnkám patří také to, že šlo o soukromou kapli plaských cisterciáků, respektive opatů tohoto kláštera, užívanou při jejich návštěvách Plzně. Domněnka vychází z předpokladu, že autor přestavby kaple Matěj Ondřej Kondel byl stavitelem hodnotných objektů na Plasku, a především realizátorem dostavby plaského cisterciáckého konventu podle projektu Jana Blažeje Santiniho-Aichla. Právě fakt, že se podílel i na přestavbě kaple, která již byla v majetku Petra Pavla Helffera, svádí k hypotéze, že původní kaple byla postavena někdy koncem 17. století pro potřeby plaských cisterciáků.^{12]} Toto tvrzení však vyvrací fakt, že v letech 1679–1681 byl dostavěn patrový městský dům plaských cisterciáků v Plzni, respektive jeho přední část. Tuto stavební úpravu potvrzuje letopočet 1681 vytesaný v klenbě portálu domu. Jeví se proto jako značně nelogické, že by si rád stavěl ještě kapli za městem, když měl prakticky ve středu města k dispozici svůj vlastní klášterní dům, v němž zcela jistě nechyběl prostor určený k duchovním účelům. Další z ústně předávaných domněnek je, že na místě původní kaple stála formanská stanice či hospoda. V okolí Plzně na hlavních směrech stávaly kaple, které poutníci využívali před svojí další cestou po odchodu z Plzně nebo při příchodu do Plzně, když již byly plzeňské brány na noc zavřeny. Z tohoto důvodu nemusí být tato domněnka málo pravděpodobná, protože v bezprostřední blízkosti kolem kaple skutečně procházely staré cesty, koterovská a černická.

1883, s. 226.

12] *Matěj Ondřej Kondel a kostelík U Ježíška* [online]. Dostupné z: <http://www.ujeziska.cz/forum/viewtopic.php?f=14 & t=98> [cit. 31. 1. 2020].

Během rekonstrukce kostela v roce 1935 Ladislav Lábek uváděl v soupisu mobiliáře, že v kostele bylo nalezeno malé cínové čtyřhranné pouzdro (kapsule) s ostatky svatých ještě z doby gotické, spolu s autentikou z roku 1612, jež svědčila v té době již neznámému oltáři svaté Anny.^{13]} Lze se domnívat, že oltář svaté Anny mohl stát v původní stavbě předcházející kostelu U Ježíška, protože jedna ze dvou soch osazených na sloupech u vstupu do areálu byla právě svatá Anna. Tato spojitost by mohla potvrzovat časové určení stáří stavby i to, že Willenberg na své vedutě Plzně skutečně maloval v roce 1602 předchůdce kostela U Ježíška. Po stavebních průzkumech z roku 2001 můžeme konstatovat jako velmi pravděpodobné, že stavbu kaple lze zařadit do období pozdní gotiky, protože odhalené stavební součásti, objevené při rekonstrukci prováděné pod vedením Ing. arch. Jana Soukupa z Ateliéru Soukup Opl Švehla, s. r. o., pocházejí z gotického období.

První zdokumentovanou přestavbu kaple u své usedlosti nechal v letech 1745–1746 provést doktor filosofie, lékař, městský a krajský fysikus^{14]} a od roku 1734^{15]} plzeňský radní a později primátor Petr Pavel Helffer z Helfferstreu (1696–1770), který úspěšně kráčel ve stopách svého otce a stejně jako on dosáhl ve městě významného postavení. Za svou věrnost císařskému domu byl Helffer v roce 1742 či 1744^{16]} odměněn šlechtickým predikátem z Helfferstreu.^{17]} Helfferové se jako starý erbovní rod^{18]} vyskytují v Plzni od roku 1678, kdy sem přišel pravděpodobně první z nich, lékař Jindřich Josef Helffer,^{19]} z České Kamenice, poté co obdržel propouštěcí list od majitele panství Václava Oktaviána hraběte Kinského.^{20]} Jindřich Josef Helffer, lékař a krajský fyzik, získal plzeňské měšťanství roku 1690.^{21]} Právě tento Helffer s manželkou Eleonorou koupil na plzeňském náměstí dům č. p. 206,^{22]} od roku 1771 nazývaný „U Zlaté lodi“.^{23]} Způsoby psaní jména rodiny jsou v pramenech velmi rozmanité (Hellefert, Helffer, Helffert, Helfer, Helfner), ale podle podpisu, který byl spolu se dvěma filigránovými relikviaříky nalezen v plechovém pouzdře ve věžičce při opravě kostela U Ježíška ve 30. letech 20. století, budeme jméno psát v podobě Helffer.^{24]}

13] Ladislav LÁBEK, *Čtení o kostelíku »U Ježíška« v Plzni*, Plzeň 1936, s. 34.

14] A. ZEMAN, *Hospodářská a sociální skladba Plzně na počátku XVIII. století*, s. 88.

15] Tamtéž, s. 104.

16] Rok udělení šlechtického přídomku je uváděn v různých pramenech rozdílně a bez odkazů na dokument dosvědčující tuto skutečnost.

17] M. HRUŠKA, *Kniha pamětní Král. krajského města Plzně*, s. 218.

18] A. ZEMAN, *Hospodářská a sociální skladba Plzně na počátku XVIII. století*, s. 108.

19] Tamtéž, s. 98.

20] L. LÁBEK, *Čtení o kostelíku »U Ježíška« v Plzni*, s. 18.

21] Miloslav BĚLOHLÁVEK, *Dějiny Plzně I. Od počátků do roku 1788*, Plzeň 1965, s. 248.

22] A. ZEMAN, *Hospodářská a sociální skladba Plzně na počátku XVIII. století*, s. 172.

23] Fridolín MACHÁČEK, *Dvě studie k dějinám Plzně a Plzeňska*, Plzeň 1931, s. 78.

24] L. J. C (Laudetur Jesus Christus) Petrus Paulus Helffer Medicinæ Doctor et Primator Civitas

Rodina byla velmi zámožná a jako symbol prestiže si patrně již koncem 17. století zřídila na svých pozemcích nedaleko řeky Bradawky^{25]} (Radbuzy), pod skálou se starobylým kostelem svatého Mikuláše obklopeným hřbitovem, také letohrádek (lusthaus), uváděný jako jeden z největších dvorů v Plzni.^{26]} Podle mapy z roku 1781 ležel letohrádek uprostřed polí a zahrad, které měly v mnoha případech francouzskou geometrickou parkovou úpravu a byly lemovány stromy. Rodina se tak připojila k řadě zámožných obyvatel města, kteří si pořizovali módní letní rezidence v pohodlně dostupné vzdálenosti od města.^{27]} Časové určení vzniku letohrádku je obtížné, ale lze jej položit mezi rok 1735, kdy Petr Pavel Helffer zdědil po svém otci Jindřichovi zahradu, ovšem bez zmínky o letohrádku, a rokem 1770, tedy rokem úmrtí Petra Pavla Helffera, kdy byl letohrádek v soupisu jeho dědictví už výslovně uveden. Zdivo helfferovského letohrádku se zčásti zachovalo ve zdech pozdější obytné budovy, která patřila do areálu náležejícího ke kostelu U Ježíška.

Helffer si jako příslušník plzeňské nobility chtěl na své oblíbené usedlosti vybudovat rodinnou hrobku a rozhodl se ji pojmut jako kapli. Jako hluboce zbožný člověk si všímal šířícího se kultu zázračné sošky Pražského Jezulátka, která se před více než stoletím dostala do kostela Panny Marie Vítězné v Praze, spravovaného bosými karmelitány. V inventáři z roku 1770 jsou pro Jezulátko zmiňovány patery šaty, které byly údajně převlékány podle části liturgického roku do roucha příslušné barvy. Zřejmě právě tento trend určil pozdější zasvěcení zamýšlené kaple Pražskému Jezulátku. Neexistuje však žádný pramen, který by osvětlil, jakým způsobem Petr Pavel Helffer kopii sochy Jezulátka získal, je však jisté, že si jako zámožný měšťan jistě mohl dovolit i její výrobu.

Než však došlo ke stavbě samotné, setkal se primátor Helffer 27. dubna 1745 při pokládání základního kamene ke kapli svatého Jana Nepomuckého v Druztové se stavitelem Matějem Ondřejem Kondelem. Je tedy možné, že k úmluvě o stavbě kaple došlo již tehdy. Při porovnání obou staveb, kaple svatého Jana Nepomuckého v Druztové a kostelíka U Ježíška, nalezneme totiž nápadné architektonické shody. Matěj Ondřej Kondel, architekt a stavitel kaple, byl v předchozích letech realizátorem některých staveb dle návrhů Jana Blažeje Santiniho-Aichla.^{28]} Stavba, provedená v jediné stavební sezoně v roce 1746, je jedinou doposud pramenně známou Kondelovou realizací přímo v Plzni.^{29]}

Pilsnensis exstrui curavit. A. 1746./Petr Pavel Helffer doktor lékařství a primátor města Plzně dal zbudovat. Roku 1746.

25] Paradoxně je na plánu města z roku 1781 označena jako Bradawka, což je dobové označení Úslavy.

26] A. ZEMAN, *Hospodářská a sociální skladba Plzně na počátku XVIII. století*, s. 125.

27] M. MALIVÁNKOVÁ WASKOVÁ – J. DOUŠA, *Dějiny města Plzně 1*, s. 605.

28] Mojmír HORYNA, *Jan Blažej Santini-Aichel*, Praha 1988, s. 126.

29] M. MALIVÁNKOVÁ WASKOVÁ – J. DOUŠA, *Dějiny města Plzně 1*, s. 628.

Výsledná Kondelova plzeňská stavba vyniká poutavou, i když nijak náročnou architekturou. Kondelovi se podařilo zdárně propojit stavbu staré kaple lehce obdélníkového půdorysu s jeho vlastní, téměř čtvercovou přístavbou a kostel tak působí navenek celistvým dojmem. Rozdíl najdeme až uvnitř, neboť každá část je uspořádána jinak. Největší rozdíl je patrný na rohových pilířích. Ve starší části jsou pilíře konkávně vykrojené s pilastry uprostřed a v novější části bez vykrojených pilířů s pilastry po stranách. Zajímavým propojovacím prvkem je vítězný oblouk s mohutnými konzolami, tvořící spojnicí mezi oběma částmi stavby. Původní kaple určila prakticky jediný možný směr další přístavby, protože vchod do kaple byl rovnoběžný s vchodem do areálu letohrádku. Přebudování proto spočívalo v přístavbě prostoru na jižní straně původní kapličky, přičemž obě části byly propojeny přestavbou původní okenní niky. Tak vznikl vítězný oblouk s archivoltou užší než svislá část, na kterou nasedá přes konzolovité voluty. Tím se prostor původní kaple stal lodí a nová přístavba presbytářem.

I po přístavbě je však patrné, že nejstarší část kaple by mohla dále existovat jako samostatný objekt, a to jak vnitřní výzdobou, tak svojí celkovou stavební hmotou. Je zřejmé, že původní stavebník nechal vybavit malou kapli stejně, jako by se jednalo o daleko větší a důležitější sakrální stavbu. Pro novou přístavbu jsou typické vnější elipsoidně vypouklé boční obvodové stěny, ve kterých byla prolomena okna zakončená velkým trojlistem. Starší část měla okna jen malá oválná. Všechna okna jsou zdobena profilovanými kamennými obrubami a kryta kovanými mřížemi, velká pak ještě zdobená kapkami v rozích. V čelní stěně kostela zakončené tympanonem s kamennou kartuší a Kristovým monogramem je dělený barokní portál, zakrytý kovanou rokokovou mříží, ve spodní části dvoukřídlou. Střecha nad nově vytvořeným presbytářem byla zbudována podle zachovaného náčrtu. Zřejmě byla již v této době zakončena věžičkou, přemístěnou po opravě na přechod střechy k největší části vybudované na počátku 19. století. Existuje tak dodnes. Osmiboká věžička, prolomená osmi okénky, je kryta cibulovitou bání s římsou a dnes znovu pozlaceným křížem.

Kondel zvolil zřejmě nejvhodnější stavební řešení ve vztahu k původní stavbě a situoval stavební celek neobvykle severojižním směrem, přičemž se zjevně z praktického hlediska i logicky řídil osou starého vchodu do tehdejší zahrady a letohrádku. Na postranních masivních sloupech těsně sousedícího vchodu ponechal barokní sochy svaté Anny a svatého Josefa.^{30]} Hlavní průčelí se tak stalo dominantou cesty, která sem vedla od bývalého, velmi hojně využívaného přívozu.

Hlavní oltář, s postavou Ježíška o výšce cca 40 cm (umístěnou v zaklené skříni), vzhledem ke své velikosti zřejmě pochází ze stejného období,

30] Sochy jsou po konzervaci (kterou financovala Nadace 700 let města Plzně) v současné době umístěny v depozitáři Střední umělecko-průmyslové školy a Základní umělecké školy Zámeček.

v němž byla realizována přestavba kostela. Kvůli své výšce byl značně předsunutý dopředu a prostor za ním byl využíván jako sakristie. Na oltáři původně stály barokní akantové relikviáře,^{31]} jejichž osud je dnes neznámý. Po stranách oltáře jsou dodnes dochované, i když v nedobřím stavu, sochy svatého Petra a Pavla o výšce cca 75 cm. Jsou to patroni zakladatele Petra Pavla Helffera, jenž měl nástupce stejného jména (shodou okolností dalšího Petra Pavla, avšak již z rodu Pernerů).

K oltáři v pozdějším období patřily ještě dvě pozdně barokní sochy andělů-světloňů, které byly v roce 1933 odcizeny.^{32]} K mobiliáři kostela patřil rokokový oltářík Panny Marie s andělskými hlavičkami a novodobějším obrazem,^{33]} zřejmě také zcizený, a ze stejného slohového období pochází i dochovaná čtyřboká, mírně vybočená kazatelna na jižní straně hlavní lodi kostela. V inventáři kostela je rovněž zmiňována tepaná rokoková věčná lampa z poslední čtvrtiny 18. století.^{34]} Ke zcizenému mobiliáři patřila i cenná barokní zlatěná soška svatého Vojtěcha, původně umístěná na skříní varhan na kruchtě,^{35]} soška svaté Anny, umístěná v hlavní lodi kostela v blízkosti postranních dveří, a svatého Jana Nepomuckého, umístěná ve výklenku na evangelní^{36]} straně kostelní lodi u hlavního oltáře.^{37]} Vrcholem výzdoby jsou obě stropní pole vyplněná freskami Františka Julia Luxe s výjevy Panny Marie jako přímluvkyně a Glorifikace Srdce Páně.

K vysvěcení svatostánku došlo pravděpodobně o první lednové neděli (1. 1.) 1747 na svátek Nejsvětějšího jména Ježíš.^{38]} Od té doby byl kostel pravidelně zakreslován na městských mapách a zachycován na různých kresbách a malbách.

Príměstský prostor kolem objektu byl pro své atraktivní prostředí mezi Plzeňany oblíben. V té době totiž ještě nebyl navršen násep železnice, ani nezačalo budování Pražského předměstí, takže procházka mezi zahradami, parky a vinicemi byla velmi příjemná a nově otevřený kostelík (kaple) lákal k návštěvám. Navíc se zde konaly pravidelné bohoslužby.

Brzy po stavbě kaple se vžil název „Kaple Ježíška Plzeňského“ a celému prostoru se stalo zvykem říkat „U Ježíška“ (něm. Zum Jesu-Kindlein/Kinderlein). Není proto divu, že přibývalo darů věnovaných Jezulátku za vyslyšení

31] E. POCHE, *Umělecké památky Čech* 3, s. 97.

32] Marie MALIVÁNKOVÁ WASKOVÁ, *Příběhy plzeňských domů* 1, Plzeň 2012, s. 177.

33] E. POCHE, *Umělecké památky Čech* 3, s. 97.

34] Tamtéž, s. 98.

35] Tamtéž, s. 97.

36] Milan BUBEN, *Encyklopedie heraldiky: světská a církevní titulatura a reálie*, Praha 1994, s. 110.

37] L. LÁBEK, *Čtení o kostelíku »U Ježíška« v Plzni*, s. 38–39.

38] Svátek Nejsvětějšího Jména Ježíš připadá na 3. 1. a slaví se v neděli mezi 1. a 6. lednem (ev. ve všední den připadající na toto datum).

proseb, což dokládá soupis inventáře^{39]} sepsaný plzeňským arciděkanem Janem Ignácem Halíkem roku 1770, kdy Helffer zemřel.^{40]} Hodnota inventáře činila 226 zlatých a 27, 75 krejcaru.^{41]}

Petr Pavel Helffer krátce před svou smrtí ustanovil hlavním dědicem svého synovce, českokamenického děkana Jana Antonína Helffera, a zároveň požádal magistrát o vstřícnost vůči novému majiteli, aby bylo zachováno fungování kaple. Překvapující ovšem je, že si umírající ne zvolil za místo posledního odpočinku tuto rodinnou kapli, ale požádal o uložení u františkánů. Ladislav Lábek vyslovil domněnku, že to mohlo být způsobeno změnou poměrů, snad z rodinných důvodů, nebo i obavou o další osud kaple.^{42]}

Ze závěti je však patrné, že o fungování kaple bylo již tenkrát postaráno přílehlými pozemky a finanční fundací ve výši 50 zlatých, o kterou měl od té chvíle pečovat plzeňský magistrát.^{43]} Hodnota fundace byla značná, takže ještě několik desetiletí po jejím ustanovení si plzeňští měšťané mohli z jejího jmění vypůjčovat značné obnosy.^{44]}

Helfferův dědic po neprodleném příjezdu do Plzně a zhlédnutí dědictví považoval pozůstalost za značné břemeno, proto ustanovil svým zástupcem Josefa Jiřího Mückeho a ještě před odjezdem 1. června 1770 písemně magistrátu oznámil, že se dědictví vzdává. Ale již po měsíci se k dědictví a zabezpečení fundace přihlásil, čemuž magistrát s ochotou vyhověl, protože se tím zbavil svého závazku ke kapli. Zřejmým důvodem bylo brzké nalezení kupce, neboť 1. srpna 1770 získali za 5450 zlatých statek, zahradu, letohrádek včetně okolních pozemků i kaple manželé Matěj^{45]} (Mates) a Anna Deblerovi (Deblerowi), od roku 1761 plzeňští měšťané.^{46]}

Součástí kupní smlouvy byl i závazek udržování dosavadní devítidenní pobožnosti, přičemž dvě mše měly být slouženy za Petra Pavla Helffera a jeho manželku Eleonoru, jedna za Jana Antonína Helffera a spásu jeho duše po jeho smrti a zbylých šest mší za manžele Deblerovy a zemřelého Antonína Beštinu a jeho rodinu.

K uvedenému kapitálu (50 zlatých) pro fungování kaple byla pro zajištění devítidenních pobožností mimo kupní cenu zapsána do knih další hotovost (250 zlatých). Celkem tak kapitál pojištěný na kupované nemovitosti činil 300 zlatých a z jeho stálého 4% úroku měl být plněn závazek vůči kapli. Zbylé peníze,

39] L. LÁBEK, *Čtení o kostelíku »U Ježíška« v Plzni*, s. 43.

40] Tamtéž, s. 9.

41] Tamtéž, s. 43–45.

42] Tamtéž, s. 9.

43] Tamtéž.

44] Západočeské muzeum Plzeň, Národopisné muzeum Plzeňska, fond Písemnosti, inv. č. 40621a.

45] Koželužský mistr Matěj Debler koupil roku 1763 dům č. p. 73 v Saské ulici za 1670 zlatých.

46] Jaroslav SCHIEBL, *Ze staré i nové Plzně. Díl II.*, Plzeň 1909, s. 53.

po odečtení nákladů na odměny varhaníkovi a kostelníkovi s ministranty, měly být určeny na opravy kaple a jejího inventáře.^{47]}

Je s podivem, že tak oblíbený svatostánek, jakým kostel U Ježíška byl, neměl ani po svém dobudování zvon. V soupisu inventáře z roku 1770 je zmiňován pouze zvonek. V Plzni přitom zvonáři působili, a protože se kostel shodou okolností později dostal do majetku zvonařské rodiny, bylo jen otázkou času, kdy kostel pořádný zvon dostane.

Kaple v majetku plzeňských zvonářů

Po odkazu Petra Pavla Helffera a jeho navýšení se zdálo, že další osudy kaple jsou zabezpečeny, zvláště když zájem o kapli ze strany měšťanů vzrůstal, o čemž svědčí např. odkaz dvaceti zlatých Zuzanou Halašovou roku 1771.^{48]} Avšak po šesti letech Matěj Debler zemřel a jeho manželka Anna, nově provdaná Stibitzová, se zadlužila natolik, že přišla o celý svůj majetek.^{49]} Kaple i okolních pozemků se spolu s kostelním inspektorem Františkem Frantou ujal plzeňský arciděkan Jan Ignác Halík a roku 1776 prodal pole, kapli, letohrádek a vše k tomu náležející za 2000 zlatých plzeňskému zvonáři Jakubu Vilému Seitzovi (1744–1793),^{50]} jehož žena Anna Alžběta, rozená Strohlová, (1724–1797) byla vdovou po plzeňském zvonáři Josefu Pernerovi (1714–1768). Seitz byl o celých dvacet let mladší než vdova a jen o tři roky starší než její prvorozený syn Jan Josef (1747–1804). Seitz v roce 1773 přestěhoval slévárnu do nových prostor nacházejících se v tzv. Zwingeru^{51]} mezi tehdejší Pražskou a Saskou bránou^{52]} a jako první z rodiny začal kromě zvonů vyrábět i požární stříkačky a čerpadla.^{53]}

Noví majitelé se o kapli starali svědomitě. Mimo jiné o tom svědčí ta skutečnost, že již v následujícím roce byl pro kapli v Seitzově dílně ulit nový zvon a pořízena věčná lampa v rokokovém stylu s monogramem manželů. Zvon jako zázrakem unikl válečné rekvizici, protože jej majitelé včas snesli z věžičky a uschovali, a úřady na něj zapoměly. Díky Seitzově vzorné péči, a pravděpodobně i přispěním plzeňského arciděkana Jana Ignáce Halíka, byla

47] L. LÁBEK, *Čtení o kostelíku »U Ježíška« v Plzni*, s. 11.

48] Tamtéž.

49] Tamtéž.

50] Jakub Vilém Seitz pocházel z pražské zlatnické rodiny a působil v pernerovské dílně jako tovaryš.

51] Prostor mezi vnitřní a vnější městskou hradební zdí za dnešním Pivovarským muzeem.

52] Luisa PERNEROVÁ-ZYKMUNDOVÁ, *Zvonařská rodina Pernerů v Plzni*, Věstník Kroužku přátel starožitností pro Plzeň a okolí, 1914, s. 11–15. Zde s. 12.

53] Jan HUČKA, *Zvonařské dílny rodu Pernerů v Plzni*, Z dějin hutnictví 33, 2003, s. 97.

23. května 1781 v Římě vystavena listina, jíž papež Pius VI. udělil na sedm let „odpušky ke kapli sv. Ježíše na předměstí“^{54]}, takže její význam pro věřící mimořádně stoupl. Téhož roku Seitz nechal zanést do pozemkových knih závazek, že bude provádět on i jeho nástupci veškeré opravy kaple na svůj náklad. V tomto smyslu pak učinil v roce 1793 i svou poslední vůli,^{55]} když k péči o kapli věnoval polovinu přilehlé zahrady a pole, které byly oceněny na 2000 zlatých.^{56]} Povinnost péče o kapli byla přitom nerozlučně spjata s vlastnictvím letohrádku,^{57]} a tak plzeňská městská rada spolu s arciděkanem měli jako patroni kaple povinnost provádět případně potřebné opravy za vlastníka a vymáhat jejich náklady i exekučně.

Jelikož měl Seitz v době josefínského rušení kostelů obavy, zda bude možné v kapli i nadále sloužit bohoslužby, obrátil se na krajský úřad se žádostí o potřebné informace. 14. srpna 1787 se mu dostalo ponaučení, že není závady, aby se v domácích kaplích konaly bohoslužby a že o této věci rozhoduje pouze pražský ordinariátní úřad.^{58]}

Po smrti Jakuba Viléma Seitze v roce 1793 získali jměním rovným dílem jeho žena Anna Alžběta a její druhorozený syn z prvního manželství Petr Pavel Perner, jenž po matčině smrti v roce 1797 obdržel i druhou (její) polovinu. Tak se roku 1794 stala vlastníkem kaple rodina Pernerů. I ta hodlala kapli využívat jako rodinnou hrobku, a proto si v roce 1797 Petr Pavel Perner vyžádal povolení potřebné k rozšíření rodinné hrobky.^{59]}

Rodina Pernerů byla tradičním výrobcem zvonů regensburškého profilu nejen pro Plzeň, ale i pro další města. V pozdější době se jejich dílna zaměřila na výrobu požárních stříkaček a zpracování mědi. Pernerové v Plzni nejen provozovali po několik generací zvonařský podnik, ale aktivně se podíleli na chodu města a získali si tím nezapomenutelné místo v dějinách Plzně. Na konci 18. století, kdy po Seitzově smrti zdědili předměstský areál, stála již kaple s přilehlou usedlostí a zahradou nedaleko od městské zástavby. V blízkosti zahrady byl Plzeňanům k dispozici přívoz, který přetrval až do regulace Radbuzy, jež byla zahájena krátce před 1. světovou válkou v blízkosti Pražského mostu.^{60]}

Pernerovi se zdál dosavadní prostor malý, proto se rozhodl pro rozšíření kaple, a tím i rodinné krypty pod ní. S požadavkem na rozšíření se obrátil

54] Archiv města Plzně, Listiny, poř. č. 286, sign. I 411, ev. j. listina po r. 1526.

55] L. LÁBEK, *Čtení o kostelíku »U Ježíška« v Plzni*, s. 46–47.

56] Západočeské muzeum Plzeň, Národopisné muzeum Plzeňska, fond Pisemnosti, inv. č. 40608–10.

57] Letohrádek byl v josefínském katastru uváděn poněkud nedůstojně jako „chalupa při kostelíčku U Ježíška“.

58] Katolický (duchovní) úřad s pravomocí diecézního biskupa.

59] M. MALIVÁNKOVÁ WASKOVÁ – J. DOUŠA, *Dějiny města Plzně* 1, s. 604.

60] *Regulace toku řeky Radbuzy* [online]. Dostupné z: <https://www.pamatkovykatalog.cz/regulace-toku-reky-radbuzy-18453111> [cit. 31. 1. 2020].

na nejvýznamnějšího místního architekta doby přechodu rokoka a klasicismu, Antona Bartha, jenž pak obnovu a rozšíření v letech 1806 až 1807 projektově i stavebně realizoval.^{61]} K barokní kapli přistavěl loď zastropenou celkem třemi poli plackových kleneb, přičemž dosavadní stavba se stala prakticky předší- ní nově zbudovaného kostela. Přístavba byla orientována východním směrem, čímž byla napravena dosavadní nezvyklá orientace oltáře na jižní stranu. Nově vzniklý objekt na půdorysu L scelila klasicistní fasáda využívající starších prv- ků průčelí původní kaple.^{62]} Věžička, původně umístěná nad starým presbytá- řem, byla po opravě přemístěna na přechod střechy k nové části (na tomto místě je dodnes). Proti věžičce byl na opačné části hřebene střechy kostelní loď na kamenném podstavci umístěn dvojramenný jetelový kříž, který se dodnes také zachoval. Není doloženo, proč si stavebník či architekt zvolil právě tuto formu, ale vzhledem k tomu, že na formu kříže není stanoveno přesné pravidlo, je možné se domnívat, že mu vzhledem k oblibě přestavované sakrální stavby zřejmě připadal honosnější než prostý kříž jednoramenný.

Na místo původního oltáře pak byl umístěn menší zděný, dřevem oblo- žený rokokový oltář s dodnes zachovaným dřevěným baldachýnovým závěsem zakončeným korunou. Baldachýnový závěs původně rámoval skupinu Ukřižo- vání ze 2. třetiny 18. století, zmiňovanou ještě v 80. letech 20. století.^{63]} Dnes je její osud neznámý. Přední strana oltáře byla zdobena olejovým obrazem s výje- vem Božího hrobu. Tento obraz, údajně od plzeňského malíře Šaška, byl zcizen v roce 1933. Na oltáři stála až do začátku 30. let 20. století socha Ježíška zho- tovená v roce 1889 v Tyrolsku. Po ní byl na oltář umístěn obraz Panny Marie. Na oltáři stály barokní svícny z 18. století. Před oltářem byla zavěšena barokní cínová lampička s věčným světlem, po které jsou dodnes patrné otvory ve stro- pu pro její zavěšení.^{64]} I tato umělecká díla byla odcizena. Po dokončení nově přestavěný kostel (již nikoli kapli) vysvětil plzeňský arciděkan Tomáš Kordík, a to v sobotu 2. ledna 1808.^{65]}

Poslední soukromý majitel

V roce 1870 byl Robert Perner donucen z finančních důvodů kostel i se zahra- dou prodat manželům Matějovi a Josefě Divíškovým. Pernerové byli posledním

61] M. HRUŠKA, *Knih pamětní Král. krajského města Plzně*, s. 281.

62] Petr DOMANICKÝ, *Plzeň: průvodce architekturou města od počátku 19. století do součas- nosti*, Plzeň 2013, s. 238.

63] E. POCHE, *Umělecké památky Čech* 3, s. 98.

64] L. LÁBEK, *Čtení o kostelíku »U Ježíška« v Plzni*, s. 26.

65] Ivan MARTINOVSKÝ a kol., *Dějiny Plzně v datech od prvních stop osídlení až po součas- nost*, Praha 2004, s. 111.

rodem, který si kostel s celým areálem drželi jako reprezentativní sídlo, naopak noví majitelé již kupovali majetek se záměrem jeho komerčního využití. Matěj Divíšek začal v roce 1876 budovat hospodářský dvůr s hospodářským stavením a stodolou, a z čistě odpočinkového areálu se tak stal prostor ryze užitkový, dobudovaný v roce 1878. V následujícím roce Divíšek požádal o stavební povolení na úpravu původního letohrádku. Dům, označený při povinném číslování č. p. 22, po přestavbě obsahoval dva byty, suterénní 1+1 a 2+1 v patře. Hospodářské využití areálu podtrhla stavba hrnčířské pece ve stájích promistra hrnčíře Antonína Šibla. Rodina Divíškova také užívala kryptu pod kostelem jako rodinnou hrobku, o čemž svědčí pamětní deska umístěná v blízkosti kůru na evangelní straně kostelní lodi. Roku 1877 majitelé také změnili vstup do krypty. Ten již nebyl zvenčí na jižní straně kostela, ale nově uvnitř kostela v nejstarší části pod obloukem, před schody vedoucími do druhé části. Zakryt byl poklopem. Přibližně v této době byla po levé straně vstupní části umístěna místo původní kovové kamenná pseudogotická kroupenka. Proti ní jsou umístěny dva náhrobníky.

Díky sbírece mezi věřícími, již zorganizoval tehdejší kaplan Černý, mohli Divíškovi v roce 1893 nechat opravit fasádu a interiér, což byla z jejich strany poslední investice. Kostel byl znovu vysvěcen. Nákladem Viléma Rösche bylo pořízeno barevné vitrážové okno, osazené v rámci oprav ve starší barokní části. Do inventáře kostela Rösch daroval ještě kalich s patenou. V rámci rekonstrukčních prací bylo upraveno i okolí: úroveň hospodářského dvora jižně od kostela byla zvýšena zhruba o půl metru a na východní straně byla prohloubena vodoteč odvádějící vodu ze svahu. Byla však provedena neodborně. Vedla příliš blízko kostelní zdi a bez jakékoliv izolace, což způsobilo masivní vlhnutí zdi. V roce 1914 byla navíc adaptována stodola pro kamenictví Václava Cingroše. Části areálu byly pronajímány, aby byl co nejvíce využit jeho tržní potenciál. Samotní Divíškovi tu provozovali nejprve zelinářství a ve 30. letech 20. století truhlářství.

Kostel se od investice v roce 1893 další údržby nedočkal, proto byl již ve druhém desetiletí 20. století ve značně zchátralém stavu. Vlivem znehodnocení měny značně klesla hodnota kostelní fundace, řídly i bohoslužby. Divíškovi měli zájem se obtížného majetku zbavit, proto se ho pokusili nabídnout v roce 1917 městu. Požadovali 350 000 korun, město na základě odhadu nabízelo pouze 255 000 korun, kostel samotný byl oceněn částkou 9000 korun. Při návštěvě nového pražského arcibiskupa Pavla hraběte Huyna byl Divíškovým vytknut špatný stav kostela a jeho znečištění, a tak bohoslužby, probíhající zde do té doby pravidelně, byly zastaveny. Důsledkem těchto opatření však bylo jen další chátrání a ničení objektu vandaly.^{66]} Okna byla vytlučena i s rámy

66] Ladislav LÁBEK, *Kostelík »U Ježíška« v Plzni. Jeho minulost, popis a restaurace*, Plzeňsko 18, 1936, s. 88.

a zvonička hrozila sesutím. Svůj díl na tomto stavu mělo i uzavření rušné cesty od Masarykova náměstí k přívozu na Radbuze, která byla důležitou spojnici s městem. V sousedství začaly vznikat nejrůznější sklady a okolí kostela se stalo periferií. V letech 1922–1923 „Jednota pro zakládání sadů a okrášení města a jeho okolí“ (Okrašlovací spolek) mimo jiné aktivity v Plzni osázela i cestu k Ježíšku a straně kolem svatého Mikuláše. Na osázení přilehlé straně Okrašlovací spolek věnoval 200 bříz, „jež výbor zahrádkových osad sám k návrhu jednatele Okrašlovacího spolku vysázel.“^{67]} Majitelé zahrádkářských osad pod sv. Mikulášem si upravili příchod z Plzeňské třídy podél hřbitovní zdi.

Samotná stavba kostela dále chátrala, byl na ni neutěšený pohled, a tak se začaly objevovat první nesmělé pokusy o její záchranu. Pravděpodobně prvním z nich byl plán kostela od známého pražského architekta Kamila Hilberta z roku 1925. V roce 1928 Ladislav Lábek ve své úvaze nad prvním desetiletím Československé památkové péče v Plzni a okolí celkově neblahý stav kritizoval a uvedl výčet památek, o které město přišlo. Uváděl, že „dříve bylo laciným zvykem svalovat vinu z nedostatků na rakouskou vládu, teď jsme pány ve svém domě a mělo by býti tedy lépe, ale bilance našeho pochopení pro nejcennější hodnoty kulturní, které nám tu zůstavila minulost, není právě potěšitelná. V samé Plzni stojí jedna z nejcennějších památek rokokového umění ve smutných ruinách – to jest kostelík »U Ježíška«. Nedaleký hřbitov sv. Mikuláše chátrá vůčihledě, ač jest vtělenou kulturní historií města.“^{68]} Z uvedeného je tedy zřejmé, že stav kostela včetně přilehlého areálu byl již tehdy skutečně vážný. Lábek jako první uváděl zmínku o „vzácných jednotlivcích“, kteří uvažovali o záchraně významných památek. V roce 1934 v časopisu Plzeňsko představil dřevoryt Karla Koubka Kostelík »U Ježíška« v Plzni a kladně kvitoval skutečnost, že se našli milovníci kostela, kterým osud této cenné stavební památky nebyl lhostejný.^{69]} Zde zřejmě vznikla i prvotní myšlenka na pozdější ustavení „Jednoty pro záchranu kostelíka U Ježíška“.

V roce 1933 došlo k vyloupení kostela. Právě tehdy nenávratně zmizela část mobiliáře včetně liturgického náčiní, soch svatého Václava a Nejsvětější Trojice, dva andělíčkové z oltáře a olejomalba Panny Marie Bolestné, jejíž stáří bylo odhadováno na 300 let.^{70]} Jednou z mála součástí kostela, jež přetrvala i tyto pohromy, byla původní Helfferova skříň s barokními ornáty, jež jsou však dnes neznámo kde. Zůstala i kredenc, jež nesla monogram „P. P.H.“, který si Petr Pavel Perner nechal upravit na „P. P.P.“. Na základě této smutné události vznikla z iniciativy studentů Masarykova státního československého reálného

67] Jan KRS, *Co vykonala »Jednota pro zakládání sadů a okrášení města Plzně a jeho okolí«,* Plzeňsko 10, 1928, s. 65.

68] Ladislav LÁBEK, *Deset let ochrany památek v Plzni a okolí,* Plzeňsko 10, 1928, s. 100.

69] Týž, *Kostelík »U Ježíška« v Plzni,* Plzeňsko 16, 1934, s. 58.

70] *Krádež vzácných sošek a obrazu,* Večerní České slovo 21. 6. 1933, s. 6.

gymnasia „Jednota pro záchranu kostelíka U Ježíška“. Koncem roku 1933 byla s majiteli kostela podepsána na 30 let nájemní smlouva za roční uznávací činží 1 Kč a již v září následujícího roku bylo započato s opravami.⁷¹⁾

Na žádost Jednoty provedl stavitel a architekt Hanuš Zápál, tehdy již penzionovaný, zaměření a zakreslení stavby. V první fázi došlo k opravám střešní krytiny a krovů, především však k sanaci zdiva. Během roku 1935 byly zhotoveny nové omítky, jak vnější, tak vnitřní, včetně zrestaurování fresky plzeňského malíře Františka Julia Luxe. Opravena byla rovněž podlaha, obnoveny byly oltáře, opraveny varhany a úprav doznal i okolní terén, např. vznikl i nový mostek přes vodoteč. Zajímavé je, že ještě v této době je na dobových fotografiích poznat, že stavba kostela stála (oproti dnešnímu stavu, kdy je „utopen“ v dolíku) na vyvýšeném místě.

V souvislosti s plánovanou rekonstrukcí kostela ve 30. letech 20. století oznámil Ladislav Lábek veřejnosti počátkem března 1935 svůj záměr vybudovat „Památník padlých“.⁷²⁾ Po první výzvě se ozvala řada pozůstalých po padlých občanech města Plzně, a tak byly pro tento účel vytvořeny pamětní listy. Měly být po vyplnění pozůstalými svázané do knihy, jež pak měla být uložena do kamenné tumbly umístěné ve vnitřním prostoru kostela. Tento záměr ale nebyl z neznámých důvodů realizován a z celého souboru zůstaly jen jednotlivé listy. Plzeňský hudební skladatel a dirigent Norbert Kubát pro tento účel složil na slova učitelky Boženy Kubátové „Píseň padlých“. Tento „živý památník“, jak jej nazval Ladislav Lábek v časopisu Plzeňsko,⁷³⁾ zazněl poprvé při vysvěcení kostela 5. ledna 1936.

Rodina Divíškova vlastnila areál ještě několik let po 2. světové válce, kdy jim byl i s dalším majetkem znárodněn. Kupodivu, až na kostel, který od roku 1934 fakticky spravovalo město. Přestože bylo v období budování socialismu využití kostela nepatrné a svatostánek postupně chátral (nevhodnou úpravou okolního terénu dokonce zatékala voda přímo do kostela), stal se 3. května 1958 kulturní památkou a uvnitř dál pokračovaly pondělní bohoslužby.⁷⁴⁾

Části zdiva původního letohrádku se stále zachovaly ve zdech obytné budovy. Ta pak rozhodnutím Městského národního výboru připadla i s celým hospodářským areálem roku 1961 státnímu podniku Stavoizolace (Stavební izolace). Již od roku 1965 se uvažovalo o vybudování zeleného rekreačního pásu, s tím předpokladem, že se celý sklad Stavebních izolací přestěhuje do některé průmyslové části města. I když bylo v roce 1966 objektu č. p. 22 vydáno povolení k demolici, protože se nacházel na území určeném k asanaci,

71) L. LÁBEK, *Kostelík »U Ježíška« v Plzni. Jeho minulost, popis a restaurace*, s. 119.

72) *Památník padlých v kostelíku »U Ježíška« v Plzni*, *České slovo* 2. 3. 1935, s. 6.

73) Ladislav LÁBEK, *Poslední píseň N. Kubáta*, Plzeňsko 18, 1936, s. 42.

74) Rozhovor autora s Pavlem Bartovským, synem jedné z posledních spolumajitelek kostela Vojtěšky Bartovské z rodiny Divíškovy [12. 6. 2020].

byla budova nadále využívána. Podnik se dokonce rozhodl areál rozšířit o provizorní sklad hořlavin. Krajské středisko památkové péče a ochrany přírody protestovalo marně, sklad byl nakonec v roce 1980 schválen. Kvůli jeho stavbě a rozšíření vjezdu byla posunuta brána přiléhající ke kostelu. Některé z budov následně sloužily až do 70. let 20. století jako výkupna a sklad léčivých bylin, před rokem 1989 jako sklad kabelů. Všechny budovy definitivně zanikly počátkem 21. století výstavbou bytového komplexu.

Revoluční změny v roce 1989 se kostela zpočátku nijak pozitivně nedotkly: ještě před navrácením zbylého majetku rodině majitelů byl kostel z důvodu havarijního stavu uzavřen. V roce 1992 jej do své správy převzalo plzeňské arciděkanství, ale po necelém roce byl kostel opět vrácen majitelům.^{75]} V roce 1997 kostel bez mobiliáře sice odkoupilo město, ovšem jeho chárání pokračovalo.^{76]} Teprve s počátkem nového tisíciletí svítila naděje na záchranu, protože kostelíku začalo věnovat svoji pozornost „Sdružení pro obnovu památek v Rokycanech a okolí“. Za účelem možné opravy kostela stavbu zaměřili studenti plzeňské Střední průmyslové školy stavební v rámci výuky a projekt zpracoval Ing. arch. Jan Soukup, který rovněž dohlížel na stavební práce. První fáze obnovy začala v roce 2001. Zahrnovala zpevnění kleneb, opravu krovů, střechy a zvonové věžičky a po úpravě hydrologických poměrů v okolí se dostalo i na fasádu, která byla dokončena v roce 2005. Zrestaurovány byly i dvě vzácné stropní fresky Františka Julia Luxe s motivy Panny Marie jako přímluvkyně a Glorifikace Srdce Páně, předchozím nevhodným restaurátorským zásahem v roce 1935 poškozené. Bylo patrné jen jejich základní rozvržení.^{77]} V téže době byla v bývalém areálu hospodářského dvora postavena skupina bytových domů, která logicky přejala místní vžitý název U Ježíška. Doplnění novou architekturou ještě více změnilo ráz i panorama celého prostoru a podtrhlo negativní dopad přetváření okolní krajiny v průběhu 20. století. Stavba kostela, která je v podstatě již posledním pozůstatkem původní zástavby, ztratila nejen svou původní funkci, ale i své místo v původním krajinném prostoru.

Právě stavba bytového komplexu úplně znemožnila návrat k původnímu uspořádání a funkci areálu a znamenala konec úvahám alespoň částečně obnovit prostor pod Mikulášským náměstím do původní podoby. Z dříve vyhledávané lokality určené k odpočinku se stal slepenec nesourodých staveb, který zásadně a natrvalo změnil prostor, a tím i původní účel komplexu staveb a zahrad.

V listopadu 2014 se do kostela navrátily zrekonstruované varhany, v prosinci 2015 bylo upraveno i okolí kostela: na pěší cestě od kostela

75] Rozhovor autora s Mons. Emilem Soukupem, arciděkanem římskokatolické farnosti u katedrály svatého Bartoloměje v Plzni [20. 1. 2020].

76] Rozhovor autora s Pavlem Bartovským, synem jedné z posledních spolujatelek kostela Vojtěšky Bartovské z rodiny Diviškovy [12. 6. 2020].

77] Pavel PREISS, *František Julius Lux. Západočeský rokokový malíř*, Praha 2000, s. 69.

k Mikulášskému náměstí byly vytvořeny jezdecké schody, položen žulový povrch a vrchní část schodů dostala kovový portál, který je analogií dochovaného spodního kamenného portálu s půlkruhovým záklenkem. Tím získalo okolí kostela alespoň trochu důstojnější a původně zamýšlený parkový ráz.

Po výstavbě sousedního domovního komplexu, dokončeného roku 2008, mají jeho obyvatelé kostel stále na očích. Sdružení, které kostel zachránilo, se přejmenovalo na „Vršíček“ a i díky němu se Plzeňané „k Ježíškovi“ naučili chodit na koncerty a kulturní akce, svatby, křty i pohřby. Od roku 2015 probíhají v kostele pravidelně bohoslužby Plzeňského sboru Evangelické církve augsburského vyznání v České republice a každoročně je počátkem ledna konána poutní mše u příležitosti svátku Nejsvětějšího jména Ježíš. Kostel se každoročně zapojuje i do celostátní akce Noc kostelů, při níž zpřístupňuje veškeré prostory návštěvníkům. To vše je důkazem, že kostel žije podle posledního přání Petra Pavla Helffera, aby „...*kaple Ježíška... dále trvati mohla*“.^{78]}

Významný mobiliář a výzdoba kostela

Kostel U Ježíška je vedle kostela svaté Anny, nepočítáme-li Augustonovy úpravy františkánského kostela,^{79]} jedinou památkou církevního stavitelství barokního období v Plzni. Kromě své unikátnosti architektonické nabízí návštěvníkům i vzácnosti, z nichž se v mobiliáři kostela několik dochovalo do současnosti.

Dispozice vchodu do krypty, jenž byl po druhé přestavbě kostela vybudován na jižní straně kostela (dnes je zde umístěno jedno z přízemních oken), přestala časem vyhovovat, zřejmě kvůli provozu v hospodářském dvoře. Proto byl v roce 1877 vchod přesunut do kostela pod schody na rozhraní první a druhé části kostela. Na původní umístění vchodu odkazuje vchodový oblouk, dodnes patrný u paty jižní zdi kostelní lodě cca 1 metr od kruchty směrem k presbytáři. Rakve byly ukládány na kamenné podstavce a postupně se jich nashromáždil velký počet. Byly zde ostatky nejen majitelů kostela, ale i osob cizích, které si v kryptě přály být pochovány. Jak je však známo ze závěti Petra Pavla Helffera, nebyl zde uložen ani on a patrně ani nikdo z jeho rodu. Helffer je podle františkánské kroniky v kapitole Sepulturae saecularium uváděn jako zemřelá světská osoba pohřbená u františkánů.^{80]} Zato rodina Pernerova užívala hrobku ještě před přístavbou kostela a postupně sem uložila 26 členů rodiny, počínaje Jakubem Vilémem Seitzem a konče tříletou Marií, dcerou Roberta Pnera a jeho manželky Bedřišky, pochovanou v roce 1876. Jako cizí osoba zde byl pohřben roku 1852 provinciál františkánského řádu v Plzni P. Hroznata

78] L. LÁBEK, *Čtení o kosteliku »U Ježíška« v Plzni*, s. 9.

79] Jana JANUSOVÁ, *Architekt baroka Jakub Auguston mladší*, Západočeský historický sborník 2, 1996, s. 334.

80] M. MALIVÁNKOVÁ WASKOVÁ – J. DOUŠA, *Dějiny města Plzně I*, s. 682.

Schuldes, blízký přítel a duchovní rádce rodiny. Po změně majitelů zde byli pohřbíváni i členové rodiny Diviškovy. Podle dat z náhrobní desky sem byl jako poslední z rodiny uložen Jan Divíšek v roce 1938. Již dlouho před započatím rekonstrukčních prací v polovině 30. let 20. století byla krypta značně zpustlá, rakve byly rozpadlé a těla ležela v jedné směsici na zemi, proto byly v roce 1930 ostatky Václava Pernerera a Terezie, rozené Steinbachové, i ostatky zemřelých rodiny Diviškovy převezeny na Ústřední hřbitov, ostatky rodiny Wankovy pak do hrobky u svatého Mikuláše. Před samotnou rekonstrukcí zůstalo v kryptě spolu s provinciálem františkánského řádu^{81]} ještě 20 členů rodu Pernerů. V současné době je v kryptě již jen železný kříž, plechová rakev a zbytky dětské rakve. Při jedné z novějších akcí byly ve výklenku u schodů do krypty náhodně objeveny kosterní pozůstatky, ale doposud se nepodařilo zjistit jejich původ.

Ježíškův zvon byl ulit v Seitzově dílně v roce 1777. Na plášti zvonu mezi festony je na západní straně reliéf Panny Marie Růžencové nesoucí Ježíška, na východní straně reliéf svatého Václava s praporem, na severní straně zvonařský štítek s nápisem JACOB WILHELM SEITZ IN PILSEN nahoře a pod tím zvon nad dvěma zkříženými dělovými hlavněmi a kružidlem.^{82]} V rozích štítku dávají číslice (začínající v levém horním rohu) dohromady letopočet 1777. Na čepci a věnci zvonu^{83]} vedou dvojice vystupujících linek, hlavice zvonu je spojená se čtyřramennou korunou^{84]} dvěma kovovými pásy. Zvon zázračně unikl i válečné rekvizici, protože byl z věžičky včas snesen a ukryt. Přestože došlo dvakrát k pokusu zvon ukrást a věnec zvonu je již poměrně zubatý, slouží při bohoslužbách a dalších příležitostech (mj. Noc kostelů) dodnes.

K zasvěcení kostela Nejsvětějšímu jménu Ježíš se vztahuje i fresková výzdoba obou kleneb. Fresky s výjevy Panny Marie jako přímluvkyně a Glorifikace Srdce Páně provedl plzeňský malíř František Julius Lux.^{85]} O narození, původu a předchozím působení Františka Julia Luxe není nic známo, nebo jsou zmínky značně zavádějící.^{86]} Jeho stopa se v plzeňských dokumentech objevuje až při příležitosti udělování měšťanství.^{87]} V registru nově přijatých plzeňských měšťanů je zaneseno, že „*František Lux malíř po složení náležitých rekvizitův jest za spoluměštěná zdejšího přijat...*“.^{88]} Z matričního záznamu o úmrtí

81] L. LÁBEK, *Kostelík »U Ježíška« v Plzni. Jeho minulost, popis a restaurace*, s. 121.

82] Znak užívaný rodem Pernerů – viz např. kostel Nanebevzetí Panny Marie v Přešticích.

83] Radek LUNGA – Jaroslav SOLAŘ, *Kostelní věže a zvonice. Kampanologie, navrhování, poruchy, rekonstrukce a sanace*, Praha 2010, s. 20.

84] Petr Rudolf MANOUŠEK, *Zvonařství*, Praha 2006, s. 15.

85] P. PREISS, *František Julius Lux*, s. 69.

86] Tamtéž, s. 19–20.

87] Antonín PODLAHA, *Materialie k slovníku umělců a uměleckých řemeslníků*, Památky archeologické 23, 1909, s. 69.

88] Archiv města Plzně, kniha č. 43 – Register osob k Miestu Plzny przigatých Zalozien Za Primatora P. Tomasse Zeledra z Prosskowitz Letha Panie 1660, pag. 202.

v roce 1764, kde je uveden jako dvaasedesátiletý, je možné zhruba dovodit, že se narodil zřejmě v roce 1702.^{89]} Přestože Lux za svůj život vytvořil mnoho prací pro plzeňské měšťany, okolní kláštery a šlechtu, musel si roku 1756 půjčit z majetku farního kostela v Blovicích 100 zlatých.^{90]} Ani na konci života zřejmě jeho majetkové poměry nebyly právě nejlepší, jelikož ze zápisu inventáře Luxova jmění vyplývá, že se majetkově blížil spíše měšťské chudině.^{91]}

Pro kostel U Ježíška zhotovil František Julius Lux dvě rokokové nástropní klenební fresky, které zřejmě vznikaly stranou jeho hlavních děl.^{92]} V klenbě tehdejší lodi provedl výjev Panny Marie klečící u trůnu Božího s přímluvným gestem za lidstvo – zde konkrétně za zemřelé členy Helfferovy rodiny. Přestože oblaka částečně zakrývají polooblouky na čtyřech stranách, vytváří malba otevřené kupole s lucernou nad vznášející se Pannou Marií v přítomnosti dvou andělů na oblacích dojem otevřenějšího a vzdušnějšího prostoru, který je při dostatečném slunečním svitu umocněn. V kupoli presbytáře vymaloval vznášející se tabernákl s Ježíšovým srdcem korunovaným trním (mezi dvěma letícími anděly) představující Glorifikaci Srdce Páně. Celek je uzavřen oválným profilovaným rámem s dvojicí prázdných kartuší, z nichž spodní část s doprovodnými anděly držícími korunu tvořila vrchol původního oltáře; po přestavbě v roce 1807 se její funkce změnila. V protějších pendetivech jsou znázorněni andílčí putti s hudebními nástroji. Rozdíl v umělecké kvalitě obou fresek je patrný na první pohled. První působí dojmem jakéhosi nedokončeného náčrtu, druhá již svou plností a rozmístěním postav může být považována za hotové dílo.

Zvláštní pozornost si zaslouhuje kruchta vestavěná do oblouku spojujícího předsíní s kostelní lodí. Zábradlí kruchty je zdobeno krouženými kuželkami. Uprostřed je umístěna varhanní skříň. Ing. arch. Jan Soukup, pod jehož dohledem se kostel rekonstruoval, uvádí, že varhany jsou nejstarším nástrojem na Plzeňsku a pocházejí zhruba z let 1680–1690.^{93]} Malé varhany, tzv. varhanní pozitiv, zřejmě koupila zvonařská rodina Pernerů v roce 1807.^{94]} Varhany mají i přes svůj malý rozměr 4 rejstříky a 200 dřevěných a cínových píšťal. Na dvířkách byli původně vymalováni světci a čeští patroni: vpředu král David a svatá Cecílie, vzadu svatý Vojtěch a svatý Václav mezi dvěma anděly. Pravá dvířka

89] P. PREISS, *František Julius Lux*, s. 19.

90] Archiv města Plzně, rkp. (inv. č.) 559, Kniha obligací, fol. 230v–231r.

91] P. PREISS, *František Julius Lux*, s. 22.

92] Tamtéž, s. 156–178.

93] Rozhovor autora s Ing. arch. Janem Soukupem, předsedou spolku Vršiček [25. 4. 2020].

94] „Pernerovi je zřejmě pořídili odněkud z druhé ruky. V té době se rušily kláštery a některé církevní ústavy. Je těžké se dopátrat jejich původu, v kostelích se takto malé varhany velikosti skříňně obvykle nevyskytovaly. Spíš bývaly v kapitulních síních klášterů nebo přímo v chórech, kde se mniši modlili, proto se domnívám, že sloužily někde jako chórové varhany.“ Rozhovor autora s Ing. arch. Janem Soukupem, předsedou spolku Vršiček [25. 4. 2020].

byla ještě před rekonstrukcí odcizena, a protože se nedochovala dokumentace, byl pro ně zvolen stejný motiv, pouze stranově obrácený. Dnes jsou na dvířkách vlevo král David a vpravo svatý Vojtěch.

Památkou na dobu vlastnictví kostela rodinou Pernerovou jsou dva náhrobníky umístěné v přední části, hned za vchodem vpravo. Velký spodní a starší o rozměrech cca 145 x 80 cm je bez nápisu, menší nad ním (o rozměrech cca 60 x 80 cm, z dnes již neznatelného červeného mramoru) původně nesl v německém jazyce vyvedenou báseň a zlacený nápis s informací, že zde byla pochována mladá maminka Anna Řihová, rozená Pernerová (choť mlynáře z Panského mlýna Bernarda Řihy), s dceruškou Markétkou, záhy po ní zemřelou v červenci roku 1815.^{95]} Nad náhrobníkem Anny Řihové byl původně umístěn ještě plechový malovaný epitaf upomínající na jedinečnou událost, která se stala v březnu roku 1801. Manželce Petra Pavla Pernerera Alžbětě, rozené Waltrové, jež byla původně služebnou v domě Pernerových, se narodila čtyřčata Rosina, Josef, Alžběta a Jakub. Alžběta zemřela krátce po narození 1. března a bratr Josef druhý den. Oba sourozenci byli pochováni ve společné rakvičce v rodinné kryptě kostela U Ježíška. Rodinné neštěstí však pokračovalo, když 9. března zemřela Alžběta a 14. března poslední ze čtyřčat, Jakub. Také oni byli uloženi do společné rakvičky a 16. března za přítomnosti plzeňského arciděkana pohřbeni vedle svých dříve zemřelých sourozenců. Dle úmrtní matricy byla příčinou úmrtí „mdloba“. Bezprostředně po úmrtí svých čtyř dětí nechal Petr Pavel Perner vymalovat plechový epitaf o výšce cca 85 cm, který byl dlouho umístěn na stěně kostela a poté přemístěn do sbírek Národopisného muzea Plzeňska.^{96]} Na evangelní straně kostelní lodě poblíž kruchty je umístěn náhrobní epitaf rodiny Divíškovy ze dvou žulových kamenů. Na horním kameni je zlatým písmem vyveden výčet členů rodiny, kteří zde byli pochováni.^{97]} Na dolním kameni je výčet zlatým písmem doplněn dalšími jmény zemřelých, kteří zde ale pohřbeni nebyli.^{98]}

95] Český překlad německy psaného textu zní: *Anna Řihová rozená Pernerová narozená 2. února 1797. Zemřela 3. července 1815. Její dcera Margareta Řihová narozená 3. července 1815 zemřela 6. července 1815.*

96] Doslovný přepis českého nápisu zní: „*Co snad Plzeň newiděla./To letos sstiatně spatřila./Gedným že Plodem Dobře zplozeny/W Krystu ale Blaze zrozeny./Dwa Bližency, dvě Dwyčatka./Dwa Synačky, dvě Děwčátka/Otce Petra Pernerera Zvonaře Plzeňského/Mateře pak Alžběty ctny Manželky geho/zde s Bohem odpočiwagj./Ktery Nebe za Wlast Magj/Roku 1801 dne 16 Března.*“

97] Nápis zní: „*HROBKA RODINY/Divíškovy/VILOUŠ † 6. června 1879 stár 14 dni/ANNA † 29. září 1884 stará 3 roky/MATĚJ † 25. července 1886 stár 71 roků/ANNA roz. RÖSCHOVÁ/† 18. března 1889 stará 33 roků.*“ Zřejmě v souvislosti s Anniným úmrtím věnoval Vilém Rösch kostelu r. 1893 liturgické náčiní a ozdobné okno.

98] Nápis zní: „*JOSEFA † 12./4.1898 stará 73 roků/JOSEFA BOUŠOVÁ * 6. 2. 1878 † 14. 6. 1904/VÁCLAV DIVÍŠEK * 25. 8. 1853 † 26. 1. 1918/JAN DIVÍŠEK * 17. 11. 1876 † 18. 10. 1938.*“

Liturgickým náčiním byl kostel původně vybaven velmi štedře, ale drtivá většina z něj se nedochovala. Díky aktivitě Ladislava Lábka se zachoval alespoň popis a fotodokumentace jeho zásadních součástí. Mezi dochované a velmi cenné kusy se řadí monstrance pořízená již Petrem Pavlem Helfferem. Do dnešních dnů přežila díky tomu, že byla ve vlastnictví Luisy Zykmondové, dcery Roberta Pernera. V současnosti je umístěna ve fondu klenotnice Západočeského muzea v Plzni. Monstrance je zhotovena z pozlacené a postříbřené mědi, vlastní schránka na Nejsvětější svátost je lemována rokaji a zakončena korunkou s letícím andílkem, do pozadí lehce ustupuje větší věnec vrcholící křížkem. Původní monstrance byla v roce 1844 na zakázku Petra Pavla Pernera rozšířena o velkou kruhovou svatozář, opět zakončenou na vrcholu křížkem a rozšířenou nohou, kde je na rubu vyryto „P. P. Perner 1844“. Noha monstrance je zdobena tepanými rokaji a mřížkami, pod ořechem má listový kalíšek. Celek v dnešní podobě měří 50 cm.

K nedochovaným, nicméně cenným a dobře popsáním předmětům se řadí jednoduché ciborium o velikosti 28 cm z pozlacené mědi s profilovanou nohou, zdobenou perlovcem a víčkem zakončeným plochým křížkem. Noha ciboria byla zdobena monogramem „P. P.P.“ a letopočtem „1797“. Při poslední opravě v roce 1893 věnoval Vilém Rösch kostelu mimo jiné kalich s pate-nou vysoký 21 cm. Na podstavci byl vyrytý nápis „*Co milou vzpomínku na svou drahou manželku Josefu, věnoval r. 1893 Vilém Rösch*“. Lábek zmiňuje též velmi cenný původní Helfferův kalich, který se však také nedochoval.^{99]} Před oltářem byla původně zavěšena hodnotná lampa na věčné světlo, vytepaná z měděného plechu a kvalitně postříbřená. Lampu tvořila široká baňka se třemi pentlovými uchy po stranách, zakončena byla nahoře kalíškem, dole hruškou. Po celém povrchu měla tepané rokaje a květinové stonky. Na štítky byly vytepany monogramy „J.W. – A.S.“, tj. iniciály vlastníků kostela Jakuba Viléma Seitze a jeho manželky Anny.

Ladislav Lábek pro zrekonstruovaný kostel pořídil i betlém, jenž býval dle tradovaných informací umístěn vždy vpravo od dveří. Velmi neobvyklé jesličky s figurkami vysokými zhruba třicet centimetrů byly ze slámy. Původní slámové součásti však byly zřejmě postupně vyměňovány, protože součásti betléma nalezené do dnešní doby jsou kromě střešů výhradně dřevěné. V devadesátých letech 20. století, kdy se kostel dostal do vlastnictví města, prohlédli pracovníci odboru památkové péče inventář a z betléma našli v sakristii ve staré krabici pouze dřevěnou konstrukci původní salaše. Osud figurek nebyl v té době znám. V 80. letech 20. století se sice v kostele ještě sloužily bohoslužby, ale betlém již tehdy nebyl v dobrém technickém stavu. Podle vzpomínek pamětníků se muselo do kostela přecházet po prknech přes stálou louži v předsínce, jež byla důsledkem necitlivé úpravy okolního terénu v předchozích letech.^{100]}

99] L. LÁBEK, *Čtení o kostelíku »U Ježíška« v Plzni*, s. 35.

100] Rozhovor autora s Ing. arch. Janem Soukupem, předsedou spolku Vršíček [25. 4. 2020].

Ing. arch Jan Soukup vzpomíná na vyprávění Karla Jiší: „*Poslední bohoslužby se sloužily někdy v roce 1992, potom se kostel stal terčem různých vandalů a tehdy zřejmě došlo i k odcizení betléma. V té době jsme o něm více nevěděli.*“^{101]} Protože k betlému chyběla jakákoliv dokumentace a nebyla nalezena ani po prohledání archivu a depozitářů, nemohl být zrekonstruován. Když ale v Plzeňském deníku vyšel článek o kostele se zmínkou o bývalém betlému patřícímu kostelu, kontaktoval autora článku Davida Růžičku pan František Sup a nechal pro něj v redakci vzkaz, že má fotografie betléma. „*Šel jsem vynést reklamní letáky a všiml si vedle kontejneru krabice od cukrovinek. Byla plná fotografií, pravděpodobně z nějaké pozůstalosti. Mezi spoustou rodinných snímků ležela i fotografie betléma. Okamžitě jsem poznal, co na nich je, a uschoval si ji.*“^{102]} Na fotografii je dobře rozeznatelné rozmístění budov, jesliček i množství drobných figurek, freska na stropě je v dobrém stavu a na zábradlí kruchty lze spatřit obraz Poslední večeře Páně. Nejvíce zaujme výzdoba svázaným chvojím a ozdobnými girlandami okolo betléma. Tato fotografie je v současné době jediným podkladem pro obnovu a další pátrání po zmizelých figurkách.

Závěr

Při pátrání po spolehlivých a objektivních zdrojích informací jsem získal možnost hovořit s mnoha pamětníky nedávné historie kostela. Zajímavé informace mi poskytli členové posledních majitelů kostela – rozvětvené rodiny Diviškovy, Pavel Bartovský a Anna Radová rozená Horová, Ing. arch Jan Soukup (předseda sdružení „Vršíček“, které vedlo poslední obnovu kostela) i jeho bratr Mons. Emil Soukup, plzeňský arciděkan.

Nejprekvapivější bylo zjištění, že kostel samotný nebyl rodině Diviškových při znárodnění majetku odebrán. Zřejmě i proto bylo možné, že i v období budování socialismu kostel omezeně fungoval, zatímco opravdovou zkázu mu přinesla až hektická postkomunistická doba. K obnově kostela došlo jen díky několika zapáleným jedincům, jejichž nadšení strhlo mnohé další jednotlivce i organizace. Společným úsilím dokázali tuto unikátní plzeňskou památku zachovat. Po obnově kostela se postupně v depozitářích a soukromých úschovách objevovaly a stále objevují součásti kostela, mobiliáře a velká část ztraceného betléma. Osobně jsem byl svědkem navrácení části oltáře.

Díky tomu, že vlastníci kostela, tj. rodiny významných a oblíbených plzeňských měšťanů, zasvětili svůj svatostánek právě Jezulátku, byl zájem Plzeňanů o kostel vždy velký. Oblibu kostela podporoval také zájem měšťanů

101] Tamtéž.

102] David RŮŽIČKA, *Příběh jesliček z kostela U Ježíška*, Vítaný host na Šumavě a v Českém lese 4, 2009, s. 30–31.

trávit po šlechtickém vzoru volné chvíle za jarních a letních dnů za městskými hradbami, přičemž tato lokalita se k tomu přímo nabízela.

I přes tuto oblibu nebyla počáteční historie stavby kaple–kostela s jejím přesným časovým zařazením zcela jasná. Díky nashromážděným faktům lze zdařile spekulovat se zařazením jejího stavebního počátku do gotického období. Fotografie pořízené při rekonstrukci počátkem 21. století totiž jasně dokazují, že stavba má typicky gotické stavební prvky. Lze tak celkem spolehlivě ztotožnit objekt na Willenbergově vedutě Plzně z roku 1602 s pozdějším kostelem U Ježíška.

Dnešní kostel si ve svých zdech uchoval všechny postupné fáze přístaveb a můžeme si tak názorně představit, jakým stavebním vývojem procházel. Z původně jednoduchého gotického základu se stal honosnou barokní stavbou. Barokní ráz ovšem nenarušila ani klasicistní přístavba z počátku 19. století, naopak lze hovořit o zdařilém sjednocení stavebních slohů do jednoho harmonického celku.

Zasvěcení kostela Jezulátku jako by předurčovalo svit jeho šťastné hvězdy. Do dnešních dnů „Ježíšek“ přetrval nejen díky zájmu obyčejných obyvatel města, ale pro jeho zachování se ukázalo jako klíčové, že si jeho význam uvědomovala i odborná veřejnost a doboví mecenáši. Ze závěti Petra Pavla Helffera byl patrný zájem o to, aby kostel zůstal díky ustanovené fundaci zachován. Navíc i jiní obyvatelé města mu během několik málo let od výstavby věnovali majetek rovnající se pořizovací hodnotě menšího plzeňského domu. Důležitost a oblibu kostela dokládají také pohřby osob, které nebyly rodinnými příslušníky majitelů kostela.

Kostel je pozoruhodný i svým mobiliářem, jenž ovšem nebyl do dnešních dnů zachován v plné šíři. Přesto i dochované části svědčí o jeho někdejší významu.

The Church of The Blessed Name of Jesus, known as The Church U Ježíška

Summary

Upon searching for reliable and objective sources, I had the opportunity to speak with many old-timers, who remember the recent history of the church. Past owners of the church also proved a valuable source – the extended Divíšek family, Pavel Bartovský and Anna Radová (nee Horová), Ing. arch Jan Soukup, chairman of the „Vršíček“ association, which was in charge of the last renovation, and his brother Mons. Emil Soukup, Archdeacon of Pilsen.

Most surprising, I find, is that during the property nationalisation, the church remained in the care of the Divíšek family. That probably enabled the

church to function, though with limitations, even during the socialist era – the hectic post-communist period brought on the actual destruction. Only through efforts of independent individuals was the church renewed. Their enthusiasm brought on more people and organisations, who managed to keep this unique Pilsen sight intact. After the reconstruction, parts from the church's interior have been appearing in depositaries and private collections – including furniture and a significant portion of the lost nativity scene. I was present myself, when a piece of the altar was returned.

Owners of the church – families of significant and famous Pilsen townspeople – consecrated this sanctuary to Baby Jesus, making the church popular with the people of Pilsen. The townsfolk's liking in spending time behind the city walls on spring and summer days (adapting the habits of the nobles) also supported the church's popularity, as it was in the perfect location.

Even given the popularity of this venue, the point in time of the chapel/church's initial construction was unclear; however, I managed to place it into the gothic era using the gathered facts and sources. Photographs obtained during the reconstruction at the beginning of the 21st century clearly show that the building has typical gothic features. Therefore, it is safe to identify the building in Willenberg's view of Pilsen, from the year 1602, as the Church 'U Ježíška'.

Today's form of the church still carries features of all its previous reconstructions. Thus, it is easy to imagine the individual stages of evolution – from a simple gothic foundation to a majestic baroque structure. Even the classicist renovation at the beginning of the 19th century did not disrupt its baroque feel. On the contrary, one can use the church as an example of unification of the two building styles into one harmonic whole.

'Ježíšek' has persisted not only due to the interest of ordinary people of the city but also for the professional public and period patrons realising its importance. In Petr Pavel Helffer's testament, there is a distinct interest in not only the church staying intact with the established funding, but also that the townsfolk have donated enough of their personal belongings to buy a small townhouse for the church's support. Burials of persons, who were not family members of the church's owners, also display the importance and popularity of the church.

The church also has unique furniture, which has not been preserved intact to this day; however, the remaining pieces show to its magnificence and significance.

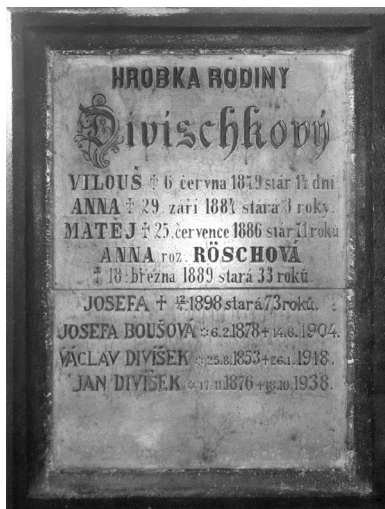
J. Willenberg, Veduta Plzně. AMP, Sbíрка grafických listů, inv. č. G 23, sign. Ts 2e9

Pozemky kolem kostela, mapa z roku 1781. Převzato z Tomáš Bernhardt, Plzeň na historických plánech

Zvon J. V. Seitz z roku 1777. AMP,
Místopisná sbírka L. Lábka, karton 41

Náhrobní deska rodiny Diviškových.
Foto Pavel Kozák, 2020

Pohled na kostel od řeky Radbuzy z původní úrovně terénu, 40. léta 20. století. AMP,
Sbírka negativů, inv. č. N 895, sign. e1

Freska Panny Marie jako přímluvkyně,
F. J. Lux, asi 1746.
Foto Pavel Kozák, 2020

Náhrobní epitař čtyřčat Alžběty Pernerové
z roku 1801.
Foto Pavel Kozák, 2020

K výzkumu klášterních knihoven raného novověku v českých zemích: přehlížená literatura a prameny^{1]}

Jindřich KOLDA – Eva VODOCHODSKÁ

Abstract: The aim of this article is to present archive sources and literature for the research of Czech monastic libraries, especially in the early modern period. Inventory works, that appear in the Czech lands, especially since the 18th century, are introduced. In addition to these schematism, this article contains a summary of basic works of individual monastic libraries research, the theme of decoration as well as construction aspect of the library hall and specific sets of books, elaborated in terms of language and time. The administration of the library, its collection and registration aids are also reflected. The ways of archive source research in memory institutions are summarized – especially in archives, museums and state monuments. Finally, the possibilities of research presentation are outlined, especially with the tools of modern technologies (digital humanities).

Key words: Monastic libraries; Czech lands; early modern period; research of archive sources and literature

Kláštery byly mimo duchovní poslání také po staletí garanty vzdělanosti, mecenáši umění a kultury. Ve všech těchto oblastech hrála důležitou roli existence a činnost klášterních knihoven, jež uchovávaly nejvýznamnější rukopisy a tisky.^{2]} Četba knih byla hluboce zakořeněna již v nejstarším „západním“ souboru řeholních pravidel – Řeholi Benediktově. Společně s knihami je zmíněna v 17 ze 73 kapitol, což svědčí o její důležitosti pro řeholní společenství – další mnišské řády se Řeholí inspirovaly a přímo na ni navazovaly.^{3]} Dějiny klášterních knihoven jsou tématem zájmu mnoha badatelů od nepaměti. Ačkoliv existuje nespočet publikací a studií k nejrůznějším aspektům – historii, výzdobě a ikonografii sálu, souborům knih či správě a péči o knižní fond – výzkum těchto prostor a jejich fondů není zdaleka uzavřen. Cílem této studie je sumarizovat možnosti bádání na základě primární literatury a pramenů a nastínit příklady prezentace v oblasti klášterních knihoven pro budoucí badatelské počiny.

1] Studie je dílčím výsledkem projektu NAKI DG16PO2R047 „Brána moudrosti otevřená. Barokní kulturní dědictví klášterů Broumov a Rajhrad“.

2] K tématu např. Václav BARTUŠEK, *Úloha knihovny v řádové každodennosti v baroku*, Sborník prací pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd 24, 2010, s. 122–130.

3] Srov. např. velmi zběžně shrnutí v Jindřich KOLDA, *Správa broumovské konventní knihovny v 17. a 18. století*, Folia Historica Bohemica 34, č. 2, 2019, s. 1.

Současný stav poznání ve stručném přehledu

Hledáme-li nějaké východisko, od něhož můžeme vyvozovat počátky moderního bádání o minulosti našich historických knihoven, pak jím může být rok 1950. Ústavy byly během tzv. Akce K obsazeny armádou, řeholníci a později i řeholnice museli opustit své domovy a byli převezeni do nově vzniklých internačních klášterů. Knihovny měly být zapečetěny a o jejich osudu rozhodovala Státní komise pro věci církevní. Některé z nich byly prohlášeny za kulturně historicky cennou památku a fond mohl zůstat v původních prostorách. Mnohé však byly zrušeny a knihy převezeny do různých sběrných depozitářů, jež v Čechách⁴¹ patřily nejčastěji k nově vzniklému Památníku národní kultury, nescoucímu od roku 1953 název Památník národního písemnictví (dále jen PNP). Tato paměťová instituce přebrala dohled nad Strahovskou premonstrátskou knihovnou a všemi svozovými knihami ze zrušených klášterních knihoven.⁵¹ Knižní svoz a péče o knihy ve správě PNP byly již badatelsky nastíněny,⁶¹ tato problematika však stále není odborně zcela vyčerpána. Knihovny, které nebyly zrušeny, přešly do správy nově zřizovaných krajských vědeckých knihoven.⁷¹ Zde pak pod metodickou garancí Státní knihovny vznikala řada prací o klášterních knihovnách a jejich fondech převážně z pera pracovníků těchto institucí, ačkoliv ne výlučně.⁸¹ Okolo uvedených „svozových“ středisek (a paralelně „starých“ sbírkových fondů typu dnešního Oddělení rukopisů a starých tisků

41 Ke stručnému seznámení se situací na Moravě viz např. virtuální výstavu Akce K sestavenou pracovníky Moravské zemské knihovny (dále jen MZK), Univerzity Palackého a Vědecké krajské knihovny v Olomouci (dále jen VKOL) – <https://akcek.knihovny.cz/vystava.html> [cit. dne 20. 7. 2020].

51 Rukopisy z klášterů svezené na Strahov byly z katalogizovány Marií Válkovou a získaly nové signatury. Tyto signatury se skládaly z velkého písmene A–F, arabských číslic a lomítka s majuskulním S – svoz, více viz Karel BERÁNEK, *Soupis archivních rukopisů a jiných archiválií v Universitní a v Strahovské knihovně v Praze*, Sborník archivních prací 21, č. 1, 1971, s. 217.

61 Např. Marcela STROUHALOVÁ, *K pohybu knižních konfiskátů po roce 1945*, Knihovna: knihovnická revue 28, č. 2, 2018, s. 5–19; Luboš KOKEŠ – M. STROUHALOVÁ, *Církevní knihovny: „Loupež za bílého dne“ osudy klášterních knihoven po akci „K“*, Čtenář: měsíčník pro práci s knihou 71, č. 1, 2019, s. 3–9.

71 K tématu viz Vladislav DOKOUPIL, *Dějiny moravských klášterních knihoven ve správě Universitní knihovny v Brně*, Brno 1972; Vladislav DOKOUPIL – Adolf KRÁL, *Knihovna benediktinů v Rajhradě*, Rajhrad 1968; Lubomír NOVOTNÝ, *Klášterní svozy v letech 1950–1952 a role Universitní knihovny v Olomouci*, in: Bibliotheca Antiqua 2016: sborník z 25. konference, 9.–10. listopadu 2016, Olomouc 2016, s. 15–20; Jiří KYNČIL, *Řádové klášterní knihovny ve Slezské studijní knihovně*, Slezský sborník = Acta Silesiaca 48, 1950, s. 565–566; František HORÁK, *Klášterní knihovny v českých zemích*, in: Knihovna: vědecko-teoretický sborník 6, 1966, s. 219–270.

81 Zde např.: Milena ZMRZLÁ, *Soupis prvotisků z historických fondů Státní vědecké knihovny Zdeňka Nejedlého v Hradci Králové*, Hradec Králové 1983; Vladislav DOKOUPIL, *Tisky 16. století z knihovny benediktinů v Rajhradě*, Brno 1959; týž, *Tisky 16. století z knihovny premonstrátů v Nové Říši*, Brno 1960.

Národní knihovny) se začala postupně tvořit badatelská centra, která svou činností podněcovala širší výzkum.^{9]}

V oblasti výstupů týkajících se raně novověkých knihoven (včetně jejich předchodců, často do dob raného novověku sahajících dějin) je jejich nejčastějším reprezentantem studie/monografie, jež se věnuje konkrétní klášterní knihovně.^{10]} Práce často obsahují stručnou historii řádu, kláštera, vývoj knihovny a mnohdy také složení fondu či zpracovaný soupis inkunábulí nebo rukopisů.

Mimo prací o historii jednotlivých knihoven vznikají stále častěji studie zaměřené tematicky, a to jak k jednotlivé knihovně, tak i souborně k více fondům. Často se jedná o tematiku výzdoby a stavebního aspektu knihovního sálu,^{11]} inkunábulí,^{12]} rukopisů,^{13]} jazykově specifických knih nebo i správy

9] Pro stručnost zde nelze rozepisovat blíže další bohubilé podniky, u nichž zřejmě na prvním místě stojí vznik a výzkumná či vydavatelská činnost všech předchůdců dnešní Komise pro soupis a studium rukopisů – k ní to nejzákladnější na <https://www.mua.cas.cz/cs/komise-pro-soupis-a-studium-rukopisu-462> [cit. dne 27. 8. 2020]. Knihovědnou tradici PNP rozvíjí nadmíru úspěšně současná Strahovská knihovna apod.

10] Zde např. Ivan HLAVÁČEK, *Príspevky k starším dějinám knihovny břevnovského kláštera*, in: I. Hlaváček, *Knihy a knihovny v českém středověku*, Praha 2005, s. 36–52; Paulus SLADEK, *Die Bibliothek des Prager Augustinerklosters St. Thomas um 1418*, *Bohemia* 25, 1984, s. 25–47; Pavel ZAHRAVNÍK, *Kláster augustiniánů – řeholních kanovníků v Rokycanech a jeho knihovna*, *Bibliotheca Strahoviensis* 4–5, 2001, s. 115–153; Ludmila VLČKOVÁ, *Benediktinská klášterní knihovna v Broumově*, Hradec Králové 1969; Marta HRADILOVÁ, *K dějinám knihovny minoritů v Českém Krumlově*, Praha 2014; Veronika ČOČKOVÁ – Alena KABELOVÁ, *Ohlédnutí za dějinami augustiniánské klášterní knihovny v Třeboni*, *Archivum Trebonense: odborné periodikum Státního oblastního archivu v Třeboni* 13, 2014, s. 283–286; Michal DRAGON, *Kokůtkův odkaz: příspěvek k dějinám knihovny kláštera augustiniánů kanovníků v Třeboni*, *Studie o rukopisech* 42, 2012, s. 33–50; Jindřich KOLDA, *Buchkultur des Ordens der Barmherzigen Brüder im 18. Jahrhundert am Beispiel Kukus, Neustadt an der Mettau, Prag und Feldsberg*, in: Petr Jelínek, *Germanische Provinz des Hospitalordens des Hl. Johannes von Gott bis 1780 I*, *Teschen* 2018, s. 127–162; Jindřich ŠPINAR, *Knihovna kláštera cisterciáků ve Zlaté Koruně. Nástin vývoje klášterní knihovny a pokus o její rekonstrukci*, *České Budějovice* 1997; Marta HRADILOVÁ, *Knihovna kapucinského kláštera v Mnichově Hradišti*, *Knihy a dějiny* 25, č. 1–2, 2018, s. 68–81.

11] Ondřej HNILICA – Dominik MATUS, *Prostory a vybavení telčské knihovny*, in: Kateřina Bobková-Valentová – Jarmila Hlaváčková – Hedvika Kuchařová, *Knihovna jezuitské koleje v Telči*, katalog výstavy, Praha 2020, s. 55–71; Andreas GAMERITH, *Die Klosterbibliothek von Broumov – eine ikonologische Analyse*, *Konstantinove listy* 1, 2019, s. 116–128; Radomír SLOVIK, *Mobilář a výzdoba františkánské knihovny v Moravské Třebové*, *Moravskotřebovské vlastivědné listy* 23, 2014, s. 30–41; Martin GAŽI, *Výzdoba knihovny a letního refektáře ve vyšebrodském klášteře druhé poloviny 18. století*, *Památky jižních Čech* 7, 2016, s. 115–135; Pavel PREISS, *Freska F. A. Maulbertsche ve Filosofickém sále Strahovské knihovny*, *Strahovská knihovna: Sborník Památníku národního písemnictví (dále jen Strahovská knihovna)* 2, 1967, s. 217–234; Michaela LOUDOVÁ, *"Cella S. Petri Martyris XVIII" – malířská výzdoba knihovny bývalého františkánského kláštera v Uherském Hradišti*, *Slovácko* 46, 2005, s. 299–309; táž, *Ve jménu moudrosti, ikonografie barokních knihoven na Moravě v 18. století*, Praha 2018; Martin MÁDL a kol., *Barokní nástěnná malba v českých zemích: benediktini*, Praha 2016.

12] Petr VOIT, *Katalog prvotisků Strahovské knihovny v Praze*, Praha 2015.

13] Např. Bohumil RYBA, *Soupis rukopisů Strahovské knihovny Památníku národního písem-*

knihovny a biografii knihovníků.^{14]} V neposlední řadě je výzkum zaměřen také na evidenční pomůcky, zejména katalogy, jejichž význam je pro rekonstrukci knihovního fondu nezastupitelný.^{15]} Stále častěji je reflektována sekularizace klášterů v josefinské době a související rušení knihoven těchto klášterů.^{16]}

Vzhledem k multidisciplinaritě aspektů se jako stále nutnější ukazuje spolupráce nejrozsaáhlejších badatelských týmů, jejichž složení je zárukou zachycení nejpestřejšího obrazu minulosti. Zde lze poukázat např. na výstupy široce pojatých projektů, jako byly a jsou výzkumy soustředěné okolo MZK, Univerzity Hradec Králové či Historického ústavu Akademie věd ČR.^{17]} Jednou

nictví v Praze, Praha 1970–1979; týž, Nejstarší katalog rukopisů kláštera opatovického, Studie o rukopisech 9, 1970, s. 57–77; František HOFMANN, Soupis rukopisů kláštera premonstrátů Teplá, Praha 1999; Kamil BOLDAN, Bohemikální iluminované rukopisy knihovny cisterciáckého kláštera v Oseku z pohledu kodikologického, Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků 16, 1999, s. 52–92; Marta HRADILOVÁ, Rukopisy knihovny kapucinského konventu Panny Marie Andělské v Praze ve světle dochovaných knižních katalogů, Studie o rukopisech 35, 2005, s. 99–114; Josef POLIŠENSKÝ, K soupisu strahovských rukopisů, Strahovská knihovna 10, 1975, s. 297–299; Ludmila WRATISLAWOVÁ-MITROVICOVÁ, Iluminované rukopisy augustiniánského kláštera v Třeboni, Památky archeologické (skupina historická) 39, č. 3, 1933, s. 1–13; Dalibor HAVEL, Počátky latinské písemné kultury v českých zemích. Nejstarší latinské rukopisy a zlomky v Čechách a na Moravě, Brno 2018.

14] J. KOLDA, *Správa broumovské konventní knihovny*; Věra BŘEŇOVÁ, *Katalogy strahovské knihovny*, Strahovská knihovna 12–13, 1977–1978, s. 105–121; Táž, *Bibliotékáři Strahovské knihovny*, Strahovská knihovna 8, 1973, s. 87–117; Jan KAŠPAR, *Leges Bibliothecae z roku 1685 Bernarda Sanniga (1637–1704) v knihovně kláštera františkánů u Panny Marie Sněžné v Praze*, in: *Libri magistri muti sunt: pocta Jaroslavě Kašparové*, Praha 2013, s. 195–213; Běla PRAŽÁKOVÁ, *Strahovský knihovní řád z roku 1672*, Strahovská knihovna 5–6, 1971, s. 405–420; Václav BARTUŠEK, *Knihovníci piaristické koleje v Praze v letech 1752–1780*, *Paginae historiae: sborník Státního ústředního archivu v Praze* 12, 2004, s. 5–46; Jindra PAVELKOVÁ, *Rajhradský knihovník a převor Otmar Conrad*, Muzeum Brněnska, 2008, s. 134–142.

15] Marta HRADILOVÁ, *Výpovědní hodnota katalogů knihovny českokrumlovského konventu minoritů*, in: Jitka Radimská, *K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven. Jazyk a řeč knihy, Opera romanica 11*, České Budějovice 2009, s. 395–403; Zdeněk ZAHRADNÍK, *Fond knihovny benediktinského kláštera v Broumově a jeho evidence na přelomu 18. a 19. století*, *Východočeské listy historické* 37, 2017, s. 87–111; I. HLAVÁČEK, *O studiu středověkých knižních katalogů*, *Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica*, 1958, s. 179–193; Miroslav FLODR, *Středověké seznamy rukopisů jako historický pramen*, *Časopis Matice moravské* 77, č. 1–2, 1958, s. 1–28.

16] Irena BUKAČOVÁ, *Inventář plaského kláštera v době jeho zrušení 1785–86*, *Vlastivědný sborník. Čtvrtletník pro regionální dějiny severního Plzeňska VIII*, č. 1, 1997, s. 8–11; Josef SAMSOUR, *Prodej věcí movitých ze zrušených klášterů za Josefa II. na Moravě*, *Hlídky XXVIII*, 1911, s. 698–706; Jiří GLONEK – Rostislav KRUŠINSKÝ, *Klášteří knihovny v Olomouci a jejich rušení za Josefa II.*, in: Ondřej Jakubec – Marek Perůtka, *Olomoucké baroko. Výtvarná kultura z let 1620–1780*, sv. III, *Historie a Kultura, Olomouc* 2011, s. 143–155; Jakub KRČEK, *Rušení klášterů na Plzeňsku. Kladruby, Plasy a Chotěšov v době josefinských reforem*, Plzeň 2013.

17] Např. Výzkumný záměr MK00009494301 – *Historické fondy Moravské zemské knihovny v Brně*. Příjemce: Moravská zemská knihovna v Brně. Období řešení: 2004–2010; Projekt NAKI II DG16P02R047 *Brána moudrosti otevřená. Barokní kulturní dědictví klášterů Broumov*

z otázek, kterou takové týmy řeší, je i způsob, jak získané informace zpracovat a předat dalším zájemcům z řad odborné i laické veřejnosti. Vedle tradičních analogových metod, jako jsou studie, monografie, výstavy atp. se díky moderním technologiím nabízejí i další způsoby prezentace. Při výzkumu proveniencí, dochovaných nejčastěji ve formě exlibris, supralibros, provenienčních poznámek, ale i dat o tiskařích, nakladatelích, autorech a dalších aktérech, kteří se na vzniku knihy podíleli, lze využít prezentaci pomocí uživatelsky příjemných specializovaných map či databází,^{18]} u nichž se do budoucna jeví jako nosné vytvořit softwarový prostor pro sdílení těchto dat z co největšího množství knihoven v rámci jedné specializované mapy či databáze.^{19]} Stále ještě netušené možnosti nabízí vpád „nehumanitních“ disciplín do historického bádání, které s sebou nese jen přínos v podobě různých prezentačních platforem,^{20]} ale i možnosti typu 3D modeláže sálů, uložení fondů, časových os vývoje, rekonstrukce zaniklých stavů apod., na nichž se v pilotní podobě v našem prostředí daří pracovat v rámci aktuálního výzkumu telčské řádové knihovny Tovaryšstva Ježíšova.

a Rajhrad: ochrana, restaurování, prezentace. Příjemce: Univerzita Hradec Králové, Moravská zemská knihovna v Brně, Univerzita Pardubice. Období řešení: 2016–2020; Projekt NAKI II DG16P02M043 *Telč a jezuité, řád a mecenáši.* Příjemci: Historický ústav Akademie věd ČR, Národní památkový ústav, ú. o. p. v Telči, Ústav teoretické a aplikované mechaniky Akademie věd České republiky. Období řešení: 2016–2020. U posledně jmenovaného projektu je bádání o místní řádové knihovně jen jednou z větví výzkumu.

18] Zde např. výsledky projektu NAKI II Brána Moudrosti otevřená – provenienční mapy fondu broumovského a rajhradského kláštera viz http://branamoudrosti.cz/pages/output_maps.html [cit. dne 5. 8. 2020], mapa moravské typografie v rajhradském fondu viz <https://typografie.mapy.mzk.cz/> [cit. dne 5. 8. 2020] nebo mapa tiskařských dílen v Čechách a na Moravě z projektu NAKI II DG16P02H015 *Knihověda.cz* – viz <https://mapa.knihoveda.cz/?jsessionid=node01q-16fodqx8hmulanqr7b4chwg6815.node0?0> [cit. dne 5. 8. 2020].

19] Jako inspirace může posloužit databáze PROVENIO projektu NAKI II DG18P02OVV009 *Virtuální rekonstrukce rozptýlených provenienčně bohemikálních knižních celků v tuzemských i zahraničních knihovnách.* Viz <https://www.provenio.net/> [cit. dne 5. 8. 2020].

20] Sem patří pochopitelně stále rozšířenější elektronické zpřístupnění digitalizátů knih. Rukopisy, ale částečně i tisky, bývají nejčastěji zpřístupňovány skrze webové rozhraní <http://www.manuscriptorium.com> [cit. dne 5. 8. 2020], staré tisky poté zejména (nikoliv výlučně) na webových stránkách <https://books.google.com/> [cit. dne 5. 8. 2020]. V rozsáhlých databázích je prostor i pro zpřístupňování obsahu menších či soukromých klášterních knihoven, které často nedisponují dostatkem finančních ani technických možností. Mohou své fondy tedy zpřístupnit např. v podobě soupisu svazků se skeny jejich unikátních částí (nejčastěji provenienčních/vlastnických vpisů) a pro prezentaci samotného obsahu využít odkazy na již existující snímky z jiných, zejména zahraničních knihoven a archivů. Jako rozeestník může posloužit např. katalog Karlsruhe Institute für Technologie – viz <http://kvk.bibliothek.kit.edu/?digitalOnly=0&embedFulltitle=0&newTab=0> [cit. dne 5. 8. 2020]. Podobná prezentace nemusí být pouze „na dálku“ – pomocí dotykových obrazovek (a přepisů, překladů atd.) jsou kupř. prezentovány knihy v Muzeu nové generace na zámku ve Žďáru nad Sázavou.

Dobová literatura a prameny k výzkumu raně novověkých knihoven

Zatímco typy pramenů (a metody jejich interpretace), z nichž lze čerpat údaje k výzkumu knihoven středověku, jsou již nějakým způsobem ustáleny,^{21]} v případě raného novověku nebyly (už pro exponenciální růst materiálu dekádu od dekády) využity všechny typy pramenů a dobové literatury, která vzhledem k době a okolnostem svého vzniku získává pramennou podobu.

Z oblasti literatury se jedná zejména o zatím spíše opomíjené soupisové práce, jež se začínají objevovat v průběhu 18. století. Zahrnují historii a aktuální stav vybraných objektů nejčastěji v rámci monarchie či v jejích jednotlivých zemích. Středoevropský prostor výrazně přesahuje rukopis *Beschreibung verschiedener Bibliotheken in Europa* rakouského knihovníka Adalberta Blumenscheina z let 1776–1781, který je dnes uložen v Rakouské Národní knihovně ve Vídni.^{22]} Dílo obsahuje čtyři svazky, čítající celkem více než 1600 folií, které jsou rozděleny regionálně.^{23]} Autor se zaobírá všemi typy knihoven – soukromými, šlechtickými, vědeckými i klášterními. Mnoho informací pochází z autorových četných návštěv evropských knihoven, část z nich však byla získávána ze sekundárních zdrojů, což může ubrat věrohodnosti.^{24]} Dílo jako celek nebylo vydáno edičně, což je pravděpodobně také jeden z důvodů, proč nebylo doposud patřičně reflektováno.^{25]} Blumenschein navštívil Čechy v roce 1764, tudíž veškeré uvedené informace jsou platné nejspíše k této době. Knihovny

21] Přehled přístupů na praktických ukázkách např. v M. DRAGON, *Středověké rukopisy v českých zemích: handbušek kodikologa*, Praha 2018, s. 11–42 s odkazy na domácí i zahraniční literaturu.

22] Soubor knih je uložen ve sbírce rukopisů pod signaturami Cod. Ser. n. 2807–2810. Druhý díl je také jako jediný zdigitalizovaný a je dostupný online: https://digital.onb.ac.at/RepViewer/viewer.faces?doc=DTL_3694961&order=1&view=SINGLE [cit. dne 10. 9. 2020].

23] Rozdělení je následující: první svazek popisuje knihovny na území dnešního Portugalska, Španělska, Francie, Anglie, Irsku, Skotska, Nizozemí a Švýcarska; druhý svazek knihovny z Rakouska, Bavorska, Frank, Švábska, Porýní, Vestfálska, Saska a Dolního Saska. Třetí svazek se věnuje knihovnám v Čechách, Dánsku, Švédsku, Prusku, Polsku, Rusku, Maďarsku, Konstantinopoli a částečně již zmíněné knihovny z prvního dílu. Poslední čtvrtý svazek obsahuje návrh úvodu a popis knihoven v Itálii. Viz D. PAISEY, *Adalbert Blumenschein*, s. 226.

24] Tamtéž, s. 224

25] Jistou výjimkou pro náš kontext je část obsahující české knihovny, kterým se ve studii *Adalbert Blumenschein (1720–1781) describes some Bohemian libraries* věnuje David Paisey. Pro další země např. Robert TEICHL, *Ein europäischer Bibliothekenführer um das Jahr 1780: die Handschrift des Pfarverwalters von Maria-Taferl Adalbert Blumenschein*, in: *Festschrift Georg Leyh* 1937, s. 172–179; Friederike KLOS-BUZEK, *Mit Adalbert Blumenschein (1720–1781) durch Niederösterreichs Bibliotheken*, *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* 54/55, 1990, s. 189–244; Thomas WALKER, *The State of Libraries in Eighteenth-Century Europe: Adalbert Blumenschein's "Beschreibung Verschiedener Bibliotheken in Europa"*, *The Library Quarterly: Information, Community, Policy* 65, 1995, s. 269–294; D. PAISEY, *The unpublished „Description of various libraries in Europe“ by Adalbert Blumenschein(1720–1781): Austrian National Library Cod. Ser. n. 2807–2810*, *La Bibliofilia* 103, č. 2, 2001, s. 165–180.

z území dnešních Čech jsou popsány na foliích 1–56 třetího dílu. Je zde uvedeno celkem 69 institucí z 37 míst.^{26]} Samotné zápisy nejsou unifikované, závisely na získaných informacích pro danou instituci.

Další ucelenou prací, popisující středoevropské šlechtické, vědecké a klášterní knihovny, je čtyřsvazkové dílo *Versuch einer Beschreibung sehenswürdiger Bibliotheken Deutschlands, nach alphabetischer Ordnung der Städte*, které sestavil Friedrich Karl Gottlob Hirsching v letech 1786–1791.^{27]} Ačkoliv se jedná o Blumenscheinova současníka, obě díla vznikala nezávisle na sobě. Soupis má abecední pořadí dle měst, bez ohledu na státní uspořádání. U jednotlivých knihoven je nejčastěji popsána stručná historie, nejvýznamnější knihy a další zajímavosti. Stejně jako u soupisu výše, i zde informace záležely na dostupných (a obdržených) datech pro konkrétní knihovnu.

V roce 1875 bylo v Drážďanech vydáno dílo *Adressbuch der Bibliotheken Deutschlands mit Einschluss von Oesterreich-Ungarn und der Schweiz* od Juliuse Petzholdta. Na jeho práci zanedlouho navázal Johann Bohatta a Michael Holzmann s knihovním adresářem *Adressbuch der Bibliotheken der Oesterreich-ungarischen Monarchie* z roku 1900. Na příkladu Petzholdtova adresáře byly popsány téměř čtyři tisíce knihoven z Rakouska a Uherska. Uvedeny jsou tyto údaje: oficiální jméno a adresa knihovny; počet svazků, rukopisů a inkunábulí; roční náklady na koupi knih; jméno vlastníka; existující rukopisné, lístkové a další katalogy; stručná historie fondu; informace o možnostech pro badatele a další.^{28]}

Mimo adresářů existují také mnohá díla o přehledu a historii českých klášterních knihoven, která přibývají zejména koncem 19. století a ve 20. století. Prvním přehledovým dílem je studie *Berühmte Klosterbibliotheken in der Tschechoslowakei* od M. R. Dreihahna.^{29]} Dalšími studii věnujícími se témuž je práce *Die Klosterbibliotheken in Böhmen* od Bohumíra Lifky^{30]} nebo dílo *Geistliche Bibliotheken in Böhmen und Mähren* od Paula Krasnopolskeho,

26] Samotným Blumenscheinem je popsána např. knihovna strahovská; kláštera karmelitánů u sv. Havla; kláštera augustiniánů u sv. Václava; benediktinů na Břevnově; cisterciáků na Zbraslavi, Zlaté Koruně a Vyšším Brodu. Další české (ale i moravské a slezské) šlechtické, univerzitní i klášterní knihovny jsou popsány ze sekundárních zdrojů. Viz tamtéž, s. 240.

27] Všechna díla jsou digitalizovaná a dostupná online: http://dl.ub.uni-freiburg.de/diglit/hirsching_bib_ga [cit. dne 12. 9. 2020].

28] Hanns BOHATTA – Michael HOLZMANN, *Adressbuch der Bibliotheken der Oesterreich-ungarischen Monarchie*, Wien 1900, s. III–IV.

29] M. R. DREIHAHN, *Berühmte Klosterbibliotheken in der Tschechoslowakei*, Ostböhmisches Heimat 9, 1936, s. 297–299.

30] Bohumír Lifka popisuje historii těchto klášterních knihoven: břevnovské, broumovské, emauzské, strahovské, tepelské, želivské, vyšebrodské, osecké, a také knihoven těchto pražských klášterů: křižovníků, johanitů, jezuitů, augustiniánů a kapucínů. Stručně zmíněny jsou i knihovny dalších českých klášterů. Bohumír LIFKA, *Die Klosterbibliotheken in Böhmen*, Sankt Wiborada: ein Jahrbuch für Bücherfreunde 3, 1936, s. 49–60.

jež vyšlo v prestižním německém periodiku *Gutenberg-Jahrbuch*.^{31]} Období 40. let 20. století popisuje studie Roberta Lufta *Das Bibliothekswesen in Böhmen und Mähren während der nationalsozialistischen Herrschaft 1938–1945*.^{32]} V novější době podobné práce již svou pramennou závažnost ztratily,^{33]} byť namnoze mohou v širokých spojitostech přiblížit vývoj bádání na jednotlivých místech. To je však možné jen za koncepčního stanovení tvarů a obsahů jednotlivých hesel, která spolu po všech stránkách navzájem komunikují a mohou se stát spolehlivou komparativní základnou pro rozsáhlejší závěry. Bohužel to není případ jedné z posledních velkých středoevropských prací soupisového typu z přelomu 20. a 21. století – Fabianova vícesvazkového kompédia *Handbuch der historischen Buchbestände in Deutschland, Österreich und Europa*,^{34]} s regionálním rozdělením na Německo, Rakousko a Evropu. Podklady o jednotlivých knihovnách (adresa, informace o vlastníkově včetně kontaktu, historie knihovny, počtu knih ve fondu, informace o uspořádání knihovny, přehled katalogů fondu, literatury a pramenů) dodávali jejich knihovníci či správci, a to ještě ne všichni oslovení, kterýžto nedostatek jinak rozsahem úctyhodné dílo odsouvá na úroveň příručky pro poučeného uživatele.

Z „neknihovnických“ děl domácí produkce mají svůj význam především topograficko-umělecko-historické a administrativní popisy Čech a dalších historických zemí, z nichž českou zemskou produkci zastupují především mnohosvazková díla Jaroslava Schallera z 90. let 18. století a Johanna Gottfrieda Sommera z 30. a 40. let následujícího věku.^{35]} Jejich výpověď o raně novověkých knihovnách (jichž byl zvláště Schaller takřka očitým svědkem) je zde ovšem nesystematická, když záležela především na sděleních respondentů z jednotlivých popisovaných míst. Podobné zprávy nalezneme i v pozdějších (nedokončených) soupisech uměleckých památek v českých zemích,^{36]}

31] Paul KRASNOPOLSKI, *Geistliche Bibliotheken in Böhmen und Mähren*, *Gutenberg-Jahrbuch*, 1926, s. 77–105.

32] Robert LUFT, *Das Bibliothekswesen in Böhmen und Mähren während der nationalsozialistischen Herrschaft 1938–1945*, *Bohemia* 30, č. 2, 1989, s. 295–342.

33] To ovšem není případ nových soupisů např. muzeálních knihoven, v jejichž fondech se uchovaly rovněž některé, dosud šířeji neznámé, svazky z někdejších klášterních biblioték, viz Jaromír LINDA a kol., *Repertorium rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách*, Praha 2003–2007, nebo M. TOŠNEROVÁ a kol., *Průvodce po rukopisných fondech v České republice. Díl 4. Rukopisné fondy centrálních a církevních knihoven v České republice*, Praha 2004. Podobně nelze podcenit soupisy zámeckých knihoven v ČR – zde např. třísvazkové dílo Petr MAŠEK a kol., *Tisky 16. století v zámeckých knihovnách České republiky*, Praha 2015.

34] Bernard FABIAN (Hg.), *Handbuch der historischen Buchbestände in Deutschland, Österreich und Europa*, dostupné z <https://fabian.sub.uni-goettingen.de/fabian> [cit. dne 12. 9. 2020].

35] Jaroslav SCHALLER, *Topographie des Königreichs Böhmen*, Prag und Wien 1785–1791; Johann Gottfried SOMMER, *Das Königreich Böhmen: statistisch-topographisch dargestellt*, Prag 1833–1847. Obě díla jsou dělená po jednotlivých krajích a uvnitř pak po panstvích a svobodných městech.

36] Řada známá nejčastěji jako Soupis památek historických a uměleckých v království Českém, vycházející pod mírně upravenými názvy péčí Archeologické komise České akademie věd

své „starožitníky“ mají pochopitelně i Morava a Slezsko.^{37]}

Přes svou fragmentárnost, zvláště patrnou ve starších položkách, jsou výše uvedené práce poměrně významným reservoárem informací, zejména coby základna pro různé komparativní studie a vztahování jejich závěrů k dosud bílým místům.

Pokud jde o archivní prameny v klasickém slova smyslu,^{38]} je třeba kvůli peripetické minulosti k jejich nalézání pro období raného novověku využít celou síť paměťových institucí, od archivů přes (místní) muzea, státní památkové objekty až po samotné knihovny a instituce, jež je spravují.^{39]} Vedle různých pracovišť státní archivní sítě v čele s Národním archivem nesmí být pominuty především archivy Národního muzea,^{40]} Národní knihovny^{41]} a v neposlední řadě materiály (a samotné fondy) svozových poválečných institucí (ať už PNP pro Čechy, nebo MZK či VKOL pro Moravu). V posledně jmenovaných se bude gros informací týkat především jednotlivých svazků, resp. knižního fondu, dokumenty z ostatních pak mohou odrážet i situaci v jiných oblastech (od stavby po např. dary či výzdobu knihoven). Ze zahraničních institucí k osvícenskému rušení nesmí být opomenuta především rakouská Národní knihovna,^{42]} ač vzhledem k provázanosti českých odnoží řádu (zvláště té v rámci státu, tj. českého

a umění v letech 1897–1937. Celkem vzniklo 51 dílů dle administrativního dělení Čech na politické okresy (+ šest svazků vydaných po roce 1989 z pozůstalosti) a 4 díly týkající se Prahy.

37] Viz např. František Josef SCHWOY, *Topographie vom Markgrafthum Mähren*, 3 Bände. Wien 1793–1794. nebo Gregor WOLNÝ, *Kirchliche Topographie von Mähren meist nach Urkunden und Handschriften*, Brünn 1855–1866.

38] Pro správce historických knihoven byly ty nezákladnější nejnověji s jistou obecností popsány v certifikované metodice Sixtus BOLOM KOTARI – Jindřich KOLDA – Martina BOLOM KOTARI, *Péče o stavební součásti a vybavení interiérových knihoven v historických objektech*, Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, 2019, Ministerstvem kultury České republiky certifikovaná metodika č. 207/2020. Dostupné z: <http://branamoudrosti.cz/pages/output/Metodika.pdf> [cit. dne 15. 9. 2020].

39] Je paradoxní, že pro účely poznání jednotlivých biblioték jsou začasté nejméně využívány fondy uložené v centrálních archivech. V Národním archivu v Praze (dále jen NA v Praze) jde vedle pozůstalostí řádů a řeholních společenství – které nepostihlo josefské rušení klášterů v 80. letech 18. století a často existovaly až do násilného rozprášení komunisty na počátku 50. let 20. století – především o materiál týkající se zániku těchto klášterů a jejich knihoven. Je dochován zejména ve fondu „Státní úřad pro věci církevní“. Mnohé a podrobnější doklady lze očekávat ve fondu „Náboženská matice“, který však stále čeká na své zpracování a zpřístupnění badatelům. Pro dříve zrušené kláštery je pak nedocenitelný fond „Archivy českých klášterů zrušených za Josefa II.“; pro vedlejší země jsou analogické dokumenty v Moravském zemském archivu Brno, a v redukované podobě i v Zemském archivu v Opavě.

40] Vedle materiálu zdejší knihovny či archivu nelze (navzdory názvu) přehlížet ani dokumentaci Oddělení zámeckých knihoven.

41] Pro případ josefinských kasací je nedocenitelným hlavně fond „Veřejná a univerzitní knihovna Praha“ uložený v Archivu Národní knihovny.

42] Zde lze upozornit např. na zprávy Gerarda van Swietenova o předávání soupisů knih ze zrušených klášterů ve fondu „Allg. Verwaltungs- u. Korrespondenzakten Hofbibliothek (1575–1920)“ v archivu Rakouské Národní knihovny (ÖNB–Archiv).

království) není jediná.^{43]} Závažnost muzejních sbírek je pak zcela zřejmá, ač tu půjde především o dochování svazků z (zaniklých) fondů knihoven, nelze však vylučovat ani jiné typy pramenů, např. historické fotografie, zprávy muzejníků či články ze zapomenutých regionálních periodik apod.

Z hlediska typu pramene se jako zatím méně využívané ukazují být:

1. Inventáře budov/sídel/objektů /majetku jejich vlastníků

Tohoto materiálu lze použít jako doplňkového k dochovaným katalogům,^{44]} popřípadě jako jednoho z vhodných odrazových můstků za situace, kdy soupisy knih pro daný objekt neexistují. Inventáře vybavení celých institutů (či jejich jednotlivých součástí, např. budov) byly pořizovány např. v rámci řádových či kanonických vizitací, pro účely vyčíslení majetku institucí, někdy s nástupem nových představených, méně pak knihovníků.^{45]} Podrobnější inventáře obsahují většinou soupis předmětů, které se v knihovně nacházejí (nábytek, obrazy, krucifixy, světla apod.), a informaci stran uložených knih, často počet, druhovou, rozměrovou či jazykovou specifikaci titulů. Soupis knih bývá v inventáři uveden pouze v případě, že se jedná o nevelkou sbírku (příkladně v nově založených řeholních domech), často býval veden jako příloha inventáře (která nemusí být – stejně jako jiné – dochována do dnešní doby). Je třeba mít na paměti, že obzvláště ve větších řeholních domech vedle vlastní (hlavní/konventní) bibliotéky existovaly často další dílčí knihovny – většinou s vazbou na jednotlivá řádová officia (představení, noviciát, kůr apod.).^{46]} Podobné inventáře

43] Kupř. knižní fondy slezských klášterů (míněno v pruském Slezsku) se ocitaly obvykle ve vřatislavské univerzitní knihovně, kde jsou již po delší čas předmětem samostatného výzkumu. Jeho výsledky zveřejňuje průběžně portál www.kasaty.pl [cit. dne 10. 9. 2020].

44] Obecně platí, že cca od 17. století se zachovaly takové katalogy spíše v případě větších knihoven, které disponovaly vlastními bibliotékáři. V řadě případů budou k dispozici ovšem spíše katalogy z 2. poloviny 19. století a 1. poloviny století následujícího. Z takového katalogu však obvykle není možné bezpečně zjistit, zda zdejší svazky vydané v 18. století a dříve byly do této knihovny pořízeny skutečně v době svého vzniku, nebo jsou výslednicí zájmu někdejších majitelů z pozdějších dob (byla-li knihovna ovšem nadále institucí živou, a nikoliv udržovanou jen za účelem estetickým či jiným). Použitelnost těchto katalogů pro případnou rekonstrukci „nejstaršího“ stavu knihovny je tak limitovaná. Omezený význam pro poznání raně novověkých knihoven pak mají soupisy středověké, které zachycují stav, jenž již ve sledovaném období neměl svou platnost.

45] Častým problémem v případě zaniklých knihoven bývá nemožnost určení jejich někdejší polohy v často výrazně pozměněných budovách. Z inventáře lze ovšem někdy soudit alespoň na část objektu, patro, umístění vedle jiných prostor atd. K hledání umístění knihovny v dávno změněném domě srov. např. O. HNILICA – D. MATUS, *Prostory a vybavení*, s. 55–56. Někdy je takové hledání ovšem marné jako v případě kukských milosrdných bratří, jejichž knihovní místnost v hospitálu zanikla v 80. letech 20. stol. v rámci obnovy domnělého „barokního“ tvaru budovy.

46] Např. pro milosrdné bratry v českých zemích srov. Jindřich KOLDA, *Zárodky zdravotnických knihoven českých milosrdných bratří v 18. století*, Česká a slovenská farmacie. Časopis České

mohou obsahovat i soupis knih na celách bratří,^{47]} které – krom postižení interkonventních „knihovnických vazeb“ – mohou mnohé napovědět o knižní kultuře daného místa vůbec. Inventární seznamy jsou obvykle uloženy v archivních fondech, které se bezprostředně týkají objektu, v němž je knihovna uložena,^{48]} či jejich majitelů (řádové archivy). Specifickou skupinu inventářů představují seznamy pořizované coby „finanční uzávěrky“ určitých období (v případě rušených klášterů přímo období jejich fyzické existence), popsané níže.

Na pomezí mezi inventárními a katalogizačními záznamy leží soupisy knih ze zrušených klášterů, ať už v podobě předávek do některé z určených veřejných/univerzitních knihoven, nebo do fondů jiných nezrušených řeholních domů. Zvláště v případech josefinských kasací jde občas o jediné (raně) novověké „katalogy“ klášterních biblioték, bez ohledu na to, zdali se nacházely v méně významných konventech,^{49]} nebo ve věkovitých prestižních ústavech.^{50]} Podobnou roli hrají ostatně soupisy svozových komisařů z 50. let 20. století,^{51]} ale i různé smlouvy o deponování, zápůjčkách atd., často učiněné již ve starších dobách.

farmaceutické společnosti a Slovenské farmaceutické společnosti 67, č. 5/6, 2018, s. 216–220.

47] Typické pro rušené kláštery za Josefa II. – např. pro benediktiny ze sv. Jana pod Skalou viz NA Praha, České gubernium – Publicum, sign. 145/25, karton 2663. Uvedený fond je rovněž jedním z možných míst, která poskytnou zprávy.

48] Pro kláštery rušené Josefem II. představuje studnici těchto údajů fond „Česká státní účtárna“, uložený v NA v Praze. Souhrnné inventáře, vzniklé v průběhu několika málo let po r. 1782, podávají celkový obraz ustrojení řádových knihoven raného novověku, vzhledem k počtu rušených klášterů do značné míry reprezentativní.

49] Kupř. pro nejmenší český benediktinský konvent 18. století, Polici nad Metují, jsou nyní k mání pouze dílčí soupisy části knihovny – té, již odmítla převzít pražská univerzitní bibliotéka a následně šly do dražby, viz Státní oblastní archiv Zámorsk (dále jen SOA Zámorsk), Velkostatek Broumov (dále jen VS Broumov), inv. č. 1393, karton 138. Ze záznamů je ovšem patrné, kam se (nyní převážně nezvěstné) polické knihy přesunovaly v rámci řádových institucí – do knihoven nově vzniklých farností a také do někdejšího řádového gymnázia v Broumově, jež se stalo veřejnou školou.

50] Srov. pro nejstarší český konvent – Ondřej BASTL, *Knihy a listiny zrušeného svatojiřského kláštera*, in: Seminář a jeho hosté II. Sborník příspěvků k nedožitým 70. narozeninám doc. Dr. Rostislava Nového, Praha 2004, s. 187–223; týž, *Zrušení kláštera benediktinek u sv. Jiří na Pražském hradě v roce 1784* [sic!], in: Mlada Mikulicová – Petr Kubín, *In omnibus caritas*. Sborník k počtě devadesátých narozenin prof. ThDr. Jaroslava Kadlece, Praha 2002, s. 61–73. Podobnou situaci lze očekávat i u jiných ženských klášterů – např. u celestinek neexistuje ani takový materiál.

51] Tehdy také byly (začaly být) činěny soupisy knih v těch památkách, o jejichž „účelovém využití“ nemohla být pro jejich (silně selektivně chápaný) historický význam řeč – to je případ objektů spravovaných Národní kulturní komisí. Viz např. činnost knihovníků Národního muzea v zaniklém konventu milosrdných bratří v Kuksu roku 1954, in: Ignác Antonín HRDINA – Jindřich KOLDA, *Historická knihovna Hospitalu Kuks a její romanisticko-kanonistický fond*. *Historicko-právní studie*, Červený Kostelec 2014, s. 88–90.

2. Účetní materiál

Dalším významným – a vzhledem ke své takřka absolutní neprobádanosti nyní možná nejvýznamnějším – materiálem pro poznání minulosti knihoven a jejich souborů jsou všemožné účetní záznamy, týkající se jak bezprostředně samotných biblioték (těch je zachováno spíše méně), tak jejich původců. Často tvoří v archivních pozůstalostech institucí a osob (nejen) raného novověku nejrozsáhlejší díl. Tyto záznamy mnohdy nejsou dochovány v podobě knih (nejčastěji coby knihy příjmů a vydání, často pro stejná časová údobí v jednom svazku), ale pouze ve formě jednotlivých účetních dokladů (aktového materiálu). Často jsou také sdruženy – hlavně ve starších inventarizacích^{52]} – v mnoha kartonech označených jen rámcovým časovým údajem a jejich procházení se stává velmi (především časově) náročnou záležitostí. Účetní materiál však může přinést mnoho zpráv o principech doplňování knihovních souborů (zejména o nákupu, které jsou většinou doplněny seznamy pořizovaných knih), knihvazačích, obchodnicích s knihami či jiných „dodavatelích“ a původcích fondu. Tímto způsobem se jednomu z autorů těchto řádků povedlo alespoň obrysově postihnout „organizační strukturu“ knižních akvizic broumovské konventní knihovny, které např. prokázaly její napojení na hlavní centra středoevropské knižní kultury 18. století v čele s Vídní a Lipskem.^{53]} Vedle toho mohou některé specializované účty poskytnout samozřejmě informace i o vývoji knihovní místnosti (úpravách, pořízení mobiliáře apod.). Jako typického zástupce této skupiny lze uvést stavební účty (které bývají v případě významných sídel vedeny v archivních fondech jako samostatná položka) a na ně navázanou agendu (smlouvy se staviteli, specifikaci stavebních či řemeslných dodávek atd.). Z dobového popisu programu výzdoby zaniklého dolního ambitu broumovského konventu z roku 1673 tak lze vyčíst, že právě při této chodbě se nacházela dosud nelokalizovaná konventní knihovna.^{54]} V případě starých objektů poskytují cenné informace i specifikace škod, jež byly způsobeny např. požáry či vojenskými obsazeními (knihovny utrpěly často v podobných situacích újmy, rovnající se nezřídka jejich takřka plnému zániku).^{55]} Z ekonomických dokumentů lze v mnoha případech získat i informace prosopografického charakteru (záznamy o osobách – knihovnicích, správcích atd.), jež mohou osvětlit, v jakém rytmu probíhalo doplňování (či vyřazování) knih ve sledovaných fondech.

52] Příklad řeholních fondů zpracovávaných v 60. letech 20. století v SOA Zámrsk.

53] Viz např. J. KOLDA, *Správa broumovské knihovny*, zejm. s. 333n.

54] NA v Praze, Benediktini – klášter Břevnov (dále jen ŘBB), inv. č. 80, sign. A VII 10, karton 25. Pojednání, výpisky a poznámky k historii břevnovského kláštera, editováno v Radka Heisslerová (ed.), *Edice pramenů*, č. II/1, in: M. MÁDL a kol., *Barokní nástěnná malba*, II, s. 949–956.

55] Z posledně zmiňovaných katastrof lze zmínit švédské vyplnění Strahova a od něho se odvíjející odhady počtu knih, ať už odvezených, nebo předtím (či poté) u premonstrátů dislokovaných.

3. Vizitační protokoly (event. zápisy ze sezení kapitul)

Kontrola vnitrokonventního života raně novověkých řeholních společenství byla několikavrstevná: jednak na úrovni řádových autorit (vertikální), jednak na úrovni komunit samotných (horizontální). První typ, nejčastěji písemně podchycený,^{56]} byl prováděn řádovými ordináři, zpravidla představenými (či jimi jmenovanými vizitátory), v případě ženských řádů v raném novověku pak zejména biskupskými ordináři – zde se pak nejedná o vizitaci řádovou, nýbrž kanonickou.^{57]} Z těchto šetření se dochovaly zpravidla u příslušných původců buď vizitační protokoly, (a)nebo zápisy z průběhu vizitací. Krom jiného obsahují zjištěné nedostatky^{58]} v jednotlivých místech, záznamy o výsleších členů tamní komunity, konkluze a příkazy k další činnosti. Zápisy (často z definice o neřádných knihovnicích a neřádně spravovaných bibliotékách) mohou obsahovat nečekané informace: kdybychom kupříkladu nevěděli, kde byl v Broumově dislokován knihovní sál, bylo by vodítkem opatské jmenování nového bibliotekáře cca z poloviny 60. let 18. století. Tehdejší knihovník měl totiž celou *in inferiori ambitu* a funkci už dál nemohl vykonávat, neb jen těžko chodil po mnoha schodech, do patra ke knihovně.^{59]} Podobnou výpověď mohou poskytnout i zápisy (jsou-li dochovány, popř. byly-li prováděny^{60]}) o řešení běžných problémů chodu společenství na úrovni samotné komunity, činěné na základě zasedání řádových kapitul.

4. Instrukce pro knihovníky

Jedná se obvykle o jakési „provozní řády“ biblioték. Jejich vydavateli byli obvykle představení v závislosti na subordinačním nastavení konkrétního společenství – např. u jezuitů byla tato otázka řešena na centrální (generální) úrovni^{61]} (někdy vtělena přímo do řádových konstitucí či regulí^{62]}), u řádů s organizací

56] Není to však pravidlo, např. vizitační protokoly milosrdných bratří v českých zemích se dosud nepodařilo vyhledat (identifikovat).

57] Instituty přibližuje na příkladu cisterciáků (1. i 2. řádu) Jan ZDICHYNEC, *Haec dicta sint in charitate. K vizitacím klášterů cisterciáček ve 2. polovině 17. století*, in: Dana Dvořáčková-Malá, *Za zdi kláštera. Cisterciáci v českých dějinách*, České Budějovice 2010 s. 42–65.

58] Vyznění tak bývá obyejně „negativní“, tj. kritické k dění uvnitř klášterních zdí. Mj. tento aspekt je nutno při interpretaci vizitačních zápisů zohlednit.

59] NA Praha, ŘBB, karton 213, *Ordinationes variae Braunensem Conventum concernentes*.

60] Takový zvyk zřejmě nepanoval v ženských řeholních společenstvích.

61] Srov. dvanáctibodové *Regulae Praefecti Bibliothecae in Institutum Societatis Jesu Ex Decreto Congregationis Generalis...*, Pragae 1705, vol. I, s. 388, a jejich komentář v K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Knihovny jezuitských řádových domů ve světle řádových předpisů*, in: K. Bobková-Valentová – J. Hlaváčková – H. Kuchařová, *Knihovna jezuitské koleje v Telči*, s. 9–14.

62] Případ anunciátek-celestinek (působily v letech 1705–1782 v Choustníkově Hradišti a Praze)

blízkou *sui generis* pak byly podobné záležitosti vydávány buď místními představenými, nebo byly – to spíše výjimečně – dokonce jakýmsi odkazem samotných knihovníků pro jejich následovníky. Neobvyklá není ani víceúrovňovitost takových řízení – tzn. že na lokální úrovni jsou konkrétním předpisem převáděny a upřesňovány zásady stanovené „nahore“.^{63]} Na místech samotných, tedy v konventech či jejich bibliotékách, se objevovaly nejčastěji coby samostatný dokument, s nímž se bratři knihovníci a osazenstvo konventů seznamovali buď prostřednictvím pravidelné četby v kapitulách či „u stolu“, nebo jim byl dán přímo k dispozici, např. vyvěšením v prostoru knihovny.^{64]} Kupodivu je jen málo obvyklé umístění této instrukce do knihovního katalogu – snad z důvodu její možné změny, či možnosti obměny samotného katalogu např. následkem reorganizace knihovny. Informačně instrukce poskytují nedocenitelné zprávy, týkající se vztahu společenství ke knize a pro poznání knihoven samotných mohou poskytnout i některé specifické zprávy o ustrojení knihoven,^{65]} náznaky jejich klimatického provozu apod.^{66]} Dodržování vytyčených instrukcí bylo kontrolováno v rámci uváděných vizitací, výpovědní hodnota tak pochopitelně roste v konfrontaci s nimi (a dalším materiálem).

5. Historiografické prameny

Z této rozsáhlé skupiny^{67]} zahrnující narativní písemnictví ve všech jeho projevech máme na mysli zejména každodenní zápisky analistického charakteru, činěné z pověření řádových autorit (někdy i na základě statut a dalších normativních materiálů), nežádka rovněž knihovníky jednotlivých řeholních domů^{68]}

viz *Reglen und Unterrichtungen Für die Beambten deß Closters der Verkündigung...*, Prag 1709, s. 131–134, kap. 37 (Reglen der Bücher-Verwahrerin oder deren, welcher die geistliche Bücher anvertrauet seynd).

63] Např. u františkánů, srov. J. KAŠPAR, *Leges Bibliothecae*, s. 198 a n.

64] Opět u františkánů viz tamtéž, s. 199. Článek ostatně představuje jeden ze způsobů, jak z tohoto typu materiálu získat co nejvíce informací. Jeho součástí je edice (nejen) zmiňovaného pramene.

65] Zvláště je-li nějak přiblížen počet knihovních místností, přítomnost některých „oddělení“ (často jsou zmiňovány *libri prohibiti*), pořádací systém knihovny atd.

66] Z editovaných, které mohou sloužit jako výchozí bod pro poznání jiných, např. *Institutum Societatis*, s. 388; Pravoslav KNEIDL (ed.), *Řád strahovské knihovny 1672*, Pragae 1971, nebo J. KAŠPAR, *Leges Bibliothecae*.

67] Základním kompendiem k jejímu poznání pro české prostředí bude rozsáhlá dvousvazková práce vzniklá spoluprací Historického ústavu AV ČR a Univerzity Palackého v Olomouci, z níž vyšel zatím jen druhý díl: Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ – Jarmila HLAVÁČKOVÁ (eds.), *Historiam scribere. Řádová historiografie raného novověku*, II. *Biografický slovník*, Praha – Olomouc 2018.

68] Např. u premonstrátů – tamtéž, s. 27. Nejen u nich byly podobné zápisky chápány často jako podkladový materiál pro koncepčnější díla, jako jsou pojednání o historii jednotlivých domů, provincií či řádů. Platí tu ovšem, že v různých prostředích byla podobným činností věnována různá váha (někde tyto letopisy ani nevznikaly), např. u jezuitů platilo, že diariá vznikala jen

pro potřeby samotných komunit. Tato *diaria* si z titulu své funkce všimla nejčastěji tzv. paměťhodných událostí, činnosti představených, osazenstva jednotlivých domů či ekonomických záležitostí, mezi něž se záležitosti spjaté s knihovnami dostávaly – jak se zatím zdá – spíše zřídka, nebo jen „mimo-
chodem“ v souvislosti s jinými událostmi. Jejich podrobné studium by přesto nemělo být předem vzdáno. Kupř. z jediného dochovaného diaria benediktského kláštera v Polici nad Metují z let 1704–1710 víme, že roku 1704 upozorňoval opat Tomáš mezi jinými nedostatky na nutnost uvedení knihovny do pořádku, o dva roky později pak bratr Bruno knihovnu uspořádal a zjistil, že v ní chybí několik knih. Tyto nedávno objevené poznámky⁶⁹⁾ upravují dosavadní přesvědčení, že k obnově polické knihovny došlo až o půlstoletí později v souvislosti s přestavbou sešlé klášterní stavby a prakticky až do roku 1785 se jedná o jediné implicitní zmínky o bibliotéce v raně novověké Polici vůbec.⁷⁰⁾ Přítomnost podobných údajů lze očekávat jistě i v privátních diariích řeholníků, která si nejčastěji vedli (nechali vést) představení, byť i zde bude důraz kladen zejména na jejich „manažerské“ a reprezentativní působení. Dalším možným pramenem mohou být nekrologia a další soupisy řeholníků, pokládali-li jejich autoři ovšem za příhodné vůbec jednotlivé členy označit jejich řádovými *officii* (zvláště u nižších se tak nečinilo, nebo se zdůrazňovalo jen to, v němž byli činni nejdéle⁷¹⁾), popřípadě jejich působení v těchto rolích nějak hodnotit.

Zběžně načrtnuté skupiny pramenů (větší pozornost by bylo jistě záhodno věnovat i nepísemným dokladům typu plánové dokumentace objektů aj.) a literatury budou spíše materiálem podpůrným, či doplňujícím. Jejich role a význam porostou pochopitelně v kombinaci s těmi „tradičními“ (např. katalogy⁷²⁾) a s výzkumem

v případě klíčových domů (kolejí atd.), ne již pro pouhé rezidence atd. – srov. tamtéž, s. 62–69.

69) Pramenem se nejnověji zabývala Adéla Věra WAGNEROVÁ, *Diarium kláštera Police nad Metují 1704–1710. Sonda do obsahu významného pramene*, Bakalářská práce, Katedra pomocných věd historických a archivnictví Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové, Hradec Králové 2020 (ke knihovně s. 50–52).

70) Paradoxně jde o úřední protokoly z rušení kláštera.

71) V organismu řádů, jejichž charisma nespočívá primárně v oblasti duchovně-intelektuální, nehraje knihovník v podstatě žádnou roli, a proto není v soupisech vůbec uváděn – srov. pro zdravotně zaměřené milosrdné bratry *Catalogus patrum ac fratrum ordinis Sancti Joannis de Deo seu Fratrum Misericordiae provinciae Austriaco-Hungaricae*, Pragae 1816.

72) Zde se nabízí zejména tam, kde je zachováno více exemplářů z různé doby, prohloubit jejich vzájemnou komparaci (být pro rozsah a různý způsob vedení katalogů – po titulech či tematicky, což s sebou nese např. několikanásobné zaznamenání konvolutů na více místech dle konkrétního přívazku), z novějších prací na tomto poli např. pro knihovnu telčských jezuitů (jejíž existence netrvala ani půldruhého století) Hedvika KUCHAROVÁ – Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Knihovní fond, jeho struktura a proměny*, in: K. Bobková-Valentová – J. Hlaváčková – H. Kuchařová, *Knihovna jezuitské koleje v Telči*, s. 36–45. Pro Broumov přelomu 18. a 19. století Z. ZÁHRADNÍK, *Fond knihovny*; pro Strahov např. Bořek NEŠKUDLA, *Obnova strahovské knihovny za opatů Jana Lohelie a Kaspara Quistenberka*, *Bibliotheca Strahoviensis* 11, 2014, s. 49–92 aj.

knih/rukopisů z hlediska provenienčního.^{73]} Mohou však, vzhledem ke košatému bádání na poli minulosti klášterních knihoven, zpřesnit prozatímní výzkum, potvrdit či vyvrátit mnohé hypotézy, přinést nové otázky a závěry a nasměrovat pozornost k dosud skrytým aspektům. Tam, kde katalogy a další autonomní zprávy o knihovnách schází, se pak hledání sekundárních pramenů a literatury může ukázat jako (takřka) jediné možné.

Some notes about the research on the early modern monastic libraries in the Czech lands: overlooked literature and sources

Summary

In addition to their spiritual mission, monasteries have been guarantors of education as well as patrons of art and culture for centuries. In all these areas, the existence and activities of monastic libraries, which preserved the most important manuscripts and prints, played an important role. A major historical turning point for monasteries in the current Czech Republic and their libraries occurred in 1950 when they were nationalized. Most of the libraries were destroyed and the books were transferred to the collection depositories, which belonged to the newly established institution called Památník národního písemnictví (Memorial of National Literature). This study is focused on works of schematic character, such as Adalbert Blumenschein's *Beschreibung verschiedener Bibliotheken in Europa*, Friedrich Karl Gottlob Hirsching's work *Versuch einer Beschreibung sehenswürdiger Bibliotheken Teutschlands, nach alphabetischer Ordnung der Städte* or address books of libraries in the Austro-Hungarian monarchy from Julius Petzholdt and his successors Johann Bohatta and Michael Holzmann. The basic archival sources for the research of monastic libraries and their informative value are also presented, i. e. inventories of buildings and property, accounting materials, visitation protocols or instructions for librarians. Current possibilities of results presentation are introduced, whether in the form of specialized maps, databases or other presentation platforms using modern technologies.

73] Zde se mohou stát jedním z východisek důkladné vytěžení výše zmiňovaných dosavadních soupisů/katalogů rukopisů pocházejících z řeholních knihoven. Přestože se jedná převážně o soupisy manuskriptů středověkých (byť existují i domy, kde se nacházely takřka výhradně rukopisy novověké – viz např. Vladislav DOKOUPIL – Přemysl BAR, *Soupis rukopisů daččických františkánů*, Brno 2011), mohou i ony právě prostřednictvím vlastnických poznámek z jejich „raně novověkého života“ prozradit mnohé o knihovnách a knižní kultuře „svých“ řádů a konventů. Není ovšem vyloučeno, že mnohde mohla panovat situace známá u pražských benediktinek, které měly jeden ze svých předních kodexů, *Pasionál abatyše Kunhuty*, uložen v 17. a 18. století ve skříní s úředními knihami a zřejmě ho vůbec neužívaly (četba, reprezentace...) – viz Jindřich KOLDA, *Benediktinky u sv. Jiří na Pražském hradě v raném novověku*, disertační práce, Katedra pomocných věd historických a archivnictví Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové, HradecKrálové 2019, s. 144, pozn. 917.

Mladší generace Plzeňské historické školy a Václav Mentberger

Naděžda MORÁVKOVÁ

Abstract: The article deals with the so-called younger Pilsen historical school and one of the important representatives of its non-academic branch, Václav Mentberger. The Pilsen historical school was an informal association of historians working mainly within the Archive of the City of Pilsen and the West Bohemian Museum in Pilsen. The leaders of this association Dr. Fridolín Macháček and Dr. Miloslav Bělohlávek also supported cooperation with lay historians. Václav Mentberger was the chief inspector of railways in the civilian profession. As part of his hobby, however, he built the foundation of the regional Museum in Kasejovice and left behind a remarkable historiographical work.

Key Words: Pilsen historical school; Václav Mentberger; Archive of the City of Pilsen; Museum in Kasejovice

Pojem Plzeňská historická škola použil v odborných kruzích poprvé sám Miloslav Bělohlávek, když jím ve své studii *Historiografie Plzně*, uveřejněné v časopisu *Muzejní a vlastivědná práce*,^{1]} označil moderní plzeňské dějepisectví. Za zakladatele Plzeňské historické školy považoval Josefa Strnada a Fridolína Macháčka, jejich pokračovatele pak nazval mladší generací tohoto neformálního sdružení. Od té doby se termín objevuje ještě několikrát v různých textech zabývajících se plzeňskou historiografií 20. století.^{2]} Podstatným přínosem Josefa Strnada jako tvůrce Plzeňské historické školy byl vstup skutečné vědecké erudice do plzeňského dějepisectví. Působení tohoto exaktního faktografa, pozitivistického historika, jenž nade vše ctil předně vědeckou práci s pramenem, za nímž neváhal cestovat i za hranice, bylo pro Plzeň skutečným mezníkem v dějinách dějepisectví. To, že k němu brzy přibyl další odborník vyškolený Gollovými žáky na Univerzitě Karlově, stejně usilovný a erudovaný, Fridolín Macháček, pak rozhodlo o směru vývoje plzeňského dějepisectví ve dvacátém století.

Plzeňskou historickou školu, jak ji dnes vnímáme, tedy tvoří starší generace historiků, a to Josef Strnad a Fridolín Macháček, její laickou větev pak Ladislav Lábek, a dále mladší generace historiků – Miloslav Bělohlávek,

1] Miloslav BĚLOHLÁVEK, *Historiografie Plzně. Příspěvek k metodice dějin českých měst*, *Muzejní a vlastivědná práce* 9, č. 3, 1971, s. 161.

2] Jindřich VACEK, *Šedesátiny Miloslava Bělohlávka*, *Minulostí Západočeského kraje* 19, 1983, s. 183; Miloslav BĚLOHLÁVEK, *Plzeň a její historiografie jako příklad městského dějepisectví*, *Zprávy kabinetu regionálních dějin katedry dějepisu PeF v Plzni* 3, 1989, s. 11.

Adolf Zeman, Václav Čepelák, Václav Jílek a Jaromír Kovář, stejně jako mladší neškolená větev: Bedřich Štiess, Václav Mentberger, Jiří Zykmund a Jan Fridrich. K mladší Plzeňské historické škole ještě volně řadíme historiky spojené západočeskou pobočkou Československé historické společnosti při ČSAV, a to Jindřicha Vacka a Vojtěcha Laštovku, či Vladimíra Bystrického.³⁾ Pojítkem jim byla především společná práce na dobových úkolech regionálních dějin, tedy na dějinách města Plzně a na dějinách tehdejšího Západočeského kraje. Věnujme se nyní charakteristice sdružení, která ukáže shodné rysy práce příslušníků školy i jejich společné vědecké působení a společné projekty.

Pokud budeme blíže zkoumat metodologii Plzeňské historické školy, zjistíme, že její kořeny jsou spjaté s národní školou gollovskou, tedy s její druhou a třetí generací. Již u Fridolína Macháčka, a u představitelů mladší generace Plzeňské školy historické pak zcela evidentně, můžeme pozorovat značný příklon k hospodářské a sociální tematice a historické demografii. Tento materiální determinismus ve vyprávění o dějinách bývá vysvětlován obecným rozšířením materialistického nazírání světa ve 20. století a všeobecnou krizí duchovna, spojenou i s nebyvalým nárůstem ateismu jako podstatné součásti filozofických východisek pro uchopování přítomnosti i minulosti. Plzeňský kraj patřil ve dvacátém století k nejvíce ateistickým regionům státu. Mezi jednotlivými představiteli Plzeňské historické školy jsou zásadní rozdíly v otázce víry v duchovno, ty však nehrají velkou roli, neboť mluvíme-li o ateismu, myslíme ateismus jaksi univerzální, skrytě prostupující celou etapu vývoje moderní společnosti a vytvářející prostor pro nadhodnocování materiálu. První světová válka zničila dosud uznávaný historismus a pozitivní výklady smyslu dějin. Předznamenala konec osvícensko-pozitivistického diskurzu 18. a 19. století. V mnohých pracích Plzeňské historické školy se odrážejí hospodářské a sociální dějiny, jsou pojímány jako prvotní a teprve z nich pak vyplývají politické dějiny. Meziválečný i poválečný historický materialismus, který se u nás nakonec po únoru 1948 stal kánónem oficiální historiografie, působí svou všudypřítomností na všechny autory bez výjimky, ať už se s ním ztotožňují, nebo se proti němu profilují. Mimochodem, i v rámci světové historiografie lze pozorovat značný zájem o historii hospodaření, výroby, řemesla, fungování ekonomicko-sociálních systémů v různých fázích vývoje minulosti.

Témata, která jsou předmětem odborného zájmu příslušníků Plzeňské historické školy, se příliš neliší od oblíbených námětů v obecné historiografii tehdejší doby ani od tematického zaměření národního dějepiscectví ve dvacátém století. V popředí zájmu stojí hospodářské dějiny měst a vrchnostenského hospodaření na venkově, zkoumání počátku kapitalistického podnikání, dějiny průmyslu, dějiny sociálních hnutí, zejména nevolnická povstání po třicetileté

3) Karel ŘEHÁČEK, *Československá historická společnost a její západočeská pobočka*, Archivní časopis 68, č. 3, 2018, s. 243–257.

válce, husitská doba, doba revoluce 1848 a národního obrození vůbec. Oblíbená je rovněž problematika demografická, zejména různé změny počtu obyvatel po válkách či morových ranách, často ještě ve spojitosti s ekonomickými důsledky. Uměle je režimní objednávkou navyšována frekvence tematiky dělnického hnutí, ale je nutné zdůraznit, že mladší Plzeňská historická škola jako celek relativně dobře vzdorovala tlaku doby. Miloslav Bělohlávek věnoval tematické skladbě poválečné plzeňské historiografie značnou pozornost, vypracoval dokonce seznam žádoucích témat, která měla být přednostně Plzeňskou historickou školou povšimnuta, a uveřejnil ho ve *Zpravodaji kabinetu regionálních dějin*.⁴⁾ Sám se pak snažil část z nich zpracovat. Avšak témata, která byla dobově nepřipustná, zůstala bílými místy plzeňské historiografie. Částečně se začala zpracovávat až po roce 1989 a mnohá čekají na své autory dodnes.

Badatelky postupovali příslušníci Plzeňské historické školy klasickými metodami – empiricko-realistickým vytěžením tradičních historických pramenů, před tím podrobených přísné objektivní kritice a verifikaci věrohodnosti. Nutné k tomu bylo posouzení provenience pramene, komparace s dalšími prameny a informacemi, povinná byla skepse k převzatým tvrzením. Ústní pramen byl a priori považován, byť byl správně vědecky ošetřen, za méně cenný ve srovnání s pramennou hodnotou archiválie, např. úřední provenience. Ne náhodou se mladší Plzeňská historická škola soustřeďovala v archivní badatelně, ne náhodou byli její představitelé okouzleni pomocnými vědami historickými, které pomáhaly analyzovat jimi ceněný, tedy především archivní pramen. Pozorujeme značnou důvěru v poznatelnost historické pravdy. V oblasti oblíbených demografických studií, jimiž se zabývali Bělohlávek, Zeman, ale i Čepelák a později Vacek, bývala hojně užívána statistika. Její výsledky představovaly historickou realitu. Co nejuplněnější a realitě nejbližší faktografie byla nejenom metodou, ale současně i cílem a výstupem badání.

Předpokládat prvotnost materiální stránky lidského bytí před sociálním i duchovním dopadem téhož není ani zdaleka jen výsada marxistické historiografie. Její pozitivistická předchůdkyně a neopozitivistická souputnice vychází z totožných premis. Detailní, až minuciózní pitvání vybraného pramene, nesoucího hospodářské informace, snaha, aby byl všestranně vytěžen, jak to můžeme pozorovat zejména u Zemana a Bělohlávka, kteří zkoumání pramenů městského hospodaření věnovali značný prostor ve svém badání, jsou zcela typickým jevem v metodologii užívané příslušníky Plzeňské historické školy. Víra v odhalitelnost historické pravdy touto metodou je u nich evidentní a je to rys, který je nejvíce vělehuje do generace Gollových pokračovatelů a žáků.

Další pozorovatelnou vírou je předpoklad stálého materiálního, a tím i společenského pokroku. Tito historikové ve svých pracích nenaznačují v daném smyslu žádné pochybnosti, stejně jako jejich někdejší spolužáci a později

4) Miloslav BĚLOHLÁVEK, *Plzeň a její historiografie jako příklad městského dějepiscetví*, s. 11–12.

kolegové věnující se podobné problematice v jiném regionu, či v rámci národních dějin. Dobový vědecký diskurz je v tomto jednotný. Kdo přicházel pochybovat o dějinném pokroku, lehko získal renomé konzervativního staromilce. Takovou nálepku si například vysloužil Ladislav Lábek. I on byl synem své doby, ale měl navíc jakýsi bytostný idealismus a romantický historismus, který byl u něho, na rozdíl od jeho vysokoškolsky vzdělaných a masarykovsky realistických kolegů, chtějících dělat čistou vědu, právě tím faktorem, který ho chránil před samozřejmostí důvěry v pokrokovost našeho dějinného směřování. Jeho lkaní nad „znešvafováním“ památek, ale hlavně nad zánikem staré (dobovým slovníkem a z hlediska tehdy předpokládaného dějinného pokroku píše zastaralé) Plzně je toho důkazem. Za úvahu by stálo zjištění, nakolik se Lábek vlastně přiblížil nejmodernějším historiografickým směrům, rezignujícím na vědeckou exaktnost a shledávajícím právě např. folklór pramenem se srovnatelnou pravdivostní výpovědní hodnotou, jakou hledá pozitivistický historik u archiválie či vykopávky. Skepse k samozřejmosti pokrokového směřování industriální společnosti Lábkova tímto moderním trendům přibližovala stejně jako zájem o dějiny každodennosti či dějiny z pohledu jedince, a to na rozdíl od oficiální historiografie, kterou tou dobou zajímaly dějiny odosobněné – politické, v lepším případě sociální a ekonomické, ale vždy kolektivní až masové.

Celou mladší Plzeňskou historickou školou postupovalo identifikační znamení českého historika dvacátého století – přísně národní princip nazírání dějin. Jde už o zažitý, snad genově děděný syndrom naší kultury, umocněný Palackého kánony a rozvíjený gollovskou generací. U zvažované generace historiků ještě samozřejmě posílený jejich životními zážitky za druhé světové války. Projevil se např. v potřebě vysvětlování skutečnosti, zda byla hospodářská Plzeň na počátku 19. století městem německým či českým, ve zdůrazňování národnostních údajů tam, kde nejsou nezbytně relevantní, apod. Plzeňské dějepiscectví ostatně takové otázky řešilo vzhledem k nevelké vzdálenosti města od historických hranic státu poměrně hojně. Těžko bychom však mohli u této generace požadovat jiný přístup.

Specifičností části mladší generace Plzeňské historické školy je poměrná apolitičnost a jistá snaha vyhýbat se ideovému tlaku režimu. Kruhu kolem Bělohávkova se to v rámci možností doby dařilo relativně dlouho, až do nástupu normalizace. Na druhou stranu je však nutné konstatovat, že i přesto, že Plzeňská historická škola metodologicky vychází z meziválečných gollovských principů, principy a postupy historického materialismu a dobová marxistická rétorika se jejich textům nemohly zcela vyhnout. Teze o principu střídání formací na základě konfliktu výrobních sil a výrobních vztahů či marxistické periodizační principy jsou samozřejmě v Plzni totožné s celostátním historickým diskurzem v té době.

Vzhledem k specifitě regionálního dějepisectví se nesetkáme u Plzeňské historické školy s citací ze zahraniční literatury, nelze tedy o této skutečnosti ani o povědomí příslušníků školy o nejnovějších trendech moderní historiografie ve světě nic konstatovat. Soudíme ale, že vzhledem k obtížné dostupnosti zahraniční literatury v padesátých letech byla v Plzni situace obdobná jako všude jinde ve státě. Naproti tomu můžeme ke cti mladší generace Plzeňské historické školy konstatovat, zde především opět díky Miloslavu Bělohávkovi a Adolfu Zemanovi, že byla badatelná archivem postupně velmi dobře vybavována základní vědeckou literaturou od Ottova či Riegrova slovníku po bohatou literaturu regionální. Jako zdroj starších publikací pořizovaných do badatelný nebyl zavržen tehdy ani antikvariát. Pro srovnání uvedme, že vědecká knihovna ještě dlouho poté nedisponovala regionální badatelnou, o muzeu, jehož knihovna po odstěhování knihovny Čiperovy musela vystačit se zbytky knihovny umělecko-průmyslového oddělení, ani nemluvě. Je také zajímavé povšimnout si skutečnosti, že u příslušníků mladší Plzeňské historické školy z okruhu Archivu města Plzně se nesetkáme příliš se samoučelnou citací dobových prominentních autorit, což bylo jinak pro danou dobu poměrně netypické.

Starší generace Plzeňské historické školy nedospěla k syntéze. Macháček byl klasický analytik a monografista. Věděl to o sobě a vnímal to jako generační hendikep střední gollovské školy. Do značné míry ovšem mu byla tato skutečnost vnucena dobou, okupační cézura a následně, pro Macháčka ne příliš ideální, badatelské podmínky jistě nebyly pro syntetické snažení motivující. Mladší Plzeňská historická škola byla naopak prací na syntéze sjednocena. Vydáním prvního dílu *Dějiny Plzně*⁵⁾ dokonce vrcholil její nejdůležitější období. Přestože se jednotliví představitelé školy zabývali stejně detailistickými a minuciózními studii jako před tím Macháček či jiní gollovci z doby meziválečné, díky promyšlenému rozdělení oblastí dlouhodobého odborného zájmu, díky výběru dalších odborníků, kteří byli přizváni ke spolupráci, a díky skutečné týmové práci se nakonec podařilo syntézu vytvořit. Jakkoli je dnes již překonaná, zůstane důležitým mezníkem ve vývoji plzeňské historiografie. Koneckonců, pro starší dějiny bychom asi stěželi sehnali lepší faktografii, než jakou vytvořila perfekcionista Plzeňská historická škola. Každý další syntetik bude muset s *Dějiny Plzně* pracovat.

Nejspíše bychom u exaktních vědců Plzeňské historické školy předpokládali jakousi akademickou odtažitost a despekt k laikovi. Opak je pravdou a vyplývá to i ze skutečnosti, že jsou jimi ke spolupráci zváni i ne-akademici. Také vztah k veřejnosti a osvětové práci byl zejména u Miloslava Bělohávka, ale nejen u něj, příkladný. Vycházel z víry v poučeného občana, který bude dobrým uchovatelem své minulosti. Proto věnoval osvětové práci značnou část svého snažení. Popularizoval plzeňské dějiny, kde se dalo. I své odborné práce

5) *Dějiny Plzně. Od počátků do roku 1788. 1. díl*, Plzeň 1965.

psal jazykem každému srozumitelným. Vážil si historie, takže si vážil i jejího tvůrce a nositele – člověka. Nadřazený akademismus nebyl vlastní ani jemu, ani jiným příslušníkům mladší generace Plzeňské historické školy. Jeho příklad působil na ostatní historiky regionu.

Poválečná Plzeňská historická škola nebyla sjednocena žádným písemným manifestem či programem. Šlo o volné seskupení, tmelené osobností Miloslava Bělohlávka a archivní badatelkou, později také západočeskou pobočkou Československé historické společnosti při ČSAV, prací na *Dějínách Plzně*, ale zejména povědomím společného dobrovolného úsilí pramenícího z plzeňského patriotismu a úcty k historické vědě, z touhy zaplnit bílá místa plzeňského dějepiscetví. Za jistou náhradu programových statí bychom mohli možná považovat metodologické texty Bělohlávkovy a Zemanovy, nebo pak v pozdějším období plány práce pobočky.^{6]} Otázkou však je, je-li nutné takovou písemnou proklamaci společných názorů shánět. Odborné práce představitelů mladší Plzeňské historické školy mluví za ně.^{7]}

Neakademická větev mladší plzeňské historické školy aneb Historikové a archiváři ze zájmu a nadšení

Již jsme zmínili jistý osobitý rys plzeňské historiografie, totiž skutečnost, že se v řadách jejích tvůrců setkáme jak s díly odborníků s akademickým vzděláním, tak i s dílem nadšených a pilných laiků, jejichž erudovanost udivuje a kteří jsou nejednou stavěni na roveň odborným dějepiscům Plzně. Oba tyto proudy zpravidla úzce spolupracovaly a pomáhaly si, nebo se alespoň navzájem respektovaly. Na počátku stál laický plzeňský kronikář a milovník starožitností Martin Hruška, po něm neakademickou větev školy úspěšně reprezentoval neúnavný sběratel plzeňských historických příběhů, pověstí, starožitností, novinář a plzeňský patriot Jaroslav Schiebl a celá linie pak vrcholila těžko docenitelným dílem Lábkovým. Ladislav Lábek, zakladatel plzeňského Národopisného muzea, obchodník, vlastivědný pracovník, zakladatel a vydavatel vlastivědného periodika *Plzeňsko* a v oboru historie „nadšený autodidakt“, jak jej nazval Miloslav Bělohlávek,^{8]} se sice díky svým stykům s akademickým prostředím nakonec přiblížil klasické vědecké linii, přesto však neztratil ony hodnoty, které laickou historii každodenního života činí vůči akademické pozitivistické historiografii minulého a předminulého století odlišnou, životaschopnější, čtivější a z dnešního pohledu dokonce modernější a progresivnější. Lábek vlastně předběhl dobu.

6] Např. Miloslav BĚLOHLÁVEK, *K problematice studia cen nemovitostí v 15. a 16. století do doby předbělohorské*, Zápisky katedry československých dějin filosofické fakulty UK 6, 1963, s. 147–167.

7] Blíže o Plzeňské historické škole Naděžda MORÁVKOVÁ, *Miloslav Bělohlávek a Plzeňská historická škola*, Plzeň 2008.

8] M. BĚLOHLÁVEK, *Plzeň a její historiografie jako příklad městského dějepiscetví*, s. 10.

V případě mladší Plzeňské historické školy dokonce došlo ke splnutí akademické a laické větve školy v jednotný pracovní tým. K historikům autodidaktům spjatým s touto školou řadíme především okruh laiků sdružených kolem Archivu města Plzně v padesátých a šedesátých letech dvacátého století. Organizační a mentorskou roli zde aktivně plnil tehdejší ředitel archivu Milošlav Bělohávek. Do okruhu jím vedeného a směřovaného patřili především již zmínění Václav Mentberger, Bedřich Štiess, Jan Fridrich a Jiří Zykmond. Ti všichni, ač se již dříve zajímali o dějiny Plzně, našli k sobě vzájemně cestu a odborné souznění právě prostřednictvím plzeňské archivní badatelný. Tuto stať věnuji prvnímu z nich – Václavu Mentbergerovi.

Václav Mentberger (1886–1969)

Václav Mentberger se narodil v Kasejovicích roku 1886. Podle jeho vlastních výzkumů rodinné genealogie rod Mentbergerů pocházel z Tyrolska a původní jméno znělo Mompergker. Jeho prapředek se dostal do Čech na sklonku třicetileté války, roku 1646, jako lesník hraběte Adama Matyáše z Trauttmansdorffu. Sloužil nejprve na panství ve Lnářích, pak v nedalekých Kasejovicích.⁹⁾ Německé příjmení se v různých pramenech z Kasejovicka objevuje v deformovaných podobách – Mänberger, Memperkr, Mempergr, Membreger, Mentperger či dokonce Nempengr – a ustálilo se na tvaru Mentberger až v 19. století.¹⁰⁾ Kasejovičtí Mentbergerové byli vesměs řemeslníci, ševci, pekaři, řezníci, ale zastávali i významné zastupitelské funkce radních, písařů či dokonce purkmistrů. Ševcovství v Kasejovicích se věnoval i otec Václava Mentbergera, rovněž Václav (narozen roku 1840 v Kasejovicích, zemřel roku 1895 tamtéž). Václav Mentberger st. zplodil s manželkou Josefou, rozenou Boušovou, celkem pět dětí.¹¹⁾ Dospělosti se však dožili jen dva synové, Václav a o dva roky mladší Eduard. Ostatní děti zemřely v raném věku na psotník.¹²⁾ Václav Mentberger se narodil 7. ledna 1886 v Kasejovicích. Jako dítě trávil hodně času s babičkou z matčiny strany, na jejíž vyprávění i v dospělosti rád vzpomínal. Obecnou školu absolvoval též v Kasejovicích a patřil vždy k premiantům.¹³⁾ Roku 1897 byl Václav Mentberger přijat na reálné gymnázium v Praze v Křemencově ulici. Rok poté přestoupil na reálné gymnázium v Příbrami a od roku 1901 na českou

9) Archiv města Plzně, fond LPV Václav Mentberger, inv. č. 530, karton 420 – *O Mentbergrech v Kasejovicích*. Rukopis, nestránkováno.

10) Tamtéž.

11) Městský úřad Kasejovice, *Kniha narozených – Kasejovice 1883–1928*, sv. Cc, s. 36.

12) SOkA Plzeň-jih se sídlem v Blovicích, Archiv města Kasejovice, *Pamětní kniha města Kasejovice 1922–1990*, s. 600.

13) Tamtéž, inv. č. 840, karton 133 – školní zprávy.

reálku v Plzni ve Veleslavínově ulici. Zde pak v roce 1905 složil, napodruhé, zkoušky dospělosti, tedy maturitu.^{14]}

Po maturitě Mentberger krátce působil jako učitel obecné školy v Kasejovicích.^{15]} V roce 1906 absolvoval jednoroční vojenskou službu v Tridentu v Tyrolsku.^{16]} Roku 1908 nastoupil k c. k. státním drahám a zde pak na různých postech a za všech následujících změn názvu drah působil celou svou pracovní kariéru, až do roku 1947. Začínal jako řadový úředník, ale postupně se vypracoval až na ředitelství státních drah v Plzni, do funkce vrchního inspektora. V roce 1941 byl nuceně penzionován německou správou drah, ihned po osvobození se však do zaměstnání vrátil.^{17]} Roku 1933 vstoupil Václav Mentberger do manželského svazku s Helenou Vítkovou, kolegyní z práce. Vzhledem k vyššímu věku se Mentbergerovi rozhodli potomky již nepočít. Bydleli v Plzni, ve Skřetově ulici, léto ovšem trávili vždy v Mentbergerových rodných Kasejovicích, kde si pronajímali domek v Martinské ulici.^{18]}

Po odchodu do výslužby se mohl Mentberger plně věnovat svým celoživotním zálibám, jež dosahovaly skutečně úctyhodného rozsahu. Vždy ho lákala historie a vlastivěda, zejména minulost regionu, kde žil. Byl pověřen vedením obecní kroniky v Kasejovicích, což činil pečlivě a pilně až do roku 1964. Stejně pečlivě uspořádal místní archiv. Rád cestoval za památkami a stejně rád o historii i svých výpravách za poznáním přednášel. Cestování mu jako zaměstnanci drah usnadňovala volná jízdenka. Navštívil tak téměř celou Evropu a severní Afriku. K jeho koníčkům lze řadit i hudbu. Svou rozsáhlou sbírku hudebnin, pečlivě uspořádanou, přenechal Mentberger Archivu města Plzně, se kterým se velmi sblížil a k jehož řediteli Miloslavu Bělohlávkovi ho poutalo vzácné životní přátelství. Bělohlávek byl Mentbergerovi odborným poradcem, mentorem a konzultantem. Mentberger na oplátku pilně pomáhal pořádat plzeňský archiv. Podílel se rovněž autorsky na prvním průvodci po archivních fondech z roku 1954.^{19]}

Václav Mentberger byl obdivuhodným sběratelem. S vášní sbíral známky, etikety zápalkových krabiček, starožitnosti a různé historické památky, kuriozity, minerály. Kvůli svým sběratelským zálibám podstoupil často nemalé finanční oběti. Ze sbírek pak vytvořil úctyhodnou kolekci, kterou rád zpřístupňoval veřejnosti. V rámci metodologie své sbírkové a národopisné činnosti se později

14] Tamtéž – vysvědčení maturitní.

15] Tamtéž – pověření k učitelské praxi; Archiv ZŠ Kasejovice. Kronika obecné školy do r. 1925, s. 137.

16] SOKA Plzeň-jih se sídlem v Blovicích, Archiv města Kasejovice, Pamětní kniha města Kasejovice 1922–1990, s. 379.

17] Tamtéž.

18] Marie SEKÁČOVÁ, *Václav Mentberger a vznik muzea v Kasejovicích*, Diplomová práce FPE ZČU v Plzni, Plzeň 2012, s. 16.

19] Miloslav BĚLOHLÁVEK – Adolf ZEMAN – Václav MENTBERGER, *Městský archiv v Plzni. Průvodce po archivu*, Plzeň 1954 (=Prameny a příspěvky k dějinám Plzně a Plzeňska 9).

nechal inspirovat i zmíněným plzeňským matadorem neakademické historiografie Ladislavem Lábkem, iniciátorem a tvůrcem plzeňského Národopisného muzea. Po Lábkově vzoru a s jeho metodologickou radou také své sbírky třídil a připravil k expozici. Cenné rady a zkušenosti v oblasti historie i muzejnictví čerpal i od dalšího významného příslušníka Plzeňské historické školy – Fridolína Macháčka, který byl vždy ochotný mladším historikům, nehledě na to, zda amatérským či akademicky vzdělaným, poskytnout cenné rady. Macháček docházel do plzeňského městského archivu až do své smrti a v počátcích cennými radami pomáhal i mladému řediteli Miloslavu Bělohávkovi.

Vraťme se však k Mentbergerovým sbírkám. Mezi nejrůznějšími předměty převážně umělecko-průmyslového charakteru najdeme v jeho kolekci sklo, kameninu, porcelán, kovové předměty, nábytek, dýmky,^{20]} výšivky, plasty, ale také knihy, mapy, pohlednice, fotografie, plakáty, noviny a časopisy. Veškeré sbírky, jež dnes tvoří základní fond Muzea v Kasejovicích, Mentberger pečlivě utřídil a opatřil soupisem.^{21]}

K nejvýznamnějším předmětům ze sbírky skla patří české foukané barevné figurky a předměty z kouřového skla z Nové Huti pod Nižborem, skleněné tabatěrky a křišťálové nápojové sklo. Dalšími zajímavými předměty ve sbírce jsou kuchyňské a lékárnické nádoby z cínu, kameniny a keramiky, regionálního i zahraničního původu. Z místních produktů zmíníme např. nádobí z Chloumku u Kasejovic či plzeňskou keramiku podniků Khüry a Dubský. Nejobtížnějšími sbírkovými předměty byl nábytek. Jde vesměs o lidový selský nábytek, malovaný, většinou opět regionálního původu – např. malovaná skříň z Hradiště u Kasejovic z roku 1837, selská skříň z Janovic nad Úhlavou počátku 19. století, rovněž malovaná, truhly selské i cechovní, cínovníky, misníky, prádelníky, malovaná postel chebského typu či vyřezávaná sedací souprava pocházející z kasejovické fary.

Do sbírky patří i díla výtvarná, např. litografie Františka Roschera, malíře a restaurátora z 19. století, zajímavá plátna s regionálními motivy z tvorby kasejovického lékárníka Augustina Waltra či litinové plakety s vlasteneckými motivy vyrobené v železárnách Klabava u Rokycan. Plastiku pak zastupují porcelánové a keramické sošky náboženských motivů, busty T. G. Masaryka z podbořanské keramické továrny nebo např. lidové řezbářské výtvary. Specialitou Mentbergerových sbírek jsou již zmíněné „kasovky“, dýmky, které se v Kasejovicích řemeslně vyráběly v 18. století. Unikátním materiálem bylo dřevo z březového kořene. Sbírkou Mentbergerových kasovek však doplňovaly i další dýmky, porcelánové a dřevěné. Jsou dodnes k vidění v kasejovickém muzeu.

Stejně jako plzeňský Ladislav Lábek a jeho sestry sbíral i Václav

20] Cenné jsou zejména tzv. kasovky, místní raritní dýmky z březového kořene. Štěpánka LÖFFELMANNOVÁ, *Václav Mentberger (1886–1969)*, Jižní Plzeňsko 5, 2007, s. 21.

21] Václav MENTBERGER, *Popis starožitných sbírek Václava Mentbergera*. Soukromý archiv rodiny Bělohávkových. Strojopis – kopie.

Mentberger regionální výšivky, výšivkářské vzorníky a návody. Vedle několika vzácných cizokrajných exponátů z Alžíru, Maroka, Japonska či Itálie nashromáždil zajímavou kolekci výšivek z Kasejovicka. Do Mentbergerových sbírek patří také zajímavé militárie z dob Rakouska–Uherska, památky na české legionáře z první světové války či různé historické střelné i chladné zbraně. Rozsáhlá je jeho sbírka hudebnin, dobových plakátů, pohlednic, fotografií. Najdeme zde např. unikátní notový materiál pěveckého spolku Kasejovic, založeného roku 1862 nebo výtisk *Kancionálu českého* od Matěje Václava Šteyera z roku 1712. Kancionál původně náležel kúru kasejovického kostela sv. Jakuba. Ve sbírkách byly i zajímavé hudební nástroje kasejovických lidových hudebníků či sbírka pohlednic baronky z Lilgenau ze Lnář. Mentberger nashromáždil také unikátní knihovnu regionální literatury, vlastivědné, historické a různé jiné práce se vztahem ke Kasejovicku i lokální periodika.

Patrně nejzajímavější část Mentbergerových sbírek tvoří judaica, předměty se vztahem k židovské kultuře. Jsou to zejména rituální předměty – kovové ukazovátka jad, rituální trubky šofary, železná pokladnička na milodary, svícny, meil, tedy pláštík na tóru, modlitební tality a tfiliny, výtisky tóry, sederové mísy, kalichy pro šábes a další zajímavé exponáty. Předměty sbíral příležitostně od přátel a sousedů v Kasejovicích a okolí, na půdě samotné synagogy, v níž budoval muzeum, ale např. i v nedalekých Mirovicích či při svých cestách. Zajímavé jsou i fotografické a písemné dokumenty z dějin židovské komunity v Kasejovicích. V rámci těchto pramenů lze najít i dopisy z terezínského ghetta.

Své sbírky se Václav Mentberger vždy snažil zpřístupňovat. První pokusy v tomto směru podnikl již ve třicátých letech dvacátého století. Tehdy byly sbírky umístěny v Měšťanské škole v Kasejovicích a přístupné s vědomím ředitele školy. O svátcích pak zájemce provázel sám Mentberger.^{22]} Jeho snem ovšem bylo vybudovat skutečné muzeum. K jeho zřízení si vybral budovu staré kasejovické synagogy. Nebylo ovšem jednoduché sen realizovat, doba nebyla takové činnosti příznivá. Musel podstoupit dlouhá jednání se Židovskou náboženskou obcí v Plzni a v Praze^{23]} a teprve v roce 1945 se Mentbergerovi podařilo po dohodě se židovskou obcí sbírku přestěhovat do budovy synagogy. Zde kolekce začal systematicky pořádat a dle možností zpřístupňovat. Otevření skutečného muzea se však nedočkal. Na sklonku života celé své dílo odkázal tehdejšímu Místnímu národnímu výboru v Kasejovicích s přáním zpřístupnit je muzeální cestou.^{24]} Národní výbor nechal sbírky inventarizovat a následně převést do depozitáře blovického okresního muzea. Po náročné inventarizaci se pak roku 1977 vrátily do Kasejovic a byly dočasně uskladněny v budově

22] Marie SEKÁČOVÁ, *Václav Mentberger a vznik muzea v Kasejovicích*, s. 50.

23] Štěpánka LÖFFELMANNOVÁ, *Václav Mentberger*, s. 21.

24] Spisovna Městského úřadu Kasejovice, *Knihna přírůstků*.

pošty. Zpět do budovy synagogy se část kolekce dostala v roce 1978, kdy zde byla otevřena malá expozice u příležitosti oslav stého výročí povýšení Kasejovic na město a stého výročí založení místního sboru dobrovolných hasičů.^{25]}

K otevření kasejovického muzea ovšem došlo až po roce 1989. Práce na opravě objektu, synagogy z roku 1721, začaly roku 1993, pod odborným vedením blovického malíře a restaurátora Josefa Červenky a pod dohledem plzeňských památkářů. V následujícím roce již mohlo dojít k instalaci expozice, již byl pověřen Mgr. Josef Koželuh z Okresního muzea Plzeň – jih se sídlem v Blovicích, které se ujalo úkolu zřízení muzea za pomoci a dohledu Západočeského muzea v Plzni. To zapůjčilo do Kasejovic i některé další sbírkové předměty, jež Mentbergerovu kolekci doplnily a umožnily ucelenou muzejní expozici. Na přípravných pracích se podílelo i Státní židovské muzeum v Praze, které rovněž přispělo exponáty. V červenci roku 1994 tak mohlo dojít ke slavnostnímu otevření Muzea Kasejovice.^{26]}

Václav Mentberger nebyl jen pilným sběratelem, ale také pilným autorem. Kromě folklóru Kasejovicka, který sbíral a přepisoval, ho zajímaly osudy místní šlechty (Šporkové a páni z Vrtby), nejvíce pak patrně Židé v Kasejovicích a okolí. K tomuto tématu se však dochovaly jen rukopisy jeho prací. Jeho prvním knižním počinem byla redakce publikace *Kasejovické rodiny v polovici 18. století*, jež vyšla jako příloha k ročence živnostensko-obchodnické záložny v Kasejovicích.^{27]} Autorskou prvotinu potom představuje sbírka ústní lidové slovesnosti *Kasejovické pověsti, písně a říkanky*, vydaná roku 1938 vlastním nákladem.^{28]} Nově publikaci představila, se svou redakční úpravou, v roce 2010 znalkyně odkazu Václava Mentbergera Mgr. Štěpánka Löffelmannová,^{29]} ředitelka Základní školy Kasejovice. Cenné jsou i Mentbergerovy práce z dějin plzeňského průmyslu, na prvním místě monografie *První plzeňská papírna*, která vyšla v Lábkově nakladatelství^{30]} a byla následně ještě doplněna drobným spiskem *Přehled papírníků s ruční výrobou v Čechách*.^{31]} Další zajímavé práce z dějin průmyslu pak publikoval Mentberger v Bělohávkově archivním sborníku *Minulostí Plzně a Plzeňska*. V roce 1958 vyšla stať *Tomáš Khüry a jeho továrna na kamna a hliněné zboží*^{32]} a v roce 1959 stať *Průmyslová keramika*

25] Marie SEKÁČOVÁ, *Václav Mentberger a vznik muzea v Kasejovicích*, s. 50; Táž, *Kasejovický rodák Václav Mentberger (1886–1969)*. In: Štěpánka Löffelmannová, *Kasejovice (1264–2014). Sborník příspěvků k 750. výročí první písemné zmínky o Kasejovicích*, Kasejovice 2014, s. 131–152.

26] Tamtéž, s. 63.

27] Václav MENTBERGER (ed.). *Kasejovické rodiny v polovici 18. století. Příloha k ročence živnostensko-obchodnické záložny v Kasejovicích*, Kasejovice 1937 (4 s.).

28] Týž, *Kasejovické pověsti, písně a říkanky*, Plzeň 1938.

29] Týž, *Kasejovické pověsti, písně a říkanky*, Kasejovice 2010.

30] Týž, *První plzeňská papírna*, Plzeň 1949.

31] Týž, *Přehled papírníků s ruční výrobou v Čechách*, s. 1. 1969. Bez stránkování.

32] Týž, *Tomáš Khüry a jeho továrna na kamna a hliněné zboží*, *Minulostí Plzně a Plzeňska*

Dubského z Vitinovsi.^{33]} Obě jsou kapitolami z dějin plzeňských závodů na výrobu průmyslové keramiky, Khüryho provozovna byla v dnešní Pallově ulici, Dubského podnik na Karlovarské třídě. O jejich produkty se Mentberger zajímal i jako sběratel. V Lábkově nakladatelství a s Lábkovou pomocí vyšly dvě práce z dějin hudby a biografie hraběte z Vrtby, příslušníka jednoho z nejstarších rodů západočeské šlechty.^{34]} V Archivu města Plzně je uložen cenný strojopis *Kasejovičtí Židé*^{35]} a také genealogie vlastní rodiny *O Mentbergerech v Kasejovicích*.^{36]} Posledně jmenovaná práce je také v kopii uložena v depozitáři Muzea Kasejovice, a to s datací z roku 1956.

Součástí Mentbergerovy vlastivědné práce bylo vedení obecní kroniky. Role pomocné síly archivu mu byla svěřena roku 1948. Jeho prvním úkolem bylo pořizování retrospektivních zápisů od roku 1938, kdy válečná kronikářská činnost nebyla německou správou podporována a již provedené zápisy byly zabaveny jako závadné. Mentberger starší zápisy po válce získal zpět a s jejich pomocí a s pomocí svých válečných deníků převyprávěl události Kasejovic ve čtyřicátých letech dvacátého století. Činil tak podrobně, pečlivě a s erudiicí, kterou si vypěstoval i spoluprací s Plzeňskou historickou školou. Funkci kronikáře zastával až do roku 1964.

Významnou součástí Mentbergerova působení byly také jeho vlastivědné přednášky, které organizoval a realizoval v Kasejovicích v zasedací síni radnice v padesátých a v první polovině šedesátých let. O tématech, obsahu i ohlasu se dozvídáme jednak z vlastních zápisků Václava Mentbergera, jednak z Pamětní knihy Kasejovic.^{37]}

Václav Mentberger zemřel po krátké nemoci roku 1969 a je pochován v rodných Kasejovicích. Roku 2000 mu bylo in memoriam uděleno čestné občanství obce Kasejovice, za založení muzea a uspořádání sbírkového fondu.^{38]} Dostalo se mu tak zaslouženého ocenění jeho celoživotní národopisné a historické práce a upřímného patriotství, které přineslo budoucím generacím (a to nejen kasejovickým) užitečné plody.

1,1958, s. 168–171.

33] Týž, *Průmyslová keramika Dubského z Vitinovsi*, *Minulost Plzně a Plzeňska 2*, 1959, s. 171–174.

34] Týž, *Mozartova hudba na Plzeňsku. Výstavka Národopisného musea Plzeňska u příležitosti 150. výročí Mozartova úmrtí r. 1941*, Plzeň 1941; Týž, *Hudební archiv Smetanova mládí*, Plzeň 1942 (=Ročenka Národopisného musea Plzeňska 23); Týž, *Z deníku Jana Josefa hraběte z Vrtby*, Plzeň 1940 (=Ročenka Národopisného musea Plzeňska 21).

35] Archiv města Plzně, fond LPV Václav Mentberger, karton 420 – *Kasejovičtí Židé; Stará synagoga vypravuje*. Strojopisy.

36] Tamtéž, inv. č. 530 – *O Mentbergerech v Kasejovicích*. Rukopis, nestránkováno.

37] Tamtéž, karton 419; SOKa Plzeň-jih se sídlem v Blovicích, Archiv města Kasejovice, Pamětní kniha města Kasejovice 1922–1990, s. 544.

38] Štěpánka LÖFFELMANNOVÁ, *Václav Mentberger*, s. 19.

Závěrem se pokusme o krátké shrnutí: Mladší generaci Plzeňské historické školy, působící v čele plzeňské regionální historie v letech 1945–1965, lze zařadit do třetí generace gollovského českého dějepiscství se všemi jeho znaky. Její hlavní přínos spočívá ve skutečnosti, že dokázala udržet a rozvinout tradici vědeckého dějepiscství v Plzni, založenou zde již koncem 19. století a pěstovanou po celé období meziválečné. Vytvořila a naplňovala kvalitní odborné periodikum – ročenku *Minulostí Plzně a Plzeňska*, později *Minulostí Západočeského kraje*. Podobným odborným historickým periodikem se v té době mohlo pochlubit jen málokteré město v republice, nepočítáme-li Prahu. Za reprezentativní dílo této školy pak považujeme první vědeckou syntézu o dějinách města Plzně. Mladší Plzeňská historická škola dala poválečné historiografii města koncepci a poskytovala publikační možnosti i několika dalším historikům v regionu, které ke škole přímo neřadíme. V periodiku *Minulostí Západočeského kraje* publikovali nezřídka i pražští či brněnští odborníci, za všechny jmenujme Eduarda Maura, Václava Mencla, Rudolfa Turka, Zdeňka Kalistu, Ivana Hlaváčka a další. Původní společné úsilí a úspěšné zdolávání úkolů, které si vědci Plzeňské historické školy předsevzali, přerušila vzrušená doba vrcholící tzv. Pražským jarem 1968. Nestihla se nakonec vydat ani již v podstatě hotová *Historická čítanka západních Čech*, ani třetí díl *Dějin Plzně*. Ten, který vyšel roku 1982, byl již původnímu projektu mladší Plzeňské historické školy dosti vzdálený. Normalizační léta přinesla zcela novou situaci, změnily se podmínky práce a badatelské možnosti i pro plzeňské historiky. Historiografická obec města byla ostatně obměněna po roce 1970 do jisté míry i personálně. Přestože nebylo souběhem okolností umožněno, aby regionální historiografie Plzně došla až tam, kam si stoupenci mladší Plzeňské historické školy v padesátých letech představovali dojít, lze konstatovat, že škola byla významnou a přelomovou etapou v dějinách městského dějepiscství, a to i přes nepřízeň doby, ve které vstupovala na scénu regionální historické vědy. Přinesla do plzeňského dějepiscství zajímavé metody historikovy práce, spočívající především v detailních a exaktních analýzách pramenů dříve opomíjených, rozuměj pramenů hospodářské a správní provenience, přinesla princip týmové práce, zájem o ekonomické a sociální dějiny a o dějiny novější. Přínos školy je dodnes patrný a stal se jakýmsi základním kamenem, na němž její následovníci mohou stavět. Škola mimochodem sehrála významnou roli nejenom v dějinách plzeňské vědy, její představitelé vstoupili i do dějin národních, zejména svými studii teoretickými a metodologickými, a jsou zmiňováni v celonárodních přehledech dějin historiografie Františkem Kutnarem či Josefem Hanzalem.³⁹⁾

39) František KUTNAR, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscství 2*, Praha 1977, s. 414; Josef HANZAL, *Cesty české historiografie 1945–1989*, Praha 1999, s. 140.

Younger generation of Pilsen history school and Václav Mentberger

Summary

The term “Pilsen history school” refers to a group of historians who were active in Pilsen at the end of the 19th and in the 20th centuries. This specific name was first introduced into professional circles by one of its leading members, Miloslav Bělohlávek, in an essay entitled *Historiografie Plzně*, published in the magazine *Muzejní a vlastivědná práce*, where it was used to denote modern Pilsen historiography and its representatives. Bělohlávek regarded Josef Strnad and Fridolín Macháček as the founders of the Pilsen history school; he later described their successors as the young generation of this informal association. Since then, the term has appeared numerous times in various texts dealing with 20th century Pilsen historiography.

The Pilsen history school as we perceive it today consists partly of an older generation – Josef Strnad, Fridolín Macháček and non-academic member Ladislav Lábek, and partly a younger generation of historians – Miloslav Bělohlávek, Adolf Zeman, Václav Čepelák, Václav Jílek and Jaromír Kovář, plus a younger non-academic section made up of Václav Mentberger, Bedřich Štíešs, Jiří Zykmond and Jan Fridrich. In a broader sense, the young Pilsen history school would also include members of the historically linked West Bohemian branch of the Czechoslovak Historical Society at the Czechoslovak Academy of Sciences, namely Jindřich Vacek and Vojtěch Laštovka, or Vladimír Bystřický. The primary unifying factor in this loosely formed group was common work on issues of the day in regional history, specifically the history of the city of Pilsen and what was then the West Bohemian region. The school served as a research body for the Pilsen Municipal Archives, which provided the location for meetings, consultations and team collaboration. However, the Pilsen history school researchers had in common not only topics but also methods and approaches to professional research and the presentation thereof. Viewed from a wider perspective, the Pilsen history school may be considered part of the national Goll school throughout all its generations.

Václav Mentberger, amateur museologist, ethnographer and historian, was one of the foremost members of the non-academic branch of the Pilsen history school. In addition to deserving credit for establishing the unique Ka-sejovice museum, he bequeathed a legacy of interesting historical work, especially concerning the history of regional industry. He was also a close friend of the Pilsen post-war municipal archivist Miloslav Bělohlávek, with whom he worked on organising the archives and publication of a guide to the archive collections. He had no background in history; nonetheless, thanks to lifelong education and consultations with Pilsen historians, he acquired the necessary

methodology and his published studies demonstrated high quality. His name is therefore justifiably included amongst renowned historiographers of Pilsen and the surrounding area.

Příloha – Václav Mentberger^{40]}

40] Archiv města Plzně, inv. č. O 5184.

Meziválečný vývoj v Německu a jeho dopady na situaci v západních Čechách

Karel ŘEHÁČEK

Abstract: After the establishment of Czechoslovakia in October 1918, the newly formed state went through a number of internal crises, especially of economic, social, but also national character. The last crisis had its roots in the very architecture of the state under construction with the Czech-Slovak majority. The large population of German nationality was thus in the position of a mere national minority. After their resistance by the Czechoslovak military forces and the Versailles decision of the winning powers was suppressed, they had to accept their living in Czechoslovakia, but – as they assured themselves – they did it only reluctantly and temporarily. Their hopes of improving their position were mainly directed beyond the western Czechoslovak border, to Germany. They hoped to get all possible help in their efforts to secede from Czechoslovakia. The support from Germany really came, taking various forms, and finally, thanks to it, in the autumn of 1938, the dream of many so-called Czechoslovak Germans came true. The paper provides an insight into the impact of the neighborhood of western Bohemia with Germany and the reflections on the interwar development of the large neighbor and its influence on the lives of the so-called Czechoslovak Germans.

Key words: separatism; Sudeten Germans; borders; Czech-German relations; borderland; Pilsen region; 20th century

I. Úvod

Dne 28. října 1918 byl v Praze vyhlášen samostatný československý stát v historických hranicích českých zemí. Jeho součástí se tak měla stát i území na západě Čech, která byla osídlena převážně obyvatelstvem německé národnosti. To se však s touto situací nehodlalo smířit a na základě sebeurčovacího práva, garantovaného vítěznými velmocemi, se většinou rozhodlo pro příslušnost k nově vzniklé provincii Deutschböhmen.¹⁾ Změny, které přinesl vznik Československa, se tak rozsáhlých pohraničních oblastí na západě Čech prakticky téměř nedotkly a zůstala v nich i nadále zachována autorita a moc vídeňských centrálních úřadů a místních prorakousky orientovaných politických elit.

[1] Nejnověji k této problematice viz Pavel JAKUBEC – Jaroslav PAŽOUT (red.), *Vznik Československa a provincie Deutschböhmen*, Litoměřice – Praha – Liberec 2019, 284 s.

Den po vzniku Československa, 29. října 1918, se česko-němečtí poslanci říšské rady ve Vídni usnesli odpovědět na tento akt prohlášením zmíněné provincie Deutschböhmen za rovnoprávnou součást tzv. Republiky Německé Rakousko (Republik Deutschösterreich).^{2]} Krátce poté příkladu provincie Deutschböhmen následovaly další tři převážně Němci osídlené oblasti – Sudetenland (30. října 1918), Deutschsüdmähren (3. listopadu 1918) a Böhmerwaldgau (3. listopadu 1918).^{3]}

Politici představitelé provincie Deutschböhmen otevřeně prosazovali autonomii německy osídlených území a vyzývali k bojkotu československých zákonů, sílily nenávistné projevy obyvatelstva německé národnosti vůči českým menšinám a stále více také hlasy, které předpovídaly brzký konec „národnostního útlatku“ Němců v Československu.^{4]} K vyhocení situace přispělo i jednání německo-rakouského Prozatímního shromáždění ve Vídni, které 12. listopadu 1918 reagovalo na vývoj v českých zemích vydáním prohlášení, kterým byly výše uvedené oblasti vzaty pod ochranu německo-rakouského národa, 22. listopadu nad nimi převzaly Prozatímní shromáždění a státní rada Německého Rakouska moc a učinily je tak de iure součástí německo-rakouského státu.^{5]} Za této situace, kdy politická jednání mezi představiteli československé vlády a zástupci německé menšiny nevedla k žádoucím výsledkům, bylo zapotřebí řešit problém, který začínal zásadním způsobem ohrožovat existenci Československa,^{6]} silovými prostředky a situace nakonec vedla k vojenskému obsazení národnostně smíšených oblastí československou armádou.

Tak tomu bylo i na západě Čech, kde se obyvatelstvo německé národnosti rovněž většinou přihlásilo k provincii Deutschböhmen a k Německému Rakousku. Téměř v každém městě a větší obci vznikaly německé národní rady

2] Roland HOFFMANN – Alois HARASKO (red.), *Odsun. Vyhnaní sudetských Němců. Dokumentace o příčinách, plánování a realizaci „etnické čistky“ ve střední Evropě 1848/49–1945/46* [Die Vertreibung der Sudetendeutschen. Dokumentation zu Ursachen, Planung und Realisierung einer „ethnischen Säuberung“ in der Mitte Europas 1848/48–1945/46], Mnichov 2001, s. 494.

3] Jaroslav CÉSAR – Bohumil ČERNÝ, *Politika německých buržoazních stran v Československu v letech 1918–1938, díl I (1918–1929)*, Praha 1962, s. 64–65.

4] R. HOFFMANN – A. HARASKO (red.), *Odsun. Vyhnaní sudetských Němců*, s. 502.

5] Hans HAAS, *Konflikt při uplatňování nároků na právo na sebeurčení: od habsburského státu k Československu–Němci v českých zemích v letech 1918–1919*, in První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci, Brno 2000, s. 150.

6] Bylo více než zřejmé, že úplné národnostní sebeurčení německého obyvatelstva Československa by znamenalo téměř jistě vážné komplikace národního sebeurčení Čechů a jejich samostatné existence, což vyjádřil československý prezident T. G. Masaryk ve stanovisku formulovaném 30. 1. 1919 slovy: „Německé Čechy náležejí do historických hranic starého českého království. Toto území potřebujeme pro své vlastní bytí a nemůžeme Němcům vydat asi půlmilionovou českou menšinu, která tam žije. Navíc nemůžeme německé pohraničí dost dobře žít bez českého vnitrozemí. Proto to území je a zůstane našim.“ Srovnej Václav KURAL, *Konflikt místo společenství? Češi a Němci v československém státě (1918–1938)*, Praha 1993, s. 18.

či výbory,^{7]} na obranu německých zájmů byly zřizovány německé gardy a proti Československu byla vedena štvavá kampaň prostřednictvím regionálních sdělovacích prostředků. Představitelé německých politických stran a místních samospráv se v drtivé většině případů vyslovovali proti soužití Němců s Čechy v československém státě a přísahali věrnost liberecké vládě provincie Deutschböhmen.^{8]} Přirozeným správním centrem provincie Deutschböhmen na západě Čech se stalo město Cheb jako sídlo krajského soudu a právě do Chebu směřovala nejen veškerá úřední a soudní korespondence, ale také rekviziční dodávky potravin z celé široké oblasti.^{9]} Mezi obyvatelstvem německé národnosti působili agitátoři, kteří měli pro provincii Deutschböhmen získat dosud nerozhodnuté obyvatelstvo německé národnosti. I na západě Čech vyřešil alespoň přechodně vypjatou situaci zásah československého vojska. Dne 19. listopadu 1918 byl zahájen obsazením Stříbra a o měsíc později, 23. prosince, byla vojenská likvidace provincie Deutschböhmen na západě Čech dokončena.^{10]}

Ani poté se však obyvatelstvo německé národnosti nechtělo s pro něj nepříznivým stavem smířit. K další vlně odporu proti Československu došlo 4. března 1919, symbolicky v den prvního zasedání německo-rakouského Národního shromáždění ve Vídni. Toho dne vyšli Němci v celé republice do ulic, protestovali proti Československu a demonstrovali pro připojení provincie Deutschböhmen k Německému Rakousku. Demonstrace sice ve většině případů proběhly v klidu a pořádku, na několika místech se však demonstranti střetli s československým vojskem a tyto střety vyústily ve zbytečné ztráty na životech: podle oficiálních údajů se jednalo o 57 mrtvých, z toho 55 civilistů včetně čtyř Čechů a dva vojáky (z toho jeden Čech), nejvíce obětí bylo v Kadani (26), Moravském Šternberku (18), na západě Čech v Karlových Varech (6), Chebu (2) a ve Stříbře (2).^{11]}

Definitivní vyřešení situace tak alespoň po právní stránce přinesl až podpis mírových smluv s Německem a Rakouskem v červnu, resp. září 1919. Mírové smlouvy předložené poraženým státům dohodovými mocnostmi

7] Podrobněji k činnosti Okresní národní rady pro město a okres Karlovy Vary viz Milan AUGUSTIN, *Karlovy Vary na přelomu let 1918–1919. Postupné začlenění města do svazku ČSR s přihlédnutím na činnost okresní národní rady a městského zastupitelstva*, Minulostí Západočeského kraje 29, 1994, s. 131–138.

8] Blíže k situaci na západě Čech v prvních poválečných letech 1918–1919 viz Karel ŘEHÁČEK, *Němci proti Československu na západě Čech (1918–1920)*, Plzeň 2008.

9] K situaci v západočeské justici v letech 1918–1919 viz Karel ŘEHÁČEK, *Im Namen der deutschösterreichischen Republik. Západočeská justice mezi Plzní a Chebem na konci roku 1918*, in Pavel Jakubec – Jaroslav Pažout (red.), *Vznik Československa a provincie Deutschböhmen*, Litoměřice – Liberec – Praha 2019, s. 107–117.

10] Ivan MARTINOVSKÝ a kol., *Dějiny Plzně v datech od prvních stop osídlení až po současnost*, Praha 2004, s. 210.

11] Národní archiv (dále NA) Praha, Prezídium ministerstva vnitra (dále PMV), karton 73, sign. 225-73-13, seznam mrtvých a raněných při německých demonstracích dne 4. a 5. března 1919, s. d.

nebraly žádný ohled na právo na sebeurčení německy mluvícího obyvatelstva českých zemí a Čechy, Morava, Rakouské Slezsko a tzv. České Rakousy byly přičleněny k Československu. Tímto aktem tak veškeré další iredentistické akce obyvatelstva německé národnosti v Československu sice ztratily legitimitu, ovšem trvalo ještě dlouho, než se vnitropolitická situace začala alespoň poněkud uklidňovat.

Stabilizace poměrů však neprobíhala jednoduše ani rychle. Zejména v prvním pětiletí po vzniku Československa, kdy byla vnitropolitická a hospodářsko-sociální situace nově vzniklého státu poměrně obtížná a problematický vývoj probíhal rovněž za jeho hranicemi, docházelo ze strany tzv. československých Němců k častým projevům protičeskoslovenského negativismu. Přesto však vlivem zlepšujících se vnitrostátních poměrů postupně ke změnám docházelo. To se projevilo již v parlamentních volbách v listopadu 1925, kdy německé nacionalistické strany, Deutsche Nationalpartei (DNP) a Deutsche national-sozialistische Arbeiterpartei (DNSAP) získaly pouze 5,8 % hlasů a 17 poslaneckých mandátů, a spolupráce německých aktivistických stran, především Svazu zemědělců (Bund der Landwirte, BdL), křesťanských sociálů a živnostníků, s českými následně přispěla ke zmírnění napětí v národnostně smíšených oblastech, takže i rétorika většiny německých politických představitelů vůči Československé republice byla o poznání smířlivější.

Na přelomu dvacátých a třicátých let se však národnostní situace v Československu prudce zhoršila. Slibně se rozvíjející národnostní vztahy narušila hospodářská krize, která zasáhla všechny vrstvy obyvatelstva. Na německé politické scéně došlo pod tlakem hospodářských a sociálních problémů k významným posunům. V předčasných volbách do Národního shromáždění v říjnu 1929 přešla většina zklamaných voličů dosavadních německých aktivistických stran k německým sociálním demokratům, kteří se stali nejsilnější německou politickou stranou (6,9 % hlasů a 21 poslaneckých mandátů). Nástup nacionalistických stran se zatím neprojevil (DNP a DNSAP získaly dohromady 5,4 % hlasů a 15 poslaneckých mandátů), ve srovnání s parlamentními volbami v roce 1925 došlo dokonce k poklesu jejich voličských preferencí (především u DNP). Vleklá hospodářská krize a vysoká nezaměstnanost však situaci brzy změnila a ve většině obyvatelstva německé národnosti Československa probudila utlumené nacionalistické vášně. Obdobná situace v sousedním Německu a populistické sliby Hitlerovy NSDAP vzbuzovaly naděje i v Československu. Do čela zdejšího sudetoněmeckého národního hnutí se stále více prosazovala DNSAP, ovlivňovaná ještě intenzivněji z Německa.

Představitelé československého státu na zvýšené aktivity německých negativistických stran zareagovali represemi a v říjnu 1933 byla administrativně utlumena činnost DNP a DNSAP. Prakticky okamžitě však došlo k realizaci náhradního plánu, který spočíval ve vytvoření Sudetoněmecké vlastenecké fronty

(Sudetendeutsche Heimatfront), v níž se angažovali dosavadní představitelé německého nacionalismu, např. Konrád Henlein, Walter Brand či Ernst Kundt. Hnutí se pak před parlamentními volbami v roce 1935 přeměnilo v regulérní politickou stranu a vznikla Sudetoněmecká strana (Sudetendeutsche Partei, SdP), která květnové parlamentní volby v Československu vyhrála, stala se rozhodující silou ve všech oblastech života německé menšiny v Československu a postupnými kroky směřovala ke svému cíli, tj. odtržení národnostně smíšených oblastí a jejich připojení k Říši. Alespoň navenek však tento program nepřiznávala. Do roku 1937 byla oficiálně pročeskoslovenská, poté se její názory posouvaly přes požadavky plné německé autonomie až ke zjevnému sudetoněmeckému separatismu a návratu k secesionistickým představám těsně poválečného období. Na jaře 1938, po pro SdP úspěšných obecních volbách, se kruh uzavřel zcela.^{12]}

Významnou komplikací zcela zásadně ovlivňující výše uvedený vývoj byla i skutečnost, že německá iredenta byla výrazně podporována ze zahraničí, především z Německa. V zájmu nově vzniklého Československa proto bylo co nejvíce omezeno spojení československého obyvatelstva německé národnosti se sousedními německými regiony, na západě Čech především s Bavorskem a Saskem. Důležité bylo zejména zabránit pronikání velkoněmecké či jiné radikální ideologie formou letáků a propagandistické literatury, koordinaci protičeskoslovenských akcí na obou stranách státní hranice, šíření nepravdivých zpráv a vyzbrojování obyvatelstva Československa německé národnosti. To bylo zapotřebí zejména v první polovině dvacátých let a posléze i po nástupu Adolfa Hitlera k moci. Kromě toho byl vývoj na západě Čech negativně ovlivňován i hospodářskou a sociální situací v Německu, která se projevovala kupř. pašováním zboží přes hranice, paděláním československé měny a další hospodářskou trestnou činností. Po roce 1933 se navíc jednalo také o zhoršení situace na západě Čech v souvislosti s emigracemi říšskoněmeckých uprchlíků a antifašistů, jejichž pobyt v blízkosti státních hranic byl významným bezpečnostním rizikem nejen pro ně samotné, ale také pro jejich okolí.

Tato studie mapuje aktivity sudetoněmeckého separatistického hnutí na západě Čech a jeho podporu ze sousedního Německa. Všímá si různých forem pronikání „závadných“ myšlenek do Československa před rokem 1933 a po nástupu Adolfa Hitlera k moci a reakce československého státu na ně. Kromě toho se zaměřuje i na nebezpečí šíření sociálního radikalismu a jeho dopadů na život v západním československém pohraničí. Studie vznikla na základě

12] Blíže k vývoji v Československu v meziválečném období např. V. KURAL, *Konflikt místo společenství?*; Milan SLÁDEK, *Němci v Čechách. Německá menšina v českých zemích a Československu 1848–1946*, Praha 2002; Ferdinand SEIBT, *Německo a Češi. Dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy*, Praha 1996; Rudolf SANDNER, *Sudetští Němci a ČSR v letech 1918–1938 ve světle archivních dokumentů*, Sborník archivních prací 57/1, 2007, s. 157–236 či Johann Wolfgang BRÜGEL, *Češi a Němci 1918–1938*, Praha 2006.

rozsáhlého archivního výzkumu pramenů centrální i regionální provenience, které se nacházejí v péči Národního archivu (zejména Prezidium ministerstva vnitra, Praha a Prezidium zemského úřadu, Praha), Státního oblastního archivu v Plzni a státních okresních archivů v jeho správním obvodu (Karlovy Vary, Sokolov, Cheb, Tachov, Domažlice, Klatovy), kde jsou uloženy zejména fondy politických a bezpečnostních institucí.

Využity byly rovněž archiválie nacházející se v péči bavorských archivů, zejména v Bavorském hlavním státním archivu (Bayerisches Hauptstaatsarchiv) v Mnichově, kde se v archivních fondech Aussenministerium a Justizministerium nacházejí cenné prameny k protičeským nepokojům ve městě Furth im Wald v srpnu 1922, či ve Státním archivu (Staatsarchiv) v Landshutu, kde jsou v archivním fondu Regierung von Niederbayern uloženy archiválie dokumentující pronikání německého separatismu za státní hranice v souvislosti s údajnou expanzí českého sokolského hnutí do Bavorska v srpnu 1920.

Cílem studie je potvrdit či vyvrátit tezi o zahraničním vlivu na vývoj sudetoněmeckého separatismu v českých zemích v meziválečném období a detekovat i další oblasti, které situace v Německu přímo či nepřímo na západě Čech ovlivňovala.

II. Sudetoněmecký separatismus na západě Čech a jeho podpora před rokem 1933

Bezprostředně po vzniku Československa byl sudetoněmecký separatismus podporován z Německa především šířením nebezpečných protistátních ideologií, které hlásaly ozbrojený boj za odtržení Němci obývaných oblastí od zbytku Československa. Z Německa docházelo v této souvislosti k pašování závadných tiskovin a na československém území působili agenti, kteří verbovali obyvatelstvo německé národnosti do říšskoněmecké či německorakouské armády.

K tomu docházelo v československém pohraničí prakticky okamžitě po vzniku Německého Rakouska. Praporčík československé vojenské policie v Chebu František Šlajs v květnu 1919 kupř. oznámil, že Němci vyvíjejí na Chebsku „čilou činnost verbovací“.^{13]} Dne 5. června 1919 zatkla vojenská policie pro podezření z verbířské činnosti na chebském nádraží Johanna Regnera, v jehož bytě následně provedla domovní prohlídku, při níž zjistila, že zadával do regionálního denního tisku verbovací inzeráty s názvem „Gesicherte Existenz“, které sloužily „očividně verbovací činnosti“,^{14]} verbovací plakáty byly

13] NA Praha, PMV, karton 137, sign. 225-137-10, dopis prezidia Ministerstva národní obrany (dále MNO) v Praze PMV v Praze z 8. 5. 1919.

14] Tamtéž, dopis Okresní správy politické (dále OSP) v Chebu PMV v Praze z 5. 6. 1919. V deníku *Egerer Zeitung* vyšel např. 9. 5. 1919 inzerát s názvem *Sehr gute Existenz im Baltenland*, vybízející k nástupu do tzv. baltské divize.

často nacházeny také na nádraží v nedalekých Františkových Lázních. Na západě Čech podléhali verbíři organizaci Deutschböhmisches Hilfsbüro v Drážďanech, verbovací centrála pro okresy Aš a Cheb se nacházela v hostinci Kaiserhof v Selbu a její činnost řídili příslušníci bývalé rakousko-uherské armády nadporučík Ernst Ludwig a praporčík Heinrich Jäger.^{15]}

Verbířské schůze se konaly obvykle za hranicemi Československa. Okresní správa politická v Chebu v hlášení z poloviny června 1919 uvedla, že ačkoliv pohraniční kontrolní stanice konají svoji práci co nejpečlivěji, není možné zabránit ilegálnímu překračování hranic mimo veřejné cesty, takže do sousedního Bavorska odchází mnoho mužů, kteří jsou verbováni do tamního vojska. Podle hlášení se jednalo o lidi „*bez zaměstnání, kteří byli zdejšími neutěšenými poměry hospodářskými přímo zlákáni k tomu, aby vstoupili do služeb, kde je čeká málo práce, za to však dobré zaopatření a skvělý plat*“.^{16]} Těmto osobám však nesměl být v žádném případě povolen beztestný návrat do Československa. Po dohodě ministerstev vnitra a národní obrany byl proto v květnu 1919 vydán výnos, na jehož základě měli být tito občané zadrženi a odzbrojeni. Zadrženi byli odevzdáni k potrestání vojenským soudům, ale po uzavření mírové smlouvy s Německem bylo proti nim postupováno benevolentně a ministerstvo národní obrany doporučilo prezidentovi republiky vyhlásit na tyto činy amnestii, aby se „*národnostní protivy nezostřovaly*“, a i proto, že pohnutkou ke vstupu do cizích vojsk byly většinou hospodářské důvody.^{17]} I poté však verbířské akce čile pokračovaly, ještě 12. února 1922 se jedna z mnoha takových pořádaných pro Deutsche Wacht konala kupř. v hostinci Ludwiga Tremly v bavorském Rittsteigu a zúčastnilo se jí 200–250 československých státních příslušníků, kteří byli vyzváni, aby se sjednotili s říšskými Němci a společně pracovali pro odtržení provincie Deutschböhmen od Československa.^{18]}

Organizaci dobrovolnických sborů či sudetoněmeckých legií a batalionů věnovaly centrální československé úřady značnou pozornost i nadále, jelikož se jednalo o mimořádné bezpečnostní riziko. Nešlo však vždy o službu ve zbrani, ale rovněž o účast na podvratných aktivitách, které měly Československu škodit. Podle hlášení četnického strážmistra Václava Krejčíka z Karlových Varů kupř. odcházelo množství československých občanů německé národnosti do Bavorska, kde získávali zdarma veškeré životní potřeby pod podmínkou, že v Československu „*budou stávkovati, bouřiti a naši vládě všemožně škoditi*“.^{19]}

15] Tamtéž, dopis v OSP Aši Prezidiu Zemské správy politické (PZSP) v Praze z 21. 4. 1919 s oznámením tří případů ašských Němců, kteří aktivně sloužili v bavorské armádě.

16] NA Praha, PMV, karton 79, sign. 225-79-1, hlášení OSP v Chebu PZSP v Praze z 15. 6. 1919.

17] Tamtéž, dopis MNO v Praze Kanceláři prezidenta republiky v Praze z 18. 7. 1919.

18] Státní oblastní archiv (dále SOA) v Plzni, Krajský soud (dále KS) Plzeň, karton 96, Vr 346/22, oznámení OSP v Klatovech Státnímu zastupitelství (SZ) v Plzni z 26. 4. 1922.

19] NA Praha, PMV, karton 7, sign. 225-7-16, hlášení V. Krejčíka PMV v Praze z 8. 3. 1920.

A ve třicátých letech docházelo také k organizování skupin, které by v Československu prováděly sabotáže. Zlatník Franz Karl Smiczek z Karlových Varů kupř. v listopadu 1932 nabídl své služby nadporučíku Bruno Schatzovi ze saského Markneukirchenu. Byl jím pověřen navázáním styků s mládežnickými organizacemi v Karlových Varech za účelem provádění sabotáží. Svoji zpravodajskou činnost pro Německo se snažil zastrít nabídkou na práci pro československou zpravodajskou službu, která však byla pro Smiczkovu nespolehlivost (měl vážné finanční problémy) odmítnuta.^{20]}

V Bavorsku podporovaly sudetoněmecký separatismus počátkem dvacátých let aktivně zejména organizace typu Orgesch, již zmiňovaná Deutsche Wacht či Bayern und Land. Podle zpravodajských zpráv žilo bavorské obyvatelstvo v přesvědčení, že tzv. českoslovenští Němci „budou co nejdříve z českého otroctví vysvobození a s Bavorskem spojeni“.^{21]} K tomu bylo zapotřebí, aby „se ozbrojili, u nich že jest zbraní dost, a že čmuchalové dohodoví se notně mylí, když se domnívají, že bavorští Němci jsou odzbrojeni“.^{22]} Zejména Deutsche Wacht se rovněž snažila zadržovat údajné české snahy o pronikání do Bavorska („tschechische Übergriffe in unser bayerisches Grenzgebiet abzuwehren“),^{23]} což bylo jedním z hlavních úkolů zmíněného spolku. Obával se zejména pronikání Čechů za bavorské hranice a argumentoval především zvýšeným turistickým ruchem na Šumavě. V dopise bavorskému státnímu ministerstvu vnitra v Mnichově o tom mj. stojí: „Jetzt schon betrachten die Tschechen die Berge des Böhmerwaldes, Arber, Osser und besonders den Dreisessel als ihnen gehörig und so hat dorthin ein sehr lebhafter Touristenverkehr aus Tschechen eingesetzt.“^{24]}

Trnem v oku byly v létě 1920 spolku zejména plánované sokolské slavnosti v těsné blízkosti česko-bavorské hranice, podle informací pasovského *Donauzeitung* přímo na Třístoličnicku. Ten se sice nacházel na pomezí tří států, ovšem oba tamní turistické domy ležely čistě na německé straně. Četnická stanice v bavorské Haidmühle však zjistila, že na Třístoličnicku se žádná slavnost neplánuje. Místem sokolské slavnosti, pořádané sokolskou jednotou v Českých Budějovicích a propagované jako důkaz přátelského soužití, se podle jejich informací mělo stát Plešné jezero (Plöckensteinsee) nacházející se na českém

20] NA Praha, Prezidium Zemského úřadu, Praha (dále PZÚ), karton 850, sign. 207-850-21, zpráva Pěšího pluku č. 33 Doss Alto v Chebu Policejnímu komisařství v Karlových Varech ze 7. 1. 1933.

21] NA Praha, PMV, karton 7, sign. 225-7-16, dopis PZSP v Praze PMV v Praze z 12. 4. 1922 s odkazem na hlášení OSP v Klatovech z 28. 3. 1922.

22] Tamtéž.

23] Staatsarchiv (dále StA) Landshut, Regierung von Niederbayern, Rep. 168/1, Sign. A 37344, dopis Deutsche Wacht v Pasově Bavorskému státnímu ministerstvu vnitra v Mnichově z 26. 7. 1920.

24] Tamtéž, dopis Deutsche Wacht v Pasově Bavorskému státnímu ministerstvu vnitra v Mnichově z 26. 7. 1920.

území.^{25]} Okresní četnické velitelství ve Wolfsteinu přesto na 15. srpen, kdy se měla akce uskutečnit, soustředilo na Třístoličnick četníky a na rozkaz vlády v Landshutu z 13. srpna dorazil i oddíl Reichswehru.^{26]} Proslýchalo se totiž, že Češi chtějí sokolské slavnosti využít k tomu, aby Třístoličnick obsadili a prohlásili za české území. V oblasti byl však celý den naprostý klid, na Třístoličnicku ani na Haidmühle se nic zvláštního nedělo a žádné indicie o tom, že „*die Tschechen den Dreisessel unbedingt okupieren wollen*“, nebyly zjištěny.^{27]}

Separatistické spolky vydávaly vlastní tiskoviny, redaktorem časopisu *Deutsche Wacht* vycházejícím v Pasově a *Deutsche Wehr* vycházejícím v Karlových Varech byl kupř. Hans Winkler.^{28]} Ten se po převratu účastnil odboje proti Československu, po jeho porážce uprchl do Mnichova a posléze se usadil v Pasově, kde vedl protičeskoslovenskou akci německých hackenkreuzlerů. V téže době se však snažil i o spolupráci s československými úřady, kterým nabízel materiály proti Němcům a Habsburkům.^{29]} Od 1. prosince 1923 žil v Rybářích u Karlových Varů, získával pro svoji vydavatelskou činnost finanční sponzory (časopis *Deutsche Wehr* podporovala především podnikatelská rodina Weberů z Rybářů), udržoval čilý styk s všenněmeckým tiskem v Řiši a rovněž navázal kontakty s Hitlerovým *Völkischer Beobachter*.^{30]} V Sasku byla protičeskoslovenská propaganda podporována především činností mnoha spolků, např. Volksbund der Deutschen aus dem ehemaligen Österreich-Ungarn, Schutzbund für Deutschböhmen und Sudetenländer či Verein für das Deutschtum im Ausland, styky se Saskem udržoval na západě Čech zejména Karlsbader Volksbildungsverein.

Šíření protičeskoslovenské propagandy z Německa mělo vážné dopady na myšlení a jednání obyvatelstva německé národnosti západních Čech. V roce 1923 se kupř. z Bavorska šířily zprávy o tom, že se Československo chystá k vojenskému vpádu a k obsazení části bavorského území. Hovořilo se o tom zejména v souvislosti s dalším obsazováním Porúří Francií, kterého prý chtěli Čechoslováci využít k územní expanzi do Německa. Ve městě Furth im Wald kupř. kolovaly informace o tom, že se očekává příchod až 100 000 československých vojáků a že starosta města již obdržel rozkaz, aby pro ně zaopatřil byty.^{31]} Tyto zprávy se šířily i v oblasti Ašska a Chebska, na Ašsku

25] Tamtéž, hlášení četnické stanice v Haidenmühle Okresnímu četnickému velitelství (dále OČV) ve Wolfsteinu z 28. 7. 1920.

26] Tamtéž, telegram vlády Dolního Bavorska v Landshutu Okresnímu úřadu (dále OÚ) ve Wolfsteinu z 13. 8. 1920.

27] Tamtéž, hlášení OČV ve Wolfsteinu OÚ ve Wolfsteinu ze 17. 8. 1920, v tomto smyslu poslal OÚ o den později zprávu i vládě do Landshutu.

28] NA Praha, PMV, karton 7, sign. 225-7-16, dopis PZSP v Praze PMV v Praze z 12. 10. 1924.

29] Tamtéž, hlášení propagačního odboru MV v Praze PMV v Praze z 10. 5. 1924.

30] Tamtéž, hlášení propagačního odboru MV v Praze PMV v Praze z 26. 5. 1924.

31] Tamtéž, hlášení OSP v Sušici PZSP v Praze z 6. 2. 1923.

je rozšiřoval zejména deník *Ascher Zeitung*. Situaci na Ašsku popisuje podle hlášení četnictva Okresní správa politická v Aši slovy: „*Obyvatelstvo zdejší smýšlení nacionálně německého v hostincích a kavárnách v Aši dává svoji nevraživost vůči všemu československému tím najevo, že vojsku a úřednictvu při příchodu do místnosti aneb odchodu z ní na obvyklý pozdrav nereaguje, což se ale týče ponejvíce osob české národnosti.*“^{32]} Kromě toho zdejší četnictvo registrovalo také styky hackenkreuzlerů z Plavna s turnery v Kopaninách (Krugreuth), kde byl jejich vedoucím Franz Zedtwitz, který často cestoval do Bavorska.^{33]}

Nenávist vůči Československu podporovala za hranicemi také různá vystoupení československých občanů německé národnosti v Německu. Dne 28. června 1924 se kupř. ve městě Furth im Wald konala slavnost sv. Jana Křtitele, na níž s projevem vystoupil mj. učitel Johann Lähnert z Chebu, který prohlásil: „*Víte, kdo já jsem? Já jsem československý příslušník, ale republiku tu nenávidím, jsem duchem váš. Tam vzadu za hranicí vás očekávají 3 miliony utištěných bratří, přitáhněte k nám přes Čerchov, Habr a Osser, čekáme vás s otevřenou náručí, abyste nás vysvobodili.*“^{34]} O vojenském vpádu bavorských jednotek do Československa, buď jako o osvobozovací akci, nebo jako o odvetě za zmiňovaný vpád Čechoslováků do Německa, se často mezi obyvatelstvem obou národů mluvilo, z Mnichova přišla kupř. koncem července 1924 do Prahy důvěrná zpráva o tom, že kvůli plánování vojenské akce již dochází dokonce k překládání železniční dopravní trati z Berlína do Mnichova a že je budována celá řada strategických železničních tratí a úprav bavorských nádraží, aby byl umožněn rychlý a hladký transport vojenských jednotek.^{35]}

Také němečtí vojenští stratégové se snažili získávat z Československa mnoho důležitých informací, které by byly v případě plánování vpádu výborně využitelné. Ve Stodu na Plzeňsku měla kupř. sídlo společnost Elektra, která prováděla na západě Čech elektrifikaci obcí. V jejím čele stáli vesměs Němci, zejména chotěšovský zubní lékař Friedrich Löw či chotěšovský učitel Josef Stahl. Oba často navštěvovali Německo a byli ve spojení hlavně se stavitelem Edwinem Kremblem z Regensburgu. Okresní četnické velitelství ve Střibře jejich aktivity pozorně sledovalo, jelikož je podezřívalo ze špionáže a z napomáhání pronikání říšskoněmeckého investičního kapitálu do Československa. V hlášení z června 1924 mj. stojí, že „*společnost ta horečně pracuje a usiluje za každou cenu obce hlavně blíže hranic pro sebe získati a všady činitelé*

32] Tamtéž, dopis OSP v Aši PZSP v Praze z 9. 4. 1923.

33] Tamtéž, dopis OSP v Aši PZSP v Praze z 9. 4. 1923.

34] NA Praha, PMV, karton 11, sign. 225-11-3, hlášení četnické stanice na Babyloně OSP v Domažlicích z 1. 7. 1924.

35] Státní okresní archiv (dále SOKA) Cheb, OÚ Cheb, prezidiální spisy, 1924, karton 51, dopis PZSP v Praze OSP v Chebu z 31. 7. 1924.

společnosti úplatky pracují, jen aby zavádění elektrisace obdrželi“.^{36]} Okresní četnické velitelství vyjádřilo v této souvislosti podezření, že aktivity společnosti, která zaměstnávala větší počet říšských Němců, mají ve skutečnosti špionážní charakter, např. že provádí kartografické práce pro německou výzvědnou službu. Vrchní strážmistr chotěšovské četnické stanice Friedrich Neumann kupř. hlásil, že k Löwovi často přijíždí i velitel dobránské vojenské posádky štábní kapitán Karl Wlassaty s manželkou, kteří se často vyskytovali rovněž v pohraničních obcích, kde firma Elektra působila. Okresní četnické velitelství proto tyto „*velice podezřelé a státu nebezpečné*“ aktivity v součinnosti se zpravodajským oddělením 2. pěší divize v Plzni pečlivě monitorovalo.^{37]}

Na západě Čech byl sudetoněmecký separatismus navíc propojen rovněž s nacionalismem chebským a se specifickým historickým postavením Chebu a jeho okolí v rámci českých zemí. V souvislosti s hojně šířenými fámy o jednáních československé vlády s Německem o výměně Chebska za Kladsko vydala 21. června 1922 Okresní správa politická v Chebu vyhlášku, v níž bylo uvedeno, že veškeré tyto fámy „*jsou naprosto bezpodstatny*“, a pohrozila všem „*roztroušovatelům pověsti těchto*“ přísnými tresty.^{38]} Dne 22. října 1922 se přesto v Chebu shromáždili zástupci okresů, měst a obcí Chebska a přijali text žádosti o přistoupení ke Spojeným národům. Podle poslancecké interpelace československých národně demokratických poslanců Františka Lukavského a Antonína Hajna se jednalo o „*nejhrubší porušení věrnosti k našemu státu a základních povinností státních občanů*“.^{39]} O tytéž aktivity se snažil i tepelský premonstrátský opat Gilbert Helmer, který chtěl Společnost národů přesvědčit, že nejen Chebsko, ale i celé Karlovarsko bylo odedávna německým územím. V souvislosti s Helmerem a Teplou je ovšem třeba zmínit i jiný, výsostně majetkový spor o léčebné prameny a lázeňský majetek v Mariánských Lázních, které bylo opatství nuceno v souvislosti s prováděním pozemkové reformy v květnu 1919 pronajmout státu. Proti záboru protestoval Helmer společně se senátorem za DNP Wilhelmem Medingerem rovněž u Společnosti národů v Ženevě.^{40]}

Chebští Němci sbírali podporu v boji za své nároky také v zahraničí. V roce 1925 vznikl v Německu z organizace Egerlandgau Gmoin spolek chebských separatistů s názvem Egerlandgau se sídlem v Lipsku. Jeho hlavním cílem bylo připojení Chebska k Bavorsku a vytvoření zvláštní bavorské župy.

36] SOA v Plzni, Exponovaný četnický štábní důstojník v Plzni, karton 18, hlášení OČV ve Stříbře z 20. 6. 1924.

37] Tamtéž.

38] SOKA Tachov, OÚ Tachov, karton 127, výstraha OSP v Chebu z 21. 6. 1922.

39] SOKA Cheb, OÚ Cheb, prezidiální spisy, 1923, karton 50, dopis MV v Praze OSP v Chebu ze 17. 12. 1923.

40] Blíže k tomu viz Karel ŘEHÁČEK, *Karlovarská lázeňská oblast v roce jedna. První československá lázeňská sezóna na Karlovarsku (1919–1920)*, Západočeské archivy 10, 2019, s. 112–123.

Dne 1. ledna 1926 se Egerlandgau připojil k ústřední organizaci Sudetendeutscher Heimatbund se sídlem v Berlíně,^{41]} což mu přineslo výrazné posílení vlivu i možností. Berlínským poradám k připojení Egerlandgau byl přítomen mj. i chebský poslanec za BdL Josef Mayer.^{42]}

V případě zmiňovaného Heimatbundu se jednalo o velmi vlivnou organizaci a členství v ní poskytovalo tzv. československým Němcům mnoho výhod při hledání práce v Německu, dokonce bylo mnohde jednou z podmínek jejího získání. Organizace Heimatbundu se neustále měnila a zlepšovala, 9. prosince 1928 se např. v bavorském Hofu konal jeho sjezd, na kterém bylo dohodnuto sloučit jeho jednotlivé svazky pod jedno vedení se sídlem ve Vídni a současně došlo k územnímu rozčlenění organizace na tři oblasti se středisky ve Vídni, Berlíně a Drážďanech.^{43]} V Prášilech a okolí stál kupř. v čele regionální pobočky spolku učitel Karl Zettl z Formbergu, který však veřejně nevystupoval z obavy, že by mohl být přeložen, případně zcela propuštěn ze státních služeb.^{44]} Další vlivnou organizací protičeskoslovenského odporu byl spolek Deutschböhmisches Hilfsbureau se sídlem v Drážďanech, který měl podle stanov za cíl podporovat všechny národnostně smíšené kraje usilující o svobodu, jehož členové měli především získávat informace zpravodajského charakteru pro centrum v Německu a měli se všestranně připravovat na boj za svobodu.^{45]} Rozkrýt organizaci spolku se podařilo československým bezpečnostním orgánům díky zatčení kurýra vrchního velitelství pro Deutschböhmen, nadporučíka bývalé rakousko-uherské armády Leopolda Nietscheho, 30. června 1919 u Aše.^{46]}

Sudetoněmecký separatismus byl v Německu podporován nejen tiskem a veřejnými manifestacemi, ale rovněž kulturními či osvětovými akcemi. Příkladem budiž třeba každoroční lidové slavnosti Drachenstich ve městě Furth im Wald. Slavnosti 14. srpna 1921 se kupř. účastnily stovky tzv. československých Němců a podle zpráv měla akce „posloužit k sesílení národní myšlenky německé a tím způsobiti další větší obtíže ve vnitrozemí Československé republiky“.^{47]} O další rok později, v sobotu 12. srpna 1922, na ni dorazilo zvláštním vlakem asi 600 členů spolku Deutsche Wacht z Norimberka, množství studentů

41] Blíže k němu viz Jitka BALCAROVÁ, „Jeden za všechny, všichni za jednoho“. *Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření „sudetoněmecké identity“*, Praha 2013, s. 111.

42] SOKA Cheb, OÚ Cheb, prezidiální spisy, 1926, karton 53, dopis PZSP v Praze OSP v Chebu z 9. 3. 1926.

43] NA Praha, PZÚ, karton 575, sign. 207-575-3, dopis PMV v Praze Prezidiu krajinského úradu v Bratislavě z 13. 5. 1929.

44] NA Praha, PZÚ, karton 575, sign. 207-575-3, hlášení OSP v Sušici PZSP v Praze z 11. 4. 1927.

45] SOKA Plzeň-sever se sídlem v Plasích, OÚ Kralovice, karton 1, prezidiální spisy, oběžník PZSP v Praze z 16. 7. 1919.

46] Karel ŘEHÁČEK, *Češi a Němci na jihozápadě Čech 1880–1938*, Plzeň 2002, s. 119.

47] NA Praha, PMV, karton 11, sign. 225-11-3, fonogram MV v Praze z 25. 7. 1921.

a nejméně 20 vojáků. Výpravu zorganizovala na pozvání furthské místní skupiny Deutsche Wacht a jejího předsedy, učitele Josefa Hopfnera, dosud neznámá organizace Reichsflagge,^{48]} účastníci byli vyzbrojeni noži, gumovými obuškami, holemi, někteří i pistolemi, nesli černé a červené prapory.

Účel jejich návštěvy byl všem zřejmý a potvrdil ho jeden z účastníků, který po příjezdu prohlásil: „*Wir sind nicht wegen Drachenstich hier, sondern wegen der Tschechen.*“^{49]} Po skončení slavnostního průvodu se jejich část shromáždila v místním hotelu Zum Hohenbogen, kde vyvolávali incidenty s místním obyvatelstvem a československými státními příslušníky. Při incidentu byl napaden soukromý úředník české zasilatelské společnosti Schenker ve městě Furth im Wald Josef Pulec a jeho spolustolovníci, dále hostinský Schäfer, kterému útočníci vytýkali, že nadřazuje Čechům a chrání je ve svém hostinci.^{50]} Dále byly obsazeny hostince Zum Stern, Strommreder a Kaffee Frank, ve všech případech byli jejich majitelé uráženi a slovně napadáni za údajnou náklonnost k Čechům. K dalším výtržnostem, o nichž informovala mj. Národní politika,^{51]} došlo i příštího dne večer při odjezdu členů spolku na furthském nádraží.^{52]}

Byli při nich napadáni i místní Němci, kteří s chováním „hostů“ z Norimberka nesympatizovali. Příkladem budiž dělník Karl Lemberger z Furthu, který si na adresu demonstrantů ulevil slovy: „*Machen die einen schönen Parademarsch.*“ Po této poznámce byl obklíčen a zbit tak, že upadl do bezvědomí.^{53]} Trestně stíhán byl i jeden z organizátorů výpravy, druhý místostarosta Norimberku Georg Wild, který měl vycházkovou holí napadnout českého poštovního asistenta Jaroslava Kocourka z Prahy. Kocourek však při výslechu vypověděl, že byl silně opilý, takže si toho moc nepamatuje, a prohlásil, že zranění bylo lehké, takže odmítá další vyšetřování a trestní stíhání Wilda.^{54]} Tím byla celá záležitost uzavřena.

48] Bayerisches Hauptstaatsarchiv (dále BHStA) München, Aussenministerium, Untergruppe Weimarer Republik, Nr. 103 155, hlášení zemské vlády v Horní Falci v Regensburgu MV v Mnichově z 29. 8. 1922.

49] BHStA München, Justizministerium, Untergruppe Justizverwaltung, Nr. 13254, hlášení Státního zastupitelství při Zemském soudu v Amberku Vrchnímu státnímu zastupitelství při Vrchním zemském soudu v Norimberku z 25. 8. 1922.

50] NA Praha, PMV, karton 7, sign. 225-7-16, hlášení četnické stanice ve Folmavě OČV v Domažlicích z 25. 8. 1922.

51] *Protičeské násilnosti v Brodu nad Lesy*, Národní politika 40, č. 224, 17. 8. 1922, s. 2.

52] NA Praha, PMV, karton 7, sign. 225-7-16, hlášení četnické stanice ve Folmavě OČV v Domažlicích z 25. 8. 1922.

53] BHStA München, Justizministerium, Untergruppe Justizverwaltung, Nr. 13254, hlášení Státního zastupitelství při Zemském soudu v Amberku Vrchnímu státnímu zastupitelství při Vrchním zemském soudu v Norimberku z 25. 8. 1922. V hlášení doslova stojí: „*Auf diese Bemerkung hin wurde er umringt und geschlagen, sodass er bewusstlos zu Boden stürzte.*“

54] BHStA München, Justizministerium, Untergruppe Justizverwaltung, Nr. 13254, hlášení Státního zastupitelství při Zemském soudu v Amberku Vrchnímu státnímu zastupitelství při

Také pobyt někdejších prominentů rakousko-uherského režimu byl v Československu v souvislosti s monitorováním šíření monarchistických nálad ostře sledovaný. Na Jáchymovsku se např. jednalo o Terezii Buquoyovou z Nových Hradů na Budějovicku, která byla dvorní dámou císařovny Zitty a která pobývala na hradě Hauenštejn v obci Krásný Les (Schönwald).^{55]} Podle hlášení Okresní správy politické v Jáchymově se tam Buquoyová zdržovala od června 1924 u své matky Henriky a svého bratra Heinricha. Podle hlášení žila sice v ústraní, avšak údaj se domníval, že byla se Zittou v písemném styku.^{56]}

Separatistické a nacionalistické myšlenky pronikaly do Československa rovněž prostřednictvím dovážených a šířených německých tiskovin. Jednalo se o knihy, noviny či letáky, na území Československa tak bylo možno studovat třeba Hitlerův *Mein Kampf*, *Programm der NSDAP*, *Volk und Reich* a *Die Rasse*, mezi Němci se objevovaly zakázané německé noviny, např. nacistické sdělovací prostředky *Völkischer Beobachter*, *Der Stürmer*, *Das schwarze Korps*, *Der Angriff*, *Welt am Sonntag*, *Münchener Neueste Nachrichten*, ale také komunistický deník *Neues Deutschland*. Nacistickou propagační literaturu v Chebu rozšiřoval kupř. profesor státního gymnázia v Chebu Johann Staud prostřednictvím svého koncesovaného knihkupectví Böhmerwaldverlag.^{57]} V Aši byl zase aktivní redaktor deníku *Ascher Zeitung* Benno Tins, který byl v kontaktu s Hitlerem,^{58]} v Pošumaví byly centrem rozšiřování nezákonně dovážených tiskovin zejména Kašperské Hory.^{59]} Dne 13. března 1923 nalezl strážmistr Václav Menčík z četnické stanice ve Všerubech na Domažlicku v hostinci Antona Brunnera v Hyršově berlínský časopis *Sichel und Hammer*,^{60]} který tam zanechal jakýsi cizinec.^{61]} Letáky často pašovali železniční zřízenci, v Českém Wiesenthalu byl kupř. „spojkou“ s Německem místní truhlář, komunista Josef Lenhart, který udržoval stálé styky s Emilem Richterem ze saského Oberwiesenthalu, od něhož se do Československa dostávaly komunistické letáky a další

Vrchním zemským soudem v Norimberku z 30. 10. 1922. V hlášení je uvedeno: „*Ich will von der ganzen Sache nichts mehr hören, gehe an kein Gericht als Zeuge und stelle keinen Strafantrag.*“

55] SOKA Karlovy Vary, OÚ Jáchymov, prezidiální spisy 1924, karton 9, dopis OSP v Kaplici OSP v Jáchymově z 21. 8. 1924.

56] Tamtéž, dopis OSP v Jáchymově OSP v Kaplici z 16. 9. 1924.

57] SOKA Cheb, OÚ Cheb, prezidiální spisy, 1923, karton 50, dopis PZSP v Praze OSP v Chebu z 9. 6. 1923.

58] Tamtéž, dopis PZSP v Praze OSP v Chebu z 23. 10. 1923.

59] SOA v Plzni, Státní zastupitelství (dále SZ) Klatovy, karton 76, St 19/37, žaloba SZ v Klatovech z 12. 10. 1937. Dovoz německého tisku, zejména nacionálně socialistického, důsledně reguloval zákon č. 126/1933Sb., na jehož základě bylo jeho kolportování trestné.

60] *Sichel und Hammer* byl ilustrovaný dělnický časopis, jehož vydavatelem bylo Arbeitshilfe für Sowjetrußland v Berlíně.

61] NA Praha, PMV, karton 7, sign. 225-7-16, hlášení četnické stanice ve Všerubech OSP v Domažlicích z 16. 6. 1923.

pašované zboží.^{62]} Přes hranice byly posílány také říšskoněmecké noviny, které mnohdy adresáti v Československu dostávali zcela zdarma. Jednalo se např. o *Obererzgebirgische Zeitung*, který vycházel ve městě Buchholz v Sasku, byl dopravován do Československa a podle četnictva měl „nežádoucí vliv na obyvatelstvo německé národnosti“.^{63]}

Protistátní informace se do Československa dostávaly rovněž díky kontaktům říšskoněmeckých a československých politických stran. Jednalo se zejména o kontakty mezi DNP a Hugenbergovými německými nacionalisty či jejich vojenskou organizací Stahlhelm, DNSAP zase úzce spolupracovala s Hitlerovou NSDAP.^{64]} Zástupci DNP a DNSAP byli zváni na politická shromáždění v Německu a zejména mezi německou NSDAP a československou DNSAP se vcelku úspěšně rozvíjela politická spolupráce. Dne 12. února 1923 svolal kupř. předseda okresní organizace DNSAP v Chebu Hubert Hassmann schůzi do Chebu, na níž v sále Frankenthal hovořil jako hlavní řečník redaktor a vůdce NSDAP v Mnichově Hermann Esser (nar. 29. 7. 1900 v bavorském Röhmosu), který do Chebu dorazil z Aše. Schůze se účastnilo asi 300 osob, Esser hovořil o potížích v Německu, agitoval pro Hitlerovu NSDAP a kritizoval německé sociální demokraty a komunisty.^{65]} Podle zpravodajských informací se Esser snažil o rok později proniknout spolu s velitelem mnichovských SA Hermannem Göringem do Československa a za pomoci poslance Hanse Knirsche zde získat zaměstnání. Ministerstvo zahraničních věcí bylo požádáno o to, aby československé zastupitelské úřady žádnému z nich nevydávaly povolení ke vstupu do Československa.^{66]} Dne 2. dubna 1923 se ilegálně přes československo-bavorskou hranici údajně dostal i Adolf Hitler, který se měl zúčastnit v Karlových Varech jakési schůze.^{67]}

Českoslovenští politikové DNSAP často recipročně navštěvovali Mnichov a objevovali se na politických akcích v Bavorsku. Dne 16. září 1923 se kupř. konal v Hofu Deutscher Tag, který pořádala NSDAP a jehož se účastnili i zástupci DNSAP z Ašska a Chebska. Již zmiňovaný představitel DNSAP v Chebu, profesor státní reálky Hubert Hassmann, nabádal studenty, aby vstupovali do Jugendverbandu, byl rovněž dopisovatelem časopisu *Völkischer*

62] SOKA Karlovy Vary, OÚ Jáchymov, prezidiální spisy 1923, karton 8, hlášení OSP v Jáchymově PZSP v Praze z 9. 2. 1923.

63] Tamtéž, prezidiální spisy 1933, karton 17, hlášení OČV v Jáchymově OÚ v Jáchymově z 25. 4. 1933.

64] K. ŘEHÁČEK, *Češi a Němci na jihozápadě Čech 1880–1938*, s. 119.

65] NA Praha, PZÚ, karton 57, sign. 207-57-1, hlášení Policejního komisařství (PK) v Chebu PZSP v Praze ze 17. 3. 1923.

66] Tamtéž, dopis PMV v Praze PZSP v Praze z 8. 2. 1924.

67] NA Praha, PMV, karton 7, sign. 225-7-16, dopis Ministerstva zahraničních věcí (MZV) v Praze PMV v Praze z 21. 4. 1923.

Beobachter, karlovarské *Volksbote* a byl ve stálém styku s Hitlerem.^{68]} S Bavorskem a Saskem rozvíjely kontakty rovněž spolky Turnverein a Jahn. Členové Turnvereinu v Lubech (Schönbach) na Chebsku se např. 23. října 1923 radili o případné pomoci svým kolegům v Sasku, kdyby tam došlo k politickému převratu.^{69]} Ve dnech 30. – 31. srpna 1924 se v saském Markneukirchenu uskutečnil Grenzlandtag, mezi jehož účastníky bylo mnoho příslušníků DNSAP z Aše, Lub, Sokolova (Falknova nad Ohří), Chebu a Kraslic.^{70]} Koncem dvacátých let se časté porady německých hackenkreuzlerů z Chebska konaly také v saském městě Bad Brambach. Po vzoru Hitlerovy NSDAP došlo v roce 1929 i v Československu k založení „ochranných oddílů“ německých nacionalistů pod názvem Volkssport. Ještě užíší kontakty pak navázala DNSAP se svým říšskoněmeckým vzorem po roce 1932 v souvislosti s aktivitami hlavního ideologa německého nacionalismu v Československu Rudolfa Junga.^{71]}

III. Sudetoněmecký separatismus na západě Čech a jeho podpora po roce 1933

Velkou vzpruhou pro sudetoněmecký separatismus v Československu byl po období útlumu ve druhé polovině dvacátých let vzestup NSDAP Adolfa Hitlera. Ta znepokojovala československé úřady již koncem dvacátých a počátkem třicátých let. Velitelství 33. pěšího pluku Doss Alto v Chebu varovalo už v listopadu 1930 před růstem vlivu strany v Německu po volbách do říšského sněmu. Ve svém hlášení Policejnímu komisařství v Karlových Varech žádalo o pátrání po stycích NSDAP s tzv. československými Němci.^{72]}

Nejhorší situace však nastala po lednu 1933. Nápor nacistické propagandy na hranice sílil a československé bezpečnostní a zpravodajské složky jej nedokázaly účinně eliminovat. Nedlouho po příchodu Hitlera hlavním vchodem do budovy říšského kancléřství, 13. dubna 1933, se německý kancléř poprvé krátce objevil na hranicích s Československem. Téhož dne odpoledne projížděl saským Oberwiesenthalem, kam byl pozván městskou radou k oslavám 400 let existence města. Hitler vykonal cestu inkognito osobním automobilem a jeho osobní ochranu prováděli příslušníci SS, nikoliv SA jako obvykle.^{73]} Setkání se

68] SOKA Cheb, OÚ Cheb, prezidiální spisy 1923, karton 50, dopis PK v Chebu OSP v Chebu z 11. 6. 1923.

69] Tamtéž, hlášení četnické stanice v Lubech OSP v Chebu z 24. 10. 1923.

70] Tamtéž, prezidiální spisy 1924, karton 51, dopis OSP v Kraslicích PZSP v Praze z 8. 9. 1924.

71] K. ŘEHÁČEK, *Češi a Němci na jihu západě Čech 1880–1938*, s. 121.

72] NA Praha, PZÚ, karton 19, sign. 207-19-12, dopis velitelství 33. pěšího pluku Doss Alto PK v Karlových Varech ze 4. 11. 1930.

73] SOKA Karlovy Vary, OÚ Jáchymov, prezidiální spisy 1933, karton 17, hlášení četnické stanice v Českém Wiesenthalu zpravodajskému důstojníku 33. pěšího pluku Doss Alto v Chebu z 13. 4. 1933.

účastnilo mnoho tzv. československých Němců, stejně jako okresního setkání SA dne 10. září 1933, na němž se sešlo asi 5000 příslušníků SA v polní výstroji, oddíly pochodovaly městem za zpěvu nacistických písní v čele s bubeníky a píšťci. Město bylo vyzdobeno nacistickými symboly a celá akce měla vysloveně provokativní charakter.^{74]} Další velká sláva se v Oberwiesenthalu konala 6. října 1934, kdy město navštívili říšský ministr propagandy Josef Goebbels, Hitlerův stranický zástupce Rudolf Hess a vůdce SA Viktor Lutze.^{75]}

Zástupci tzv. československých Němců se po lednu 1933 v mnohem větší míře účastnili různých stranických akcí v Německu. Dne 3. března 1933 se více než 40 osob z Aše a okolí dostavilo na předvolební mítink NSDAP v bavorském Selbu v hostinci Waldfrieden ve Wildenau a bylo proti nim zahájeno trestní řízení. Vzhledem k tomu, že pozvánka na tuto akci byla v předstihu publikována v deníku *Ascher Zeitung*, byli stíháni také jeho zodpovědný redaktor Benno Tins a redaktor inzertní části Laurenz Trapp.^{76]} Tyto aktivity postupem doby nabývaly stále na síle a významu a představitelé československých německých negativistických stran byli zváni i na vrcholné politické akce v Německu. Příkladem budiž třeba technický úředník Alois Niederle z Kašperských Hor, který se kupř. 8. března 1936 zúčastnil dokonce sjezdu NSDAP v Norimberku.^{77]} Další velmi vlivnou organizací podporující sudetoněmecký separatismus byla Sudetendeutsche Front, jejíž místní pobočky v Bavorsku a Sasku sdružovaly tzv. československé Němce žijící v Říši. Členství pro ně bylo povinné a pobočky vznikaly v celé Říši všude tam, kde žili tzv. českoslovenští Němci. Pobočky byly ve stálém styku s Henleinovou SdP, jedna z neaktivnějších působila od konce listopadu 1935 např. v saském Johannegeorgenstadtu.^{78]}

K propagandě se i nadále využívaly také kulturní akce. Na jaře 1933 se velmi živě rozvíjelo přeshraniční cestování tzv. československých Němců do sousedního Německa, ve dnech 27. – 28. května 1933 se např. mnoho chebských Němců účastnilo oslav 800. výročí povýšení bavorského Waldsassenu na město,^{79]} akce se měl údajně účastnit ministr Hermann Göring a dokonce sám Adolf Hitler.^{80]} Kromě nich mělo být hlavní atrakcí oslav vystoupení hackenkreuzlerského Motorsturmu (Motorstaffel) a očekávala se účast 800–1000

74] Tamtéž, hlášení OČV v Jáchymově OÚ v Jáchymově z 11. 9. 1933.

75] Tamtéž, prezidiální spisy 1934, karton 18, hlášení OČV v Jáchymově OÚ v Jáchymově z 3. 10. 1934 a z 8. 10. 1934.

76] SOA v Plzni, SZ Cheb, karton 52, St 1552/33, zpráva SZ v Chebu Vrchnímu státnímu zastupitelství (VSZ) v Praze z 24. 4. 1933; zpráva VSZ v Praze SZ v Chebu z 10. 5. 1933.

77] SOA v Plzni, KS Klatovy, karton 187, Tk 27/37, hlášení četnické stanice v Železně Rudě-Městysi Okresnímu soudu (OS) v Nýrsku z 5. 1. 1937.

78] SOKA Cheb, OÚ Cheb, prezidiální spisy, 1935, karton 58, hlášení četnické stanice v Horní Blatné OÚ v Chebu z 16. 12. 1935.

79] NA Praha, PZÚ, karton 575, sign. 207-575-4, hlášení PK v Chebu PZÚ v Praze z 31. 5. 1933.

80] Tamtéž, hlášení PK v Chebu PZÚ v Praze z 19. 5. 1933.

motorových vozidel, nakonec jich však dorazilo pouze 600 (450 motorových kol a 150 automobilů).^{81]} Podobně byly k propagandistickým účelům využívány i další společenské akce, 19. června 1938 se kupř. konala v pohraniční obci Neukirchen zu St. Christoph v bavorském okrese Vohenstrauß oslava u příležitosti otevření novostavby místní obecné školy. Na slavnost byli zváni rovněž příslušníci SdP z Československa, kterým bylo slibováno jídlo a pití zdarma. Podle hlášení Velitelství četnického oddělení v Chebu byla celá akce propagačního charakteru, aby „se našim občanům ukázalo, co vše se dělá na druhé straně pro školství a jak se Hitler stará o své lidi“.^{82]} Oslava byla velmi pečlivě připravená, s projevy a průvody, ovšem jídlo a pití si účastníci museli navzdory slibům zaplatit sami, což mnozí nesli s jistou nelibostí.

Kromě kulturních akcí byly z propagandistického hlediska výborně využitelné rovněž akce sportovní. Ohromnou příležitostí tohoto charakteru bylo zejména konání IV. zimních (únor 1936) a XI. letních (srpen 1936) olympijských her v Garmisch-Partenkirchenu a v Berlíně. Němci této akce využili dokonale k rozsáhlé informační kampani a k náboru zájemců k cestám do Německa. Akci propagovaly říšskoněmecké dráhy na Chebsku, obchodníci či živnostníci ve výkladních skříních, politické strany a mnohé spolky. SdP konala sbírky, které měly být využity i na dopravu sociálně slabých německých občanů Československa. Z Nýrska a okolí se her v Garmisch-Partenkirchenu účastnily asi dvě desítky obyvatel pod vedením studenta Wolfganga Zierhuta.^{83]} Ve většině případů se jednalo o turnery, jejich výpravu z Oloví na Falknovsku, která mířila do Garmisch-Partenkirchenu i do Berlína, vedl místní náčelník spolku Deutscher Turnverein Oskar Willomitzer.^{84]} Celá řada Němců však do Berlína cestovala i neorganizovaně, mnozí kupř. dokonce jen na kolech.^{85]} Na mnoha místech se rovněž prodávaly propagační předměty olympiády, např. odznaky. Ty byly nabízeny třeba v Chebu, kde je bez povolení prodával místní sportovní klub Deutscher Sportverein 1913.^{86]} Na Karlovarsku pořádala zájezdy do Berlína karlovarská cestovní kancelář Urania,^{87]} v Chebu spolek Der deutsche Reiseverein.^{88]}

81] Tamtéž, dopis OÚ v Chebu PZÚ v Praze z 20. 5. 1933.

82] NA Praha, PZÚ, karton 575, sign. 207-575-3, hlášení Velitelství četnického oddělení (VČO) v Chebu Zemskému četnickému velitelství (ZČV) v Praze z 22. 6. 1938.

83] NA Praha, PZÚ, karton 815, sign. 207-815-11, hlášení OÚ v Klatovech PZÚ v Praze z 20. 3. 1936.

84] Tamtéž, hlášení OÚ ve Falknově nad Ohří PZÚ v Praze z 16. 2. 1936.

85] Tamtéž, hlášení OÚ v Nejdku PZÚ v Praze z 13. 2. 1936.

86] Tamtéž, hlášení PK v Ústí nad Labem PK v Chebu z 24. 4. 1936.

87] NA Praha, PZÚ, karton 815, sign. 207-815-12, hlášení PK v Karlových Varech PZÚ v Praze z 1. 8. 1936.

88] Tamtéž, hlášení PMV v Praze PZÚ v Praze z 15. 3. 1936.

Význam však měly i lokální sportovní akce. Dne 11. února 1934 se v Oberwiesenthalu v Sasku konaly lyžařské závody, které pořádaly SA. Zúčastnilo se jich přes 3000 příslušníků SA a SS a 1000 osob v civilu.^{89]} Tyto závody se konaly i o rok později, 9. a 10. února 1935. Účast byla opět hojná, zvýšený zájem o tuto akci byl i mezi tzv. československými Němci, např. z Horní Blatné, Drahovic a dalších míst, kteří přecházeli hranice postranními cestami, nikoliv hraničními přechody, odkud by byli vraceni zpět.^{90]} Dne 4. října 1936 kupř. pořádal Mieser Sportklub ze Stříbra zájezd do německého Waidhausu, kde sehrál fotbalový zápas s tamním sportovním klubem. Téhož dne probíhala ve Waidhausu dožínková slavnost, která byla rovněž využita k protičeskoslovenské propagandě. Stříbrští Němci mj. nosili odznaky s hákovým křížem, které dostávali po zaplacení vstupného místo vstupenek, ovšem při překračování hranic po cestě zpět do Československa tyto odznaky raději prozíravě schovávali.^{91]}

Mnohdy však byly podobné oslavy i pro tzv. československé Němce víceméně povinné. Příkladem budiž třeba bavorské město Bärnau, kam každodenně docházelo za prací značné množství tzv. československých Němců, jenom z Pavlova Studence a jeho správního obvodu se v březnu 1934 jednalo o 197 osob a jejich počet se stále zvyšoval.^{92]} Dne 1. května 1934 navštívil město mnoho tzv. československých Němců kvůli oslavám svátku práce. Jednalo se především o dělníky z již zmíněného Pavlova Studence, kteří byli zaměstnáni v továrnách a dílnách na perleťové zboží v Bärnau a okolí a oslavy pro ně byly povinné. V praxi to vypadalo tak, že se všichni dostavili do svých továren a dílen, kde byli majiteli zkontrolováni, pak se uskutečnil průvod městem, po němž se účastníci rozešli do místních hostinců, kde se konaly taneční zábavy.^{93]}

Mnozí českoslovenští státní příslušníci německé národnosti v Německu rovněž vstupovali do NSDAP či SA. Nejčastěji k tomu docházelo po nástupu Hitlera k moci, ale v některých případech již dříve. V Bavorsku totiž kvůli tomu získávali tzv. českoslovenští Němci pracovní místa a někteří z nich se nechali zlákat i do SS.^{94]} Řeznický pomocník Adam Voigt z Aše odsloužil kupř. v letech 1931–1933 celkem 25 týdnů u SA ve východopruském Schneidemühle, poté získal práci na místním statku s povinností účastnit se vojenských cvičení

89] SOKA Karlovy Vary, OÚ Jáchymov, prezidiální spisy 1934, karton 18, hlášení OČV v Jáchymově OÚ v Jáchymově ze 14. 2. 1934.

90] Tamtéž, prezidiální spisy 1935 karton, 19 hlášení četnické stanice v Jáchymově velitelství 35. pěšího pluku Doss Alto v Chebu, z 12. 2. 1935.

91] SOKA Tachov, OÚ Stříbro, prezidiální spisy, karton 5, pres. 921/1936, dopis četnické stanice ve Stříbře OÚ ve Stříbře z 9. 12. 1936.

92] NA Praha, PZÚ, karton 575, sign. 207-575-3, dopis OÚ v Tachově PZÚ v Praze z 28. 3. 1934.

93] Tamtéž, hlášení VČO v Chebu ZČV v Praze z 11. 5. 1934.

94] Tamtéž, dopis OÚ v Sušici PZÚ v Praze z 9. 2. 1937.

a provádět výzvědnou službu na polských hranicích.^{95]} Také Rudolf Schumann z Jáchymova, který 3. srpna 1933 překročil státní hranice, měl v Německu v úmyslu vstoupit do SA. Tam však nebyl kvůli vysokému počtu zájemců přijat, a tak se 17. srpna vrátil zpět do Československa. Při celní prohlídce u něj bylo nalezeno větší množství zakázaných předmětů, takže byl zatčen a uvězněn ve věznici Krajského soudu v Chebu. Při výslechu na svoji obhajobu udal, že byl delší dobu bez práce a hledal ji proto v Německu.^{96]} Dalším případem byl řidič Martin Schmid ze Štokova na Plánsku, který v roce 1934 odešel do Německa. Nejprve bydlel v Ingolstadtu a pracoval jako řidič autobusu, chtěl vstoupit do NSDAP a SS, ale nepřijali ho, protože byl cizím státním příslušníkem. V listopadu 1937 však byl na návštěvě u své matky ve Štokově a místním obyvatelům vyprávěl „*fantastické historky o činnosti v Německu, ukazoval prsten s umrlčí hlavou, o kterém prohlásil, že jej obdržel za to, že v Německu zastřelil několik židů jako člen SS oddílů, když byl dozorcem v koncentračním táboře*“.^{97]}

Organizátorem náboru do říšskoněmeckých oddílů byl v Jáchymově Leo Stengler, který působil ve službách SA v Chemnitz a z Německa do Československa posílal instrukce.^{98]} Dne 9. srpna 1933 v pozdních večerních hodinách byli při překročení státní hranice v Božím Daru zadrženi Richard Wagner a Stephan Lorenz a při prohlídce se v konstrukcích jejich jízdních kol našly stočené dopisy od Stenglera určené představitelům DNSAP v Jáchymově. Na základě následného šetření byl 19. prosince 1933 pro podezření z úkladů proti republice a ze špionáže ve prospěch Německa zatčen řídicí učitel v Českém Wiesenthalu Karl Reisser,^{99]} krátce předtím však z obav z domovní prohlídky odnesl důležité spisy, které měl doma, do Saska.

Stále častěji se do protičeskoslovenských provokací zapojovali i říšskoněmečtí příslušníci, kteří v Československu žili a pracovali. Proti nim byl však zásah ze strany státu vcelku jednoduchý a Zemský úřad v Praze nařizoval jejich vypovídání z území Československa na základě zákona na ochranu republiky. Dne 12. října 1933 např. Zemský úřad v Praze nařídil provedení soudního vypovězení 10 říšskoněmeckých příslušníků žijících a podnikajících na Ašsku. Jednalo se o říšské Němce, kteří se 3. března 1933 zúčastnili volebního projevu NSDAP v již zmiňovaném hostinci Waldfrieden v bavorské obci Wildenau.^{100]} Všichni byli odsouzeni Krajským soudem v Plzni k několika-

95] SOA v Plzni, SZ Klatovy, karton 61, St 993/33, žaloba SZ v Chebu z 6. 10. 1933.

96] SOKA Karlovy Vary, OÚ Jáchymov, prezidiální spisy 1933, karton 17, hlášení četnické stanice v Božím Daru SZ v Chebu z 19. 8. 1933.

97] SOA v Plzni, KS Cheb, karton 182, Tk 738/32, hlášení četnické stanice ve Svatém Kříži OS v Plané z 19. 4. 1938.

98] SOKA Karlovy Vary, OÚ Jáchymov, prezidiální spisy 1933, karton 17, hlášení četnické stanice v Božím Daru OS v Jáchymově z 9. 8. 1933.

99] Tamtéž, hlášení četnické stanice v Českém Wiesenthalu OÚ v Jáchymově z 21. 12. 1933.

100] NA Praha, PZÚ, karton 575, sign. 207-575-4, dopis PMV v Praze PZÚ v Praze z 9. 6. 1933.

týdenním trestům odnětí svobody a poté dostali lhůtu na odchod z republiky do 30. listopadu 1933, továrník Hermann Wolfrum, který zaměstnával 46 dělníků, až do 15. prosince.^{101]} Celkově bylo rozsudkem Krajského soudu v Plzni z 13. června 1933 odsouzeno za účast na projevu ve Wildenau 42 osob (ze 47 zatčených a obviněných), z toho 32 osob do vězení na 4 týdny nepodmíněně, 9 osob na 5 týdnů a jedna osoba (již zmíněný redaktor *Ascher Zeitung* Laurenz Trapp) na 6 týdnů. Z celkového počtu 42 osob jich byla většina československých státních občanů, pouze oněch 10 mělo říšskoněmeckou státní příslušnost.^{102]} Z vyzrazení totožnosti účastníků československým úřadům byli v Bavorsku obvinění tři českoslovenští Němci, komunista Ernst Seidel z Aše a pomocní dělníci Karl Fischer a Ernst Bernreuther z Aše, kteří byli všichni zadrženi v Bavorsku.^{103]}

Do Československa byly i nadále rozšiřovány propagační nacionalistické materiály, ovšem díky aktivitě Hitlerových odpůrců se z Německa šířily i letáky s protinacistickým obsahem. Za hranice se dostávaly i netradičním způsobem, 10. listopadu 1933 odpoledne byly např. ze saského Oberwiesenthalu vypuštěny protihitlerovské letáky, které byly přivázaný nití na gumové balonky, aby mohly letět, takže část balonků s letáky skutečně dorazila až na československé území.^{104]}

IV. Dopady vnitropolitického vývoje v Německu na západ Čech

Přímé sousedství západních Čech s Bavorskem a Saskem však přinášelo i mnohem prozaičtější komplikace, které plynuly z turbulentního vnitropolitického a sociálního vývoje meziválečného Německa. Velkým problémem pro západní československé pohraničí byly již vnitřní poměry v Německu na přelomu let 1918 a 1919. Německé „nákazy“ se československá politická reprezentace velmi obávala, a tak přijímala celou řadu bezpečnostních opatření na její eliminaci.

V bezprostředně poválečném období, které bylo spojeno s mimořádnou nestabilitou a rizikem rozšíření pravicového i levicového extremismu přes hranice, se československé úřady musely vypořádat s nebezpečím plynoucím zejména z aktivit nacistického a komunistického (spartakovského) hnutí. V Bavorsku, zejména v jeho jižní části, a v samotném Mnichově, bylo na jaře 1921 hlavně komunistické hnutí velmi silné. V severním Bavorsku se totiž nacházel tradiční průmysl a tamní dělnictvo bylo politicky relativně vyspělé, kdežto v jižním Bavorsku byl průmysl budován až v době Velké války, kdy např. do

101] Tamtéž, dopis OÚ v Aši PZÚ v Praze z 2. 11. 1933.

102] Tamtéž, fonogram OÚ v Aši PZÚ v Praze ze 13. 6. 1933, 13,00 hod.

103] Tamtéž, dopis OÚ v Aši PZÚ v Praze z 22. 5. 1933.

104] SOKA Karlovy Vary, OÚ Jáchymov, prezidiální spisy 1933, karton 17, hlášení četnické stanice v Českém Wiesenthalu zpravodajskému důstojníku 33. pěšího pluku Doss Alto v Chebu z 10. 11. 1933.

Mnichova přesunul část výroby koncern Krupp z Essenu, založil závod Bayernwerke a poslal tam nejradikálnější část svého dělnictva, z nichž se po válce rekrutovala velmi silná základna komunistů. Na druhé straně však komunistické hnutí mělo v Bavorsku relativně malou naději na úspěch, protože zdejší občanská stráž (již zmiňovaná Orgesch) byla výborně organizovaná a odhodlaná čelit jakýmkoliv pokusům o převrat.^{105]}

Obdobné poměry panovaly také v Sasku, kde byli komunisté rovněž pronásledováni. Komunistický vůdce Max Hölz, který organizoval v Sasku protivládní násilné akce, překročil kupř. 19. března 1920 před pronásledováním říšskoněmecké obrany s osmi automobily a 30 dobře vyzbrojenými muži československé hranice u Markhausenu. Dva automobily s 10 ozbrojenci dorazily až do Kraslic, kde byli komunisté odzbrojeni, zatčeni a poté vydáni do saského Klingenthalu. Aby bylo možno lépe chránit státní hranici před nájezdy Hölzovy bandy, přijelo 12. dubna 1920 do Kraslic na pomoc 72 četníků z Prahy, prapor 35. pěšího pluku z Plzně a prapor vojska československé domobrany.^{106]}

V zájmu zajištění vnitřní bezpečnosti Československa bylo zapotřebí zabránit především pašování střelných zbraní z Německa. Již v dubnu 1919 varovalo Zemské vojenské velitelství v Praze před pokusy komunistů v severních Čechách získat pro případ ozbrojeného převratu ze sousedního Saska zbraně, jejichž úkryty měly být někde v okolí Vejprta a Božího Daru.^{107]} Pátrání po nich probíhalo na celém území československo-německého pohraničí. Posádkový velitel plukovník Gustav Wágner z Jáchymova využil pátrání i k prohlídce místního kostela, kde se měly zbraně nacházet. Po dohodě s jáchymovským okresním hejtmanem JUDr. Jiřím Loserem požádal kostelníka Markgrafa o otevření sakristie, kde našel ve sklepení za oltářem čtyři pušky systému Wendel s bodly. Kostelník následně při výslechu doznal, že v kostele byl dříve schován i kulomet.^{108]}

Pátrání po zbraních a obrana před jejich pašováním probíhaly i v dalších letech. V březnu 1922 kupř. našli příslušníci finanční stráže v Českém Wiesenthalu poblíž hraničního potoka 1000 kusů flobertkových patron a při domovních prohlídkách místních občanů několik desítek kilogramů revolverových a loveckých patron saské provenience. Podle mínění četnictva a finanční stráže se však nejednalo o politicky motivované činy, ale pouze o pašování za účelem zisku.^{109]} Zbraně byly ukrývány také v Horní Blatné na Nejdecku. Jejich

105] NA Praha, PMV, karton 79, sign. 225-79-1, dopis prezidia MZV v Praze PMV v Praze ze 13. 4. 1921 s odkazem na zprávu z československého konzulátu v Mnichově z 25. 3. 1921.

106] SOkA Sokolov se sídlem v Jindřichovicích, OČV Kraslice, inv. č. 4 (K 4), památník OČV v Kraslicích, 1920, nestránkováno.

107] SOkA Karlovy Vary, OÚ Jáchymov, prezidiální spisy 1920, karton 6, dopis PZSP v Praze OSP v Jáchymově ze 3. 7. 1920.

108] Tamtéž, prezidiální spisy 1921, karton 6, dopis Zemského vojenského velitelství v Praze PZSP v Praze z 22. 12. 1921.

109] Tamtéž, prezidiální spisy 1923, karton 8, hlášení OSP v Jáchymově PZSP v Praze z 9. 2. 1923.

počty byly neuvěřitelné, podle hlášení Okresní správy politické v Jáchymově se mělo údajně jednat o 180 000 pušek, šest děl, jednoho vrhače min a mnoho strojních pušek. Vrhač min se kupř. do Blatna dostal ze Saska, stál několik dnů ve Fojtově (Voigtsgrün) a posléze byl dopraven do Rybářů u Karlových Varů, odkud byl po železnici s falešným nákladním listem odvezen do Teplic.^{110]}

Také v Bavorsku se mezi obyvatelstvem nacházelo značné množství zbraní. Ty byly obyvatelům rozdány hned v roce 1918 mnichovským Landbun-dem, kdyby došlo ke státnímu převratu. Měli je v držení především majitelé usedlostí ke své obraně, ale také všichni členové Landbundu (tzn. i obyvatelé měst kromě dělníků). Z Bavorska posílala zbraně do Československa především Deutsche Wacht, která chtěla ozbrojit všechny turnery v Československu. Zbraně se pašovaly přes Volary, Kunžvart a Želnavu (Solnau), vše za pomoci a aktivní asistence německých celníků a četníků.^{111]}

Po nástupu Hitlera k moci se zbraně naopak pašovaly z Českosloven-ska do Německa, kdy je posílali českoslovenští komunisté těm německým. Johann Häuser z Abertam dal kupř. sedm automatických pistolí s náboji ně-meckému komunistovi Kurtu Teumerovi ze saského Schwaderbachu.^{112]} Deset pistolí i s náboji dodal Karlu Pilzovi ze Schwaderbachu taktéž Anton Bauer z Perninku.^{113]}

Problém byl rovněž s množstvím zbraní, které se po válce nacházely v držení různých tuzemských střeleckých spolků a jednot a které rovněž představovaly potenciální bezpečnostní riziko. Na Žluticku se jednalo např. o Bochov, kde se zbraně nacházely mezi tamními ostrostřelci, a posádko-vé velitelství ve Žluticích naléhalo na důkladné odzbrojení obyvatelstva němec-ké národnosti.^{114]} Ve Františkových Lázních, kde se v roce 1925 dobrovolně rozešel Spolek uniformovaných střelců, byly jeho zbraně uloženy v domě Bran-denburger Tor. A i zde se jednalo o docela slušný zbrojní arzenál: 86 pušek vzor Wendel, 37 předovek, 57 bodáků, 3 důstojnické šavle, 1 poddůstojnická šavle, 8 kordů, 370 ostrých a 163 cvičných nábojů.^{115]} Také v Lubech na Chebsku měl bývalý střelecký spolek Bürgerliches Schützenkorps v držení množství zbraní, jednalo se o 55 pušek vzor Wendel, kromě toho měl k dispozici 6 bedniček po 860 nábojích ráže 8 mm pro pušku Manlicher.^{116]}

110] Tamtéž, karton 8, hlášení OSP v Jáchymově PZSP v Praze z 18. 6. 1923.

111] SOKa Cheb, OÚ Cheb, prezidiální spisy, 1931, karton 58, hlášení četnické stanice ve Starém Kynšperku velitelství hraničářského praporu 5 v Chebu z 18. 2. 1931.

112] SOA v Plzni, KS Cheb, karton 166, Tk 675/33, hlášení ČS v Perninku OS v Horní Blatné z 6. 5. 1933.

113] Tamtéž, Tk 677/33, hlášení ČS v Perninku OS v Horní Blatné z 20. 4. 1933.

114] SOKa Karlovy Vary, OÚ Žlutice, prezidiální spisy 1919, karton 8, hlášení Československého posádkového velitelství ve Žluticích Československému vojenskému inspektorátu v Plzni z 20. 6. 1919.

115] SOKa Cheb, OÚ Cheb, prezidiální spisy, 1927, karton 54, hlášení OČV v Chebu OSP v Chebu z 22. 12. 1927.

116] Tamtéž.

Československá politická správa kromě snahy o regulaci množství zbraní a střeliva znesnadňovala rovněž vydávání zbrojních pasů státně nespolehlivým osobám, na přelomu dvacátých a třicátých let především příslušníkům DNSAP a DNP. Zednický pomocník Johann Foh z Květnové (Permesgrün) např. žádal 21. června 1932 Okresní úřad v Jáchymově o vydání zbrojního pasu na loveckou pušku a revolver, ale četnická stanice ve Vojkovicích nad Ohří jeho žádosti nedoporučila vyhovět proto, že byl členem DNSAP, a tak „*jej nelze pokládati za spolehlivého k nošení zbraní*“.^{117]}

Dlouhodobě špatná hospodářská situace v meziválečném Německu vyústila v těžkou sociální krizi spojenou s vysokou nezaměstnaností, drahotou a nedostatkem základních předmětů denní potřeby, které si tak mnozí obyvatelé německého pohraničí opatřovali v Československu. Pašeráctví a podloudnictví však kvetlo i na československé straně, kdy si mnozí tzv. českoslovenští Němci přeshraničním ilegálním obchodem řešili i svoji obtížnou sociální situaci, když využívali výhodnějšího směnného kurzu československé koruny a německé marky, který pro Čechoslováky německé zboží zlevňoval. Dne 6. ledna 1922 byl kupř. při celní kontrole na hranicích v Prášilech zadržen Franz Kieslinger z Prášil pro podloudnictví, když přenášel z Bavorska menší množství potravin. Kieslinger se při výslechu dotazoval, „*co prý má dělat, práce že u nás není, v Bavorsku jest laciněji, náš stát prý se o ně nestará, a když to takhle jde, není prý divu, že vypukne revoluce*“.^{118]} Tyto informace měl údajně z továrny v bavorském Seebachreifu, kam docházel za prací a kde pracovali i komunisté z Bavorské Železné Rudy. Podle názoru sušického okresního hejtmana Karla Wegera by „*nejlepším prostředkem proti skomunisování pohraničního obyvatelstva bylo, kdyby bylo možno opatřiti mu zde dostatečný výdělek, aby nemuselo chodit na práce přes hranice a aby také výživa obyvatelstva byla zajištěna*“.^{119]} Podle jeho mínění by tato možnost byla reálná především na schwarzenberských a hohenzollernských panstvích, ovšem Weger soudil, že majitelům těchto panství „*jest nynější situace obyvatelstva lhostejnou, ba spíše vítanou*“.^{120]}

Obavy československých bezpečnostních složek se v souvislosti s Německem projevovaly především v roce 1923, kdy se v Německu kvůli souběhu mnoha negativních faktorů prakticky zhroutilo tamní hospodářství a finanční systém. Jestliže ještě v roce 1921 byla hodnota jedné marky na úrovni jedné koruny, v polovině roku 1923 se za 100 marek platilo 19 haléřů, koncem září 1923 se 19 haléřů platilo za milion marek, v průběhu října klesla německá měna tak dramaticky, že jedna koruna stála 20 miliard marek,^{121]} a v polovině

117] SOKA Karlovy Vary, OÚ Jáchymov, prezidiální spisy 1932, karton 16, hlášení četnické stanice ve Vojkovicích nad Ohří OÚ v Jáchymově z 28. 6. 1932.

118] NA Praha, PMV, karton 7, sign. 225-7-16, dopis OSP v Sušici PZSP v Praze z 13. 1. 1922.

119] Tamtéž.

120] Tamtéž.

121] SOKA Sokolov se sídlem v Jindřichovicích, OČV Kraslice, inv. č. 4 (K 4), památník OČV

prosinec 1923 dokonce bilion marek!^{122]} Těživá hospodářská situace v Německu měla přímý vliv na již popisované podlounictví oběma směry,^{123]} ovšem kvůli prudkým měnovým výkyvům se dostával do vážných potíží i československý průmysl v pohraničí a rapidně zde stoupala nezaměstnanost, jak bylo výše uvedeno.^{124]}

Situace v Německu se stále zhoršovala, v celém Bavorsku probíhaly od léta 1923 pouliční bouře spojené s pleněním obchodů a veřejně se hovořilo o možném komunistickém puči. Nepokoje probíhaly např. v bavorském Zwiesselu, kde dělníci vtrhli do skladů a prohledávali sklepy, továrny neměly peníze na vyplácení mezd, ceny životních potřeb stoupaly do závrtných výšek a mnohé potraviny byly k dostání pouze za československé koruny nebo jiné valuty, protože stále více znehodnocovaná říšská marka přestala být akceptovaným platidlem. Na denním pořádku byly manifestace německých sociálních demokratů či komunistů a velmi aktivní byli rovněž nacističtí hackenkreuzleři.^{125]} Hospodářská krize se projevovala rovněž vysokou nezaměstnaností. V prosinci 1925 se v Bavorsku kvůli všeobecné finanční tísní vzdemula vlna hromadných úpadků jindy dobře prosperujících podniků. V Bavorské Železné Rudě zaměstnávala kupř. firma na výrobu dřevitého papíru Rudolfa Pfeifera asi 100 dělníků, z toho 70 tzv. československých Němců z Železné Rudy. Asi tři měsíce však již nevyplácela dělníkům mzdu, ale poskytovala jim jen malé zálohy, takže si museli kupovat zboží na úvěr, z čehož plynula jejich nespokojenost a obavy do budoucna. V Bavorsku byl kromě toho velký nedostatek peněz, banky nevyplácely vyšší finanční obnosy a veškeré životní potřeby citelně zdražily.^{126]} Na jiných místech se masově propouštělo, ve městě Furth im Wald bylo kupř. 16. ledna 1926 propuštěno přes 300 továrních dělníků ze spolkových továren na dětské hračky, v Chamu ztratilo v různých továrnách práci přes 800 dělníků.^{127]} Situace byla podobná rovněž v sousedním Sasku a četnická stanice v Lubech na Chebsku konce července 1923 hlásila, že v Sasku panuje všeobecné rozčilení před údajně blížícím se státním převratem, který se podle zpráv měl uskutečnit 29. července.^{128]}

Události v Sasku byly v Československu velmi bedlivě sledovány i na podzim 1923. Dne 12. listopadu hlásila pohraniční kontrolní stanice v Potůčkách

v Kraslicích, 1923, nestránkováno.

122] Tamtéž.

123] Tamtéž, 1922, nestránkováno.

124] Tamtéž.

125] NA Praha, PMV, karton 7, sign. 225-7-16, hlášení pohraniční kontrolní stanice v Železné Rudě MV v Praze z 16. 8. 1923.

126] Tamtéž, karton 333, sign. 225-333-22, hlášení OČV v Klatovech ZČV v Praze z 19. 12. 1925.

127] Tamtéž, hlášení OČV v Klatovech ZČV v Praze z 1. 2. 1926.

128] SOkA Cheb, OÚ Cheb, prezidiální spisy, 1923, karton 50, hlášení četnické stanice v Lubech OSP v Chebu z 27. 7. 1923.

(Breitenbach), že říšskoněmecká branná moc obsadila téhož dne ráno všechny hraniční přechody do Československa, aby mohli být zatčeni saští komunističtí předáci, kteří uprchli do Československa. Hranice byly opět otevřeny kolem poledne a vojsko se stáhlo do Schwarzenbergu ležícího asi 16 kilometrů od hranic.^{129]} Dne 20. listopadu 1923 na situaci zareagovaly říšskoněmecké bezpečnostní složky rovněž v Klingenthalu, kam se dostavila setnina říšské obrany (2 důstojníci, 100 mužů pěchoty, 20 vrhačů min, 20 mužů oddělení strojních pušek) a obsadila hraniční přechody do Československa.^{130]} Při bezpečnostní akci zatkla téhož dne říšskoněmecká policie přímo v Klingenthalu 10 osob, které se údajně účastnily příprav komunistického povstání. Četnická stanice v Kraslicích situaci koncem listopadu 1923 v hlášení popsala slovy: „Dne 20. listopadu 1923 přišla do Klingenthalu v Sasku říšská obrana v počtu 140 mužů. Tato zatkla v Klingenthalu 10 občanů, mezi nimi i měšťanosty pro spolupůsobení při ozbrojování komunistických oddílů. Zatčení byli dopraveni do Zwickau, odkud byli 23. listopadu opět propuštěni. Dne 23. listopadu odešla opět říšská obrana z Klingenthalu.“^{131]} Četnická stanice v Plesné na Chebsku zase ve svém hlášení o poměrech v sousedním městě Bad Brambach uvedla: „Dne 23. listopadu 1923 přijelo do Brambachu na dvou automobilech asi 40 mužů říšské obrany z Plavna a postavivše na náměstí dvě strojní pušky, jali se zatykatí přívržence, hlavně však vůdce komunistické strany v Brambachu. Celkem bylo zatčeno asi 15 osob. Poté říšská obrana se zatčenými komunisty opět do Plavna odjela. Podobné razie byly 23. listopadu pozorovány po celém Sasku.“^{132]}

Situace se však vzhledem k vývoji inflace v Německu stále zhoršovala, v Sasku stejně jako v Bavorsku. Četnická stanice v Lubech na Chebsku počátkem prosince 1923 hlásila: „Příliv saských příslušníků na zdejší území za účelem nákupu potravin jest velmi silný a obnáší asi 300–400 osob denně. Kupují se ponejvíce chléb, mouka, maso, cukr, sádlo, tuky a též obleky a obuv.“^{133]} V obvodu četnické stanice v Pomezí nad Ohří (Mühlbach) na Chebsku byly poměry následující: „Od 12. prosince 1923 přicházejí obyvatelé ze sousedního bavorského území do našeho pásma za účelem nákupu životních potřeb, jelikož je jim dovoleno jednotlivé druhy potravin až do 5 kilogramů přes hranici vyvážeti.“^{134]} Četnická stanice v Dešenicích na Klatovsku uvedla: „Bezpečnostní

129] SOkA Karlovy Vary, OÚ Jáchymov, prezidiální spisy 1923, karton 8, fonogram pohraniční kontrolní stanice v Potůčkách (Breitenbachu) PZSP v Praze z 12. 11. 1923, 12,30 hodin.

130] SOA v Plzni, Exponovaný četnický štábní důstojník, karton 5, hlášení četnické stanice v Kraslicích z 24. 11. 1923.

131] Tamtéž.

132] SOA v Plzni, Exponovaný četnický štábní důstojník, karton 5, hlášení četnické stanice v Plesné z 24. 11. 1923.

133] Tamtéž, hlášení četnické stanice v Lubech z 10. 12. 1923.

134] Tamtéž, hlášení četnické stanice v Pomezí nad Ohří z 16. 12. 1923.

poměry jsou vzhledem na vážné události v Bavorsku stále dosti příznivé, obyvatelstvo podél hranic chová se klidně, četnictvu vychází vsťříc dosti ochotně a nějaké zvláštní události podél bavorských hranic nebyly dosud pozorovány. Nedovolený přestup hranic se strany bavorských příslušníků se v posledním čase znovu zvýšil.“^{135]} A četnická stanice v Chudeníně na Klatovsku udala: „Přechod přes státní hranice jest v poslední době čilejší a bylo zjištěno, že v říšskoněmeckých novinách byla uveřejněna zpráva, že Německo ruší zákaz překročení státních hranic a budou tam opět vydána osvědčení pro malý pohraniční styk jako dříve. Dále byla v Bavorsku rozšířena zpráva, že cena naší koruny klesá, a proto hodlali někteří bavorští příslušníci československé koruny vydati včas a také proto, jelikož jest povoleno potraviny do pěti kilogramů přes hranice od nás se sebou vzítí. Příčina čilejšího přechodu přes státní hranice jest také velká dražota nyní panující v Německu.“^{136]} Problémy tohoto typu panovaly v Německu i v následujících letech, v Sasku byla kupř. ještě počátkem roku 1926 velká nezaměstnanost, některé průmyslové podniky zastavily práci, některé pracovaly jen několik dní v týdnu a razantně poklesly mzdy.

V souvislosti s dopady sociální krize rostla na obou stranách hranice rovněž hospodářská kriminalita, jednalo se zejména o případy vloupání a krádeže, uloupené či ukradené předměty byly z Československa přepravovány do Německa a kvetlo především pašování dobytka.^{137]} Dne 10. června 1927 večer kupř. vnikl ozbrojený Ignaz Weidner z Lučiny (Grafenried) na Domažlicku do stáje místního rolníka Karla Weisse, vyvedl odtud volka a odešel s ním k blízké státní hranici k bavorské obci Steinlohe.^{138]} Také pašování soli bylo poměrně rozšířené, 17. října 1928 byl v okolí obce Pleše na Horšovskotýnsku na hranicích přistižen při pokusu o něj místní dělník Baptist Spörl, který se však při výslechu choval drze, vše popřel a vyslýchajícího respicienta finanční stráže Vojtěcha Frka fyzicky napadl.^{139]} Československé bezpečnostní složky řešily také četné případy falšování československé měny. Dne 28. ledna 1924 byla ve Falknově nad Ohří odhalena falešná tisícikorunová bankovka, kterou ohlásil kraslický řezník Karl Kolhbert. Při vyšetřování bylo zjištěno, že byla vytištěna v tiskárně Karla Roberta Starka v Schneebergu v Sasku, kde bylo při prohlídce nalezeno dalších 250 padělků těchto bankovek.^{140]}

135] Tamtéž, hlášení četnické stanice v Dešenících z 24. 12. 1923.

136] Tamtéž, hlášení četnické stanice v Chudeníně ze 17. 12. 1923.

137] SOKA Karlovy Vary, OÚ Jáchymov, prezidiální spisy 1926, karton 11, OSP v Jáchymově PZSP v Praze z 21. 2. 1926.

138] SOA v Plzni, KS Plzeň, karton 129, Tk 1511/27, hlášení četnické stanice v Lučině (Grafenriedu) OS v Poběžovicích z 12. 6. 1927.

139] Tamtéž, karton 132, Tk 50/29, hlášení četnické stanice v Železně (Eisendorfu) SZ v Plzni z 19. 10. 1928; obžaloba SZ v Plzni KS v Plzni z 22. 12. 1928.

140] SOKA Sokolov se sídlem v Jindřichovicích, OČV Kraslice, inv. č. 4 (K 4), památník OČV, 1924, nestránkováno.

Po zklidnění hospodářských a vnitropolitických poměrů v Německu nastal ve srovnání s výše popsáním vývojem relativní klid. Změna k horšímu přišla opět s vyhocením situace v Německu počátkem třicátých let. Již v lednu 1932 panovaly silné obavy z nepokojů v Německu a ze státního převratu. K nepokojům mělo dojít z popudu německých komunistů zejména ve velkých městech a protesty měly být potlačeny Hitlerovými jednotkami, které měly plnou pohotovost. V Sasku mělo být centrem nepokojů město Chemnitz a na potlačení protestů měl Hitler údajně připraveno 28 000 příslušníků svých jednotek. Československé pohraniční a bezpečnostní orgány hlásily čilý ruch na hranicích, kdy ze Saska prchali zámožní Němci a s sebou do Československa převáželi cenné předměty. Ve dnech 9. – 10. ledna 1932 se např. do Božího Daru do své lovecké chaty Hubertshütte přestěhoval saský továrník Arno Loose ze saského Chemnitz.^{141]}

Přes hranice se opětovně čile pašovalo. Ve večerních hodinách 13. dubna 1932 přepravoval Michal Brey z Maxova podloudné zboží. Asi 800 kroků od hranic byl schovaný celní asistent Friedrich Wengel z bavorského Daabergu se služebním psem. Brey při pokusu o jeho zadržení střelil nejen na psa, kterého usmrtil, ale také na Wengela. Případ se zdál být poměrně jednoduchý, ale při soudním líčení Brey prokázal na inkriminovanou dobu alibi, takže jej Krajský soud v Klatovech osvobodil.^{142]}

Výrazné zhoršení vnitropolitických poměrů v Německu s přeshraničním přesahem přinesl nástup Hitlera k moci. Do Československa docházely z Německa znepokojivé zprávy především v souvislosti s pronásledováním jeho odpůrců, 26. června 1933 došlo k hromadnému zatýkání německých sociálních demokratů ve Zwieselu, kde bylo zatčeno asi 100 odpůrců Hitlerovy vlády,^{143]} československé bezpečnostní složky monitorovaly rovněž situaci německých Židů a jejich snahy o emigraci do Československa. Ani zde však neměli Hitlerovi odpůrci zajištěné podmínky ke klidnému životu. Agenti německých bezpečnostních složek monitorovali ve spolupráci s místními spolupracovníky jejich aktivity, docházelo k jejich zastrašování, únosům za hranice, a dokonce k jejich fyzické likvidaci.

Jedním z nejvýznamnějších a dobře zdokumentovaných pokusů o únos byl bezesporu případ říšskoněmeckého komunisty Kurta Lipperta z Markneukirchenu, který uprchl z nacistického vězení a pobýval v Československu. Často přecházel státní hranice do Německa, čehož hodlaly využít říšskoněmecké bezpečnostní složky k jeho zatčení. Německé bezpečnostní síly vyslaly tajně na

141] SOKA Karlovy Vary, OÚ Jáchymov, prezidiální spisy 1932, karton 16, hlášení četnické stanice v Božím Daru OÚ v Jáchymově z 11. 1. 1932.

142] SOA v Plzni, KS Klatovy, karton 173, Tk 184/32, hlášení četnické stanice ve Všerubech OS ve Kdyni z 15. 4. 1932; rozsudek KS v Klatovech z 6. 2. 1933.

143] NA Praha, PZÚ, karton 575, sign. 207-575-4, dopis OÚ v Klatovech PZÚ v Praze z 28. 6. 1933.

území republiky komando šesti příslušníků SA z Erbachu a Markneukirchenu, kteří měli Lipperta na území Československa zatknout a násilím ho dopravit do Německa. Dne 6. května 1933 komando překročilo hranice a mělo na Lipperta čekat v místě, kde se setkával se svou manželkou, která dosud žila v Německu, československá pohraniční stráž však při pokusu o přechod hranice celou formaci odhalila.^{144]}

V případě Lipperta se jeho únosu do Německa podařilo zabránit, ale o necelé dva roky později neměly československé bezpečnostní složky podobné štěstí či dostatek odvahy v Železně Rudě. Tam došlo 27. dubna 1935 téměř v pravé poledne přímo na československo-německé hranici na železnorudském nádraží k násilnému zavlčení říšskoněmeckého sociálního demokrata Josefa Lampersbergera do Bavorska. Lampersberger uprchl z Německa v září 1933 do Československa, pobýval nejprve v Chebu a posléze v Karlových Varech. Podílel se na rozšiřování protinacistických letáků do Německa a v době svého únosu čekal v Železně Rudě na svoji německou spojku. Únos uskutečnili dva agenti německého gestapa za aktivní pomoci říšskoněmeckého četníka Alberta Wiesbecka z bavorské pohraniční kontrolní stanice v Bavorské Železně Rudě. K únosu došlo doslova před očima československých pohraničnicků, kteří však z obavy před násilím nezasáhli.^{145]}

Ještě mnohem tragičtější skončil krátký československý pobyt německého filozofa a antifašisty Theodora Lessinga, který byl na konci srpna 1933 zavražděn v Mariánských Lázních.^{146]} Jeho vrahy byli tzv. českoslovenští Němci, kterým napomáhali mnozí další místní občané. Jedním z nich byl kupř. mariánskolázeňský knihkupec a předák DNSAP v Úšovicích Maxmilian Höhne, který Lessinga sledoval a podrobně informoval o jeho zvycích a každodenních aktivitách. Dne 14. července 1933 před půlnocí byl třeba spatřen na lesní pěšince za domem Miramonte, kde tehdy Lessing bydlel.^{147]}

Vražda Lessinga byla sice mediálně a politicky nejvýznamnějším aktem násilí proti říšskoněmeckým emigrantům na západě Čech, ovšem případů pronásledování odpůrců Hitlera v Československu bylo mnohem více. Příkladem budiž třeba říšskoněmecký emigrant, německý sociální demokrat Paul Otto Meinel z Dorfstadtu ve Vogtlandu. Ten byl po nástupu Hitlera k moci

144] SOA v Plzni, KS Plzeň, karton 153, Tk 1185/33, hlášení četnické stanice v Lubech SZ v Chebu ze 7. 5. 1933.

145] SOKA Klatovy, OÚ Klatovy, karton 18 (prezidiální spisy), sign. 851/1935; SOA v Plzni, KS Klatovy, karton 182, Tk 408/35, hlášení pohraniční kontrolní stanice v Železně Rudě II OS v Nýrsku z 8. 5. 1935.

146] Blíže k tomuto případu a jeho dopadech viz Karel ŘEHÁČEK, *Ada Lessingová a Československo. Dovětek k případu prof. Theodora Lessinga*, Sborník Muzea Karlovarského kraje 22, 2014, s. 273–288.

147] SOA v Plzni, KS Cheb, karton 170, Tk 1408/34, hlášení PK v Mariánských Lázních OS v Mariánských Lázních z 3. 9. 1933.

zatčen a vězněn v koncentračním táboře v Sachsenbergu, odkud byl 9. listopadu 1933 propuštěn a dán pod policejní dohled. Po návratu do Dorfstadtu mu však bylo sděleno, že byl propuštěn omylem a že se musí vrátit zpět do tábora. Meinel se proto rozhodl uprchnout z Německa, 13. listopadu 1933 překročil hranice u Tisové na Kraslicku a přihlásil se u okresní organizace německé sociální demokracie v Karlových Varech. Ta ho poslala do Radošova, kde bydlel od poloviny listopadu 1933 u hostinského Franze Krause.^{148]}

Po říšskoněmeckých uprchlících pátrali na území Československa i speciálně vysílání příslušníci SS z Německa. Jedním z nich byl i SS-Scharführer Werner Löffler, dozorce koncentračního tábora v Dachau. Ten se v srpnu 1935 v Nejdku dotazoval na jednoho říšskoněmeckého sociálního demokrata, který po svém útěku z Německa žil v Československu pod krycím jménem Lux. Po zatčení byl ve vazbě Krajského soudu v Chebu poznán dvěma říšskoněmeckými státními příslušníky, kteří potvrdili jeho totožnost i příslušnost k formacím SS. O vydání Löfflera do Německa následně požádala kriminální policie ze Zwickau, která jej obvinila ze zpronevěry, což obvykle gestapo v takových případech dělalo, aby byla zakryta jejich skutečná činnost.^{149]}

Dalším případem z přelomu let 1935 a 1936 byl mechanik Anton Grabmann ze saského Chemnitz, který přenocoval u komunisty Antona Eberleho v Jáchymově a vydával se za příslušníka říšskoněmecké sociální demokracie. Tou dobou pobýval u Eberleho také říšskoněmecký emigrant Werner Jansen, který v Grabmannově zápisníku zahlédl jména německých komunistů, na jejichž dopadení byla v Německu vypsána odměna. Dne 5. února 1936 byl Eberle pod záminkou obchodu vylákán do kavárny Simon v saském Oberwiesenthalu, tam byl spoután a obviněn ze špionáže. Byl dopraven do Chemnitz, kde byl držen ve vyšetřovací vazbě až do konce srpna 1936, kdy byl vyhoštěn z Německa. Bylo podezření, že Grabmannův pobyt se zatčením Eberleho souvisel.^{150]}

Vnitropolitický vývoj v Německu sledovaly československé úřady bedlivě i v souvislosti s dalšími významnými kauzami. V lednu 1935 se kupř. jednalo o reakce tzv. československých Němců v souvislosti se sárským plebiscitem. V okrese Jáchymov však kupř. místní obyvatelstvo německé národnosti nejevilo žádný zvláštní zájem o tuto událost a chovalo se klidně.^{151]} Podle hlášení četnické stanice v Českém Wiesenthalu nebylo 13. ledna 1935 pozorováno vůbec nic nezvyklého, situace v saském Oberwiesenthalu byla také poměrně klidná, před plebiscitem se tam pouze konaly bohoslužby za klid na sárském

148] SOKA Karlovy Vary, OÚ Karlovy Vary, karton 151, hlášení četnické stanice v Kysibyl-Kyselce OÚ v Karlových Varech z 21. 11. 1933.

149] SOA v Plzni, SZ Cheb, karton 83, St 3327/35, zpráva SZ v Chebu VSZ v Praze z 19. 10. 1935.

150] SOA v Plzni, KS Cheb, karton 178, Tk 534/37, hlášení Státní policejní expozitury v Jáchymově OS v Jáchymově z 27. 3. 1937.

151] SOKA Karlovy Vary, OÚ Jáchymov, prezidiální spisy 1935, karton 19, hlášení OČV v Jáchymově OÚ v Jáchymově z 14. 1. 1935.

území, po plebiscitu byly na veřejných a částečně i soukromých budovách vyvěšeny vlajky a konala se oslava, po níž bylo třikrát vystřeleno z moždíře.^{152]}

Co se týče vlastního přeshraničního styku, bylo po nástupu Hitlera říšskoněmecké obyvatelstvo soustavně vyzýváno, aby v Československu nic nenakupovalo a neutrácelo zde své peníze. Podle zprávy v deníku *Waldmünchener Grenzboten* byli ti, kdo příkazu neuposlechli, veřejně vyvěšováni na černou tabuli.^{153]} Z Bavorska do Československa byly přechody přes hranice monitorovány úřady a zvláštními oddíly SS, které kontrolovaly přecházející, zda do Československa nevnášíjí příliš mnoho peněz a zda je zde neutrácejí.^{154]} Naopak tzv. českoslovenští Němci chodili do sousedního Německa žebrať: Edwin Dörfler ze Schwaderbachu si za tímto účelem dokonce v roce 1935 nechal natisknout nepravdivé prosebné lístky s názvem „*Deutsche, gebt Deutschen!*“, kterými chtěl zvýšit soucit saských Němců vůči těm tzv. československým.^{155]}

Významným bojkotem trpělo po nástupu Hitlera k moci také západočeské lázeňství, kdy nová německá vláda z ideových i konkurenčních důvodů kladla říšskoněmeckým státním příslušníkům mnoho překážek, které je měly odradit od návštěvy Československa. Jednalo se např. o nařízení bavorské vlády z 30. května 1933, podle něhož směli státní úředníci trávit dovolenou v zahraničí jen se souhlasem svých nadřízených.^{156]} Podle sdělení československého konzulátu v Kolíně nad Rýnem rovněž německé úřady odmítaly udělovat víza do zahraničních lázní Židům, ale nikdo z postižených neměl zájem o intervenci z obav z následků takového zákroku. Konzulát doporučil československým lázním, aby v německých sdělovacích prostředcích upozorňovaly na československo-německou dohodu, podle níž měly německé úřady „*blahovoleně postupovati při udělování vis německým příslušníkům k návštěvě československých lázní*“.^{157]} Československý vyslanec v Berlíně Vojtěch Mastný k tomu sdělil, že opatření československého vyslanectví byla pouze velmi omezená a musela být činěna tak, aby v nich německé úřady neshledaly zasahování do vnitřních poměrů Německa.^{158]}

152] Tamtéž, hlášení četnické stanice v Českém Wiesenthalu OÚ v Jáchymově z 18. 1. 1935.

153] SOKA Domažlice se sídlem v Horšovském Týně, OÚ Domažlice, prezidiální spisy, karton 5, Pres 530/34, letáky „Appell an die Waldmünchener Bevölkerung“.

154] NA Praha, PZÚ, karton 575, sign. 207-575-3, hlášení OČV v Prachaticích ZČV v Praze z 5. 2. 1934.

155] SOA v Plzni, KS Cheb, karton 173, Tk 1019/35, hlášení četnické stanice ve Stříbrné (Silberbachu) OS v Kraslicích z 10. 5. 1935.

156] NA Praha, Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy (dále MVZTV), Praha, karton 747, sign. VI/7/67, dopis MZV v Praze MVZTV v Praze z 22. 6. 1933.

157] Tamtéž, dopis Konzulátu Československé republiky v Kolíně nad Rýnem MZV v Praze z 10. 6. 1933.

158] Tamtéž, dopis Vyslanectví republiky Československé v Berlíně MZV v Praze z 13. 6. 1933.

V. Závěr

Secesionistické tendence obyvatel německé národnosti meziválečného Československa byly mocně podporovány ze dvou základních zdrojů. Jedním byl zcela přirozený požadavek německého národa na sebeurčení, druhým pak podpora iredentistických snah ze zahraničí. Sebeurčovací právo však bylo Němcům žijícím v českých zemích dohodovými mocnostmi upřeno, a tak byla německá iredenta v Československu o to více živena z ciziny. Nakolik se jednalo o upřímnou podporu a nakolik o mocensko-politický kalkul, je otázka jiná a její zodpovězení by vydalo na samostatnou práci.

Německý nacionalismus byl v Československu politicky prosazován v prvním období (1918–1933) zejména DNP a DNSAP, ve druhé periodě (1933–1938) SdP. Byť se v politice uvedených stran během celého meziválečného období kvalitativně vyvíjel, jeho základ zůstával stále stejný: v projevech a snad i v myšlení představitelů německé menšiny v Československu se jednalo o požadavek na respekt svobodné vůle národa a jeho příslušníků.

Podobně na tom byla v celém sledovaném období i podpora sudetoněmeckého separatismu ze zahraničí, zejména z Německa. Byla zdůvodněna ideově totožně a prosazována stejnými prostředky, rozdíl byl pouze v intenzitě jejich prosazování, což záviselo na aktuálním politickém postavení říšskoněmeckých „spoluhráčů“ německých politiků v Československu. Z tohoto pohledu bylo jednoznačně „nejplodnějším“ období po roce 1933, kdy nejvýznamnější partner československé DNSAP (později SdP), Hitlerova NSDAP, získal neomezenou moc a obrovský vliv nejen v Německu, ale také za jeho hranicemi.

Československé západní pohraničí bylo navíc díky přímému sousedství s Bavorskem a Saskem ovlivňováno z Německa ještě víc než ostatní podobné regiony Československa, mj. i kvůli silnému vlivu bavorské větve NSDAP. A po celé sledované období měl vnitropolitický, hospodářský a sociální vývoj v těchto významných německých zemích na západočeské pohraničí klíčový vliv.

Vzhledem k výše uvedenému tak patrně, na pozadí vývoje v celé Evropě, ani nemohlo existovat mnoho zásadně odlišných scénářů vývoje česko-německých vztahů v meziválečném Československu. Už skutečnost, že bezprostředně po svém vzniku nešlo cestou rozvratu svých sousedů, byla obrovským úspěchem. V letech 1938–1939 již tolik štěstí nemělo. Rozdíly mezi těmito dvěma etapami však byly značné: v roce 1918 se sice samostatné Československo zrodilo v bolestech a do poválečné bídy, mělo však podporu vítězných mocností, které byly natolik silné a odhodlané, že německá opozice (vnitřní i zahraniční) vůči Československu nakonec musela kapitulovat. V letech 1938–1939 byly poměry zásadně odlišné, Československo zůstalo s německým problémem (vnitřním i zahraničním) v podstatě osamoceno a čelilo tak silnému protivníkovi, kterému musel poččetně slabší a především vnitřně nejednotný stát nevyhnutelně podlehnout.

Interwar development in Germany and its effects on the situation in western Bohemia

Summary

The neighborhood of the West Bohemian border with Bavaria and Saxony had, apart from many merits, also a big drawback: the long common border was – because of the wild mountain terrain – very difficult to guard and so there were many possibilities to cross it illegally. This possibility was traditionally used by the local population on both sides of the border, mainly for the purpose of smuggling goods. But the excellent knowledge of the local conditions also helped to violate the border also for other reasons: after the establishment of the Czechoslovak Republic, weapons and propaganda materials, which promoted the separatist tendencies of the German minority in the newly created state, illegally entered Czechoslovak territory. The support of Sudeten German separatism received from Bavaria and Saxony was also associated with the penetration of Nazi and communist ideas from post-war Germany, and both ideologies found considerable support among the local population of German nationality even in the post-war Czechoslovakia. In addition, the economic and social development of interwar Germany also had an adverse effect on life of people on the West Bohemian borderland, especially at the time of the collapse of the German economy in 1923. This also had a negative impact on the people living in the western Czechoslovak border, not only by increasing unemployment and deteriorating social conditions of the so-called Czechoslovak Germans, but also by increasing the number of criminal acts committed in Czechoslovakia by the people living in Bavaria and Saxony. It is therefore not surprising that – after the establishment of Czechoslovakia and, in fact throughout its interwar existence – the Czechoslovak security and political organs paid considerable attention to the Czechoslovak-German border in an effort to eliminate at least some of the risks arising from the neighborhood of both the countries.

RECENZE

Jitka VLČKOVÁ – Eva NĚMEČKOVÁ – Pavel VLČEK, *Kožlany. Stručné dějiny města a významné památky*, Plzeň: NAVA 2018, 246 s.

V roce 2018, u příležitosti Mezinárodního dne archivů, uspořádal Státní okresní archiv (SOKA) Plzeň-sever se sídlem v Plasích ve své zasedací místnosti výstavku archiválií týkajících se, jak ostatně v jubilejním roce jinak, vzniku Československa. Mezi zajímavými archivními exponáty nemohly chybět ani archiválie z Kožlan. Důvody byly dva: prvním, důležitějším, je skutečnost, že se jedná o rodiště druhého československého prezidenta Edvarda Beneše, druhým, tehdy ovšem veřejnosti pravděpodobně neznámým důvodem, byl fakt, že archivářka SOKA Plzeň-sever Eva Němečková v témže roce dokončila inventarizaci rozsáhlého archivního fondu *Archiv města Kožlany* a archiválie vzniklé z jeho činnosti zpřístupnila archivní pomůckou.¹⁾

Přestože i podle soudu zpracovatelky dochovanost archiválií výrazně utrpěla krádežemi (1863, 1873), požáry (1768, 1773, 1789) a povodněmi (1872), přece jen se podařilo uchovat dostatek archiválií, z nichž je možné rekonstruovat vývoj města zhruba od počátku 17. století do roku 1945. Průběžná inventarizace archivního fondu *Archiv města Kožlany*, která probíhala od září 2016 do srpna 2017, tak byla jistě významným impulzem ke vzniku recenzované publikace. A nikoliv jediným: Eva Němečková není v kožlanských reáliích nováčkem, v SOKA Plzeň-sever v přechozích letech zpracovávala rovněž kožlanské cechovní archiválie, takže bylo pouze otázkou času, kdy se odhodlá k nějakému podrobnějšímu a systematictějšímu výzkumu a výstupu z něj.

K tomu došlo ve spolupráci s kožlanským manželským párem Jitkou a Pavlem Vlčkovými. Jejich společná publikace má podle názvu sepsat stručné dějiny města a popsat významné kožlanské památky. Struktura publikace skutečně tento záměr reflektuje. Předmluva je věnována dosavadnímu zpracování historie Kožlan a přehledu nejdůležitějších pramenů včetně již zmiňovaného archivního fondu *Archiv města Kožlany*. V následujícím úvodu se autoři dále zabývají mj. geografickými, místopisnými či etymologickými problémy týkajícími se městečka (od roku 1972 města) a jeho okolí a zajímavý je především spor o úřední podobu jeho názvu, do roku 1925 Kozlan, poté již (se skřípěním zubů většiny místních) pouze Kožlan.

Následuje první velký oddíl publikace, který se věnuje historickému vývoji. Označení „*stručné dějiny města*“ je v tomto případě relativní a záleží na tom, komu je vlastně publikace určena. Pokud laické veřejnosti, tak je popis dějin města obsáhlý až dost a pro většinu Kožlanských zcela jistě nebude text k přečtení za jeden dlouhý zimní večer. Na to je i adekvátně vědecký, byť odborná veřejnost se zase nejspíš úplně nespokojí s absencí odkazů na informační

1) Eva NĚMEČKOVÁ, *Archiv města Kožlany*, inventář Státního okresního archivu Plzeň-sever se sídlem v Plasích, Plasy 2018, 66 s.

zdroje prostřednictvím neexistujícího poznámkového aparátu. Autoři publikace se nejspíš snažili o jistý kompromis a myslím, že se jim v popisu dějin města jejich záměr celkem podařil. Tato část publikace je poměrně vyvážená, autorky (Jitka Vlčková a Eva Němečková) popsaly vývoj Kožlan od příchodu Hedčanů až do současnosti solidně a na své si přijdou jak laici, tak odborníci.

Historický vývoj Kožlan je rozčleněn do několika logicky vytvořených celků a reflektuje hlavní etapy vývoje městečka na pozadí českých národních dějin. Významná byla pro dějiny Kožlan především dvě převratová období. Prvním z nich byly husitské války, kdy bylo městečko několikrát vydrancováno, a pohusitské období, kdy se Kožlany dostaly do vlastnictví Týřovských, následovalo lobbkovičské intermezzo a opět návrat k původním majitelům. Zejména od počátku 17. století se Kožlany rozvíjejí úspěšně po všech stránkách, klíčové bylo pro jejich vývoj zejména privilegium ze 14. března 1612, kdy Kožlanští získali rozsáhlé pravomoci (mj. dva jarmarky, výběr cel na koně a dobytek, svobodné dispozice s majetkem, zvýšené pravomoci městské rady v čele s purkmistrem).

Druhým významným převratovým obdobím byla bezesporu třicetiletá válka, kdy městečkem prošla několikrát vojska různých válečných stran, Kožlany byly vypáleny a musely platit vysoké kontribuce. Ani po válce útrapy místních neskončily, předlužení Týřovští se museli Kožlan v roce 1701 zbavit a nový majitel, Václav Josef hrabě Lažanský, se ke Kožlanským jako úplně nejlepší vrchnostenský správce zrovna nechoval. Snad jen aktivity regionální „Marie Terezie“, osvěcené Marie Gabriely hraběnky Lažanské, kupř. v oblasti školní docházky a snahy o zlepšení vzdělanosti na jejím panství, lze kvitovat pozitivně. Tereziánské a josefské reformy přinesly i Kožlanům stejné výdobytky jako jiným městům monarchie, zejména zrušení nevolnictví nebo regulaci magistrátů, což v Kožlanech nastalo v roce 1795, kdy zahájil regulovaný magistrát se zkušeným radním svoji činnost. V této kapitole čtenář jistě ocení i podrobné popisy již zmiňovaných požárů a jejich příčiny, především ono tak v historii „oblíbené“ pečení koblih v roce 1768 (s. 57).

Po těchto dvou převratech v dějinách města se již vývoj Kožlan ubíral poklidným a snad až nudným směrem. Obyvatelstvo se živilo zemědělstvím, řemesly a obchodem, v roce 1808 v městečku působilo již sedm cechů, nejčastějším zdrojem obživy bylo cihlářství, hrnčičství či tkalcovství. Místní bývali ze stereotypu občas vytrženi nějakou mimořádností, kdy v květnu 1848 vznikla kupř. i v Kožlanech Národní garda, městečko čas od času trpělo rozmary počasí, zejména záplavami (1872) či krupobitím (1890), v důsledku čehož se část obyvatel z hospodářských důvodů vystěhovala do Ameriky, v roce 1850 postihla Kožlany epidemie cholery, jíž podlehl 83 místních. Jinak však městečko zejména po roce 1850, kdy se plně osvobodilo od dosavadní vrchnosti, prosperovalo, a pokud mělo v čele řádného hospodáře, jako kupř. na přelomu

80. a 90. let 19. století v podobě obecního starosty Josefa Bureše, směřoval jeho vývoj pozitivním směrem. Rozvíjel se nejen hospodářský a finanční, ale také spolkový život a obec příkladně pečovala i o své školství.

Dobře nastartovaný růst městečka na čas přibrzdila Velká válka, která ovšem Kožlanům nezpůsobila žádné přímé škody, a po válce, v nových demokratických poměrech, mohl pozitivní vývoj Kožlan pokračovat. Městečko bylo elektrifikováno, stavěly se nové domy, budovala se kanalizace, opravovaly komunikace, zreguloval se Kožlanský potok, provedly se meliorace vlhkých polí. Kožlany hodně investovaly a znatelně se i zadlužovaly. Stejně jako dosud, se obyvatelstvo i nadále živilo zemědělstvím, cihlářstvím, hrnčířstvím či truhlářstvím. Pozitivní vývoj opět přibrzdila další válka, která sice stejně jako válka předchozí žádné přímé škody na městečku nezanechala, přesto však obyvatelstvo citelně zasáhla nejen totálním nasazením mnohých Kožlanských, ale také perzekucí části místních, zejména těch přímo spojených s Edvardem Benešem. Perzekuce zasáhla zcela jistě i židovské obyvatelstvo Kožlan. V publikaci se o něm sice v souvislosti s holokaustem explicitně nepíše, ale nechce se věřit, že by Židé v Kožlanech žádní nežili.

Poslední tři kapitoly historického vývoje Kožlan jsou věnovány poválečnému vývoji (1945–1948, 1948–1989) a období po listopadu 1989. I období po roce 1945 můžeme nazvat budovatelským, takže z tradice budování městečka vybočeno nebylo, kvalitativně se však jednalo o zcela odlišné procesy. Kolektivizace a vznik jednotného zemědělského družstva, pronásledování kulaků, zánik soukromého podnikání na straně jedné, na straně druhé pracovní příležitosti v Keramu, na pile či v kruhové cihelně, bytová výstavba, péče o rodiny s dětmi. Městečko se vyvíjelo obdobně jako celé Československo, v naději z obrodného procesu, v deziluzi z následné normalizace, ale i s hrdou revoltou v podobě neodstraněné pamětní desky Edvardu Benešovi. A stejně jako celé Československo se v listopadu 1989 dočkalo i návratu demokracie, práva a spravedlnosti. A díky svému nejslavnějšímu rodákovi opět i prezidentských návštěv, v roce 1994 Havlovy, v roce 2008 Klausovy. A také, konečně, vytoužené Benešovy sochy, zaplacené mj. i z veřejné sbírky.

Druhý oddíl publikace, jehož autorem je Pavel Vlček, se věnuje kožlanským památkám. Na téměř stu stranách spoluautor popisuje církevní i světské stavby, sochy, kříže či pomníky. I tato část publikace bude zejména pro místní, starousedlíky či náplavy, velmi zajímavá. Na rozdíl od mnohdy vzdálených dějinných událostí předchozího oddílu jsou s nimi totiž konfrontováni dnes a denně, během jejich veškerých aktivit. Navíc je tento oddíl v mnohem větší míře doplněn fotografiemi, obrázky či náčrtky, což jej činí ještě poutavějším.

Na závěr publikace umístili její autoři přílohy. Částečně se jedná o fotografie, které se z různých důvodů nevešly do textové části, i když ta je z tohoto pohledu též nadstandardně saturovaná, nicméně většinu příloh tvoří užitečné

soupisy a statistická data. Velmi přínosný je třeba datový přehled dějin Kožlan, který slouží k rychlé orientaci v historii města. Zejména starousedlíci pak ocení soupisy poddaných podle víry z roku 1651, berní rulu z roku 1653, soupisy vlastníků domů, ale také třeba vývoj počtu obyvatelstva v letech 1600–1950 (proč není pokračováno i v dalších letech?) a přehledy rychtářů a představených Kožlan od roku 1313 až do současnosti. A definitivní tečku za publikací představuje soupis použité literatury a pramenů, především archivních.

Jak již bylo v úvodu nastíněno, publikace představuje solidní práci, která historii Kožlan i její památky představuje více než dostatečně. Byť se jedná o společné dílo tří autorů (a podle obsahu víme, kdo kterou část zpracovával), není na první počtení znatelná žádná kvalitativní disproporce: text je čtivý, bez pravopisných či stylistických nedostatků, kvalitně byla provedena i redakční a grafická práce. Dvě výhrady bychom však mohli vůči publikaci vznést. První je obsahová, jelikož podle soudu recenzenta chybí ještě oddíl odkazující na významné rodáky či osoby, které v Kožlanech žily. Druhá je ryze formální, protože jestli se na publikaci něco nepovedlo, je to její vazba – při častějším používání se totiž poměrně snadno rozpadá. To je sice u publikace s předpokládanou delší životností vada poměrně nepříjemná, ovšem na její funkci, tím méně funkci informační či didaktickou, nemá našťastí vliv. Celkově je tak třeba recenzovanou publikaci ocenit, autory pochválit a popřát jim hodně zdaru do dalších podobných publikačních počinů. A Kožlanským snad i trochu závidět, protože mít takto zpracovanou historii rozhodně není samozřejmostí.

Karel Řeháček

Jan KILIÁN a kol., *Horažďovice v raném novověku*, České Budějovice: Veduta 2019, 287 s.

Předkládaná publikace vznikla jako výstup ze Studentské vědecké konference z října 2019. Zároveň však reflektuje dlouhodobější badatelský zájem katedry historie Pedagogické fakulty Západočeské univerzity, která cíleně zadává závěrečné studentské práce k prohloubení znalostí o určitém mikroregionu. V tomto případě se pozornost zaměřila na město Horažďovice. Město ležící ve středním Pootaví na pomezí západních a jižních Čech má štěstí na bohaté množství různých pramenů, na nichž lze založit výzkum. Přestože byly v roce 1936 vydány obsáhlé dějiny města z pera dlouhodobého správce muzea Karla Němce, lze i v dnešní době najít řadu zajímavých témat, které doplňují obraz tohoto raněnovověkého města, jak dokázali spoluautoři recenzované kolektivní monografie.

Těžiště knihy leží na studentech a čerstvých absolventech katedry historie, kteří se svými tématy svědomitě vyrovnali. Na knize se ale kromě studentů podíleli i renomovaní historikové, kteří zde zužitkovali svůj dosavadní výzkum.

Knihy je členěna do několika tematických oddílů. V úvodní stati seznamuje čtenáře Michal Tejček s počátky města a nejstaršími dějinami Horažďovic. Jaroslava Kreuzerová, Petr Malecha a Michal Trnka sepsali seznam možných pramenů, z nichž lze zkoumat zdejší dějiny. Podobně Lenka Hálková a Barbora Jandová představily historiografii k Horažďovicím. V obou posledních případech se jedná spíše o lehce kompilační a pozitivistické příspěvky, ale ani na takovéto souborné a popisné soupisy nelze zapomenout a jsou pozdějšími historiky velmi oceňované.

Po obecnějších kapitolách následují již konkrétní případové studie. Stavební vývoj zdejšího zámku a přehled jeho majitelů sestavil Michal Man. Náboženskému životu města a jeho obyvatel se věnují následující tři články. Specifickému postavení horažďovické fary, správě městských kostelů a sporům o církevní jurisdikci se věnovala Lucie Buršíková. Na ní navázala příspěvkem o koexistenci dvou církevních řádů v jednom městě a blízko u sebe Ilona Hruběšová. Téma uzavírá článek Zuzany Kozákové, která na základě studia matričních knih sestavila několik demografických statistik, týkajících se sezónnosti křtů, svateb, úmrtí, nebo četnosti a oblíbenosti jmen a jejich vývoji v čase.

Další dva články jsou zaměřené na ekonomii. Jaroslava Škudrnová ukázala, odkud městu plynuly příjmy a jaké byly největší výdaje. Na to navazuje Šárka Bouřilová, která se zaměřila na konkrétní segment městské ekonomiky, a to pivovarnictví. Městskou správu v 17. století představila opět Jaroslava Škudrnová. V následujícím příspěvku seznámil čtenáře s prožitkem Horažďovic za třicetileté války, především s jejich dobytím císařskou armádou v roce 1619 a následných útrapách měšťanů, Jan Kilián. Historii horažďovických škol a špitálu přiblížili Jindřich Šlechta a Pavel Kozák.

Následují tři studie věnující se konkrétním horažďovickým rodinám a osobnostem. Barbora Hradová sestavila velice podrobnou genealogii tří rodů (Budeciové, Gregorové, Heritesové) doplněnou o poznatky z jejich řemeslného zázemí. Na rodinu Malkovských se zaměřily Marcela Týfová a Adéla Šmilauevová. Téma uzavírá opět Jindřich Šlechta příspěvkem o rodině Hollarových. Poslední příspěvek je představením umělecké reprezentace Šternberků v Horažďovicích taktéž od Jindřicha Šlechty.

Knihy se potýká s nevyváženou kvalitou příspěvků, která je dána převahou studentských a absolventských prací a autorskou nevypsáností, ale jako celek představuje velice přínosnou kolektivní monografii o historii významného města, na kterou budou moci navázat další badatelé.

Eva Němečková

Jan Amos KOMENSKÝ, *Labyrint světa a ráj srdce*, Praha: Práh 2019, 286 s.

Nejslavnější dílo staršího českého písemnictví, označené již Františkem Palackým za „klenot české literatury“, napsané roku 1623 v Brandýse nad Orlicí (ještě s názvem *Labyrint světa a luthauz srdce*) a vydané tiskem prvně 1631 v saském exilu (patrně v Pirně, nynější název autor použil až pro druhé vydání 1663 v Amsterdamu), dosáhlo skvostným vydání v roce 2019 šedesáté české edice. A to nepočítám 39 cizojazyčných vydání ve 20 překladech (k roku 2018).

Vydání poslední, vlastně jubilejní i s ohledem na 350. výročí úmrtí Jana Amose Komenského, je ovšem zcela mimořádným počinem nakladatelství Práh Martina Vopěnky, a to nejen velkým formátem (37 x 30 cm), ale především originálními ilustracemi grafika a básníka Miroslava Huptycha, vytvořenými pro toto vydání technikou digitální koláže, přičemž výtvarný doprovod kongeniálně koresponduje s obsahem kapitol *Labyrintu*. Huptych opatřil text 54 dvoustránkovými barevnými obrazy. Autorovy koláže citlivě Komenského text spíše doprovázejí, než „doslovně“ ilustrují. V duchu Komenského úvodních slov, že se jedná o „světlé vymalování“ světa, proto působí Huptychovy koláže jako podmanivé vizuální převyprávění Komenského obrazů. Poutnikovo strastiplné putování, doprovázené marným hledáním pravdy a postupným vystřízlivěním a zklamáním, dosahuje touto výtvarnou podobou ještě větší naléhavosti. Nelze opomenout ani vydařenou grafickou a tiskovou úpravu Pavla Růta. Zcela po právu bylo toto velkolepé vydání oceněno letos cenou Litera magnesia za nakladatelský čin roku 2019.

Bylo by jistě možné vznést výhrady k modernizaci Komenského originálu z roku 1623. Jazyková úprava Lukáše Makovičky (občas spíše překlad do češtiny 21. století) mnohé znalce Komenského díla zarazí, neboť se poněkud ztrácí Komenského jazyková hravost a obraznost. Ale budiž, vždyť se jedná o vydání, které by mělo současnému čtenářskému publiku zpřístupnit dílo, jež neztrácí svojí kritičností a nadhledem nic na aktuálnosti, ba naopak odhaluje a zvýrazňuje bohužel věčně aktuální klam a šalbu politiků a ideologických manipulátorů.

Dílo není prezentováno jako vědecká edice s poznámkami a vysvětlivkami v textu, což do jisté míry nahrazuje předmluva k této edici s informativním komentářem. Náklad edice není uveden, čtyřciferná cena asi odbyt neusnadní. Kromě toho vyšlo i sto výtisků v kožené vazbě a v dřevěné kazetě. V každém případě, nejnovější vydání *Labyrintu světa* představuje jedinečnou bibliofilii, která by neměla být jen reprezentativní ozdobou knihovny, ale i dílem používaným k potěše unavené duše i jako inspirace k překonávání všedních starostí.

Jan Kumpera

Martin KOVÁŘ, *Prezidenti rozdělené Ameriky*, Praha: CMI News 2020, 224 s.

V říjnu 2020 vydala mediální skupina CMI News ve svém nakladelství knihu s názvem *Prezidenti rozdělené Ameriky*. Autorem publikace je známý český historik Martin Kovář a kniha vyšla jako součást knižní edice webu Info.cz, jehož je Kovář spolupracovníkem. Martina Kováře zřejmě není nutno dlouze představovat. Dlouhodobě se věnuje anglosaským (zejména britským, či chceme-li anglickým) dějinám a za tu dobu má na svém kontě dlouhou řadu odborných i populárně naučných textů a knih, které se zaměřují na dějiny daného regionu. Často také komentuje a analyzuje americká témata, ať už historická nebo politologická. Není proto překvapením, že s blížícími se americkými prezidentskými volbami přichází Kovář s knihou, jež se americkým prezidentům věnuje.

Hned v úvodu je třeba předznamenat sice veřejně známý, nicméně velmi důležitý fakt – Martin Kovář je konzervatívec. Nikdy se tím netajil a jeho přesvědčení je na recenzované knize samozřejmě znát. I čtenář, který by se s Kovářovou tvorbou dosud nikdy neseťkal a jeho postoje neznal, by měl zřejmě jasno ihned po přečtení textu na obalu knihy. Tam si autor pokládá otázky, zda kupříkladu nebyl Franklin D. Roosevelt „mocichtivý gigant s tyranskými sklony“, či zda „John F. Kennedy nepatří k nejpřeceňovanějším postavám dějin“, nebo nejsou-li naopak republikánští prezidenti George Bush ml. a Richard M. Nixon posuzování historiky až příliš kriticky. Je ale dobře, že autor takové provokativní otázky klade.

Zaprvé proto, že tím zaujme čtenáře. Ten je totiž, vezmeme-li v potaz pouze literaturu dostupnou v českém jazyce, povětšinou odkázán na knihy, které nemají ambice si podobné otázky klást. Jedná se totiž hlavně o obsáhlé přehledové publikace, které přinášejí takřkajíc „na jedné hromadě“ portréty amerických hlav státu, přičemž se ale jen zřídka pouštějí do konfrontace se zaběhlými historickými narativy. Dále pak máme v češtině k dispozici několik prezidentských biografii, či autobiografií, kupříkladu biografii JFK od Roberta Dalleka, či *Život jednoho Američana* od Ronalda Reagana. Pokud by ale měl český čtenář zájem přečíst si ve své mateřštině knihu, která vybočuje z obecně přijímaných pohledů na konkrétní prezidenty, nejlepším řešením dosud zřejmě bylo pořídit si *Dějiny amerického národa* od velikána konzervativní historiografie Paula Johnsona. To je ale kniha poněkud problematická a od čtenáře vyžaduje poměrně slušnou znalost amerických politických dějin, protože jinak by mohl snadno sednout Johnsonovi na lep a nechat se zlákat jeho někdy až příliš jednostranným pohledem.

Nyní má ale čtenář k dispozici novou knihu od českého autora, jež si klade za cíl seznámit jej s americkými prezidenty od Woodrowa Wilsona po Donalda Trumpa, jejich prezidentství uvést v patřičném historickém kontextu a přitom nabídnout pohled, který nezapadá do současného historiografického mainstreamu.

Co se týká samotných formálních náležitostí, je kniha logicky řazena do kapitol podle jednotlivých prezidentů. Nechybí krátká autorova předmluva a také úvodní pasáž, v níž se Kovář alespoň zběžně věnuje těm prezidentům, kteří se do knihy nevešli. V knize se také objevují tři kapitoly, jež se zabývají zajímavými neúspěšnými prezidentskými kandidáty. Jedná se o Hillary Clintonovou, Roberta Kennedyho a Thomase Deweyho. Velmi kladně lze hodnotit zejména kapitolu o Deweym, který je v českém prostředí stále téměř neznámou postavou, a to i přesto, že patřil mezi vůdčí osobnosti americké (před)válečné politiky a ve 40. letech byl velmi důležitou postavou v rámci republikánské strany. Kniha je dále doplněna řadou ilustrací a vhodně vybraných fotografií (užitečné jsou například mapky, jež zobrazují výsledky příslušných prezidentských voleb).

Jak již bylo uvedeno, autor na obálce knihy pokládá zajímavé a neotřelé otázky, jež si bezpochyby zaslouží odpověď. U Johna Kennedyho se ptá, zda nepatřil k nejpřeceňovanějším postavám dějin. Samotná kapitola o Kennedym pak má ale rozsah zhruba jen čtyři a půl strany při formátu knihy A 5, což u osobnosti takového významu není zrovna mnoho, obzvláště vezmeme-li v potaz, že si autor dal cíl Kennedyho do jisté míry demýtizovat. Kovář se tak v textu dostane k (někdy poněkud zběžnému) popisu pouze těch nejzásadnějších událostí, jež se odehrály během Kennedyho nedokončeného mandátu. Zcela pak chybí celá řada skutečností, jež by k demýtizaci Kennedyho mohly přispět, ať už se jedná o pochybnosti kolem autorství knihy *Profily odvahy*, druhoválečný román s pravděpodobnou nacistickou špiónkou, roli mafie a volebních machinací ve zvolení Kennedyho v roce 1960, nebo podivné zákulisní hry kolem slavné televizní debaty Kennedy versus Nixon. Jiné kontroverze jsou pak pouze naznačeny, jako třeba na odiv dávaná Kennedyho tělesná vitalita, přičemž realita byla zcela jiná (byť tato skutečnost je částečně doplněna v kapitole o Lyndonu Johnsonovi). Škoda, že autor nešel u Kennedyho více do hloubky a některá témata zcela vynechal.

Velmi kladně lze hodnotit právě kapitolu věnovanou Lyndonu B. Johnsonovi. Kovář uhodil pověstný hřebíček na hlavičku, když Johnsona nazval jednou z největších, ale také nejtragičtějších postav amerických politických dějin. Nikoliv v tom smyslu, že by byl LBJ špatným prezidentem, nýbrž proto, že se proti němu obrátila zuřivá nenávisť zejména mladých Američanů, amerických médií a americké levice, a to primárně kvůli problémům, které nezpůsobil, ale jež zdědil po svých předchůdcích. Přitom to byl právě Johnson, kdo vykonal během svých let v Bílém domě mnoho dobrého pro široké vrstvy Američanů a komu nechyběla jasná vize o tom, kam chce svůj národ vést. Jenže jeho odkaz byl neprávem překryt hlavně tragickou válkou ve Vietnamu, kvůli níž odcházel někdy poněkud obhroublý Texasan z úřadu zlomený a znechucený. Kovář tento proces, jeho příčiny a pozadí popisuje sice opět vcelku stručně, ale jinak velmi přesně a výstižně.

Další prezident, jehož pověst si vzal Martin Kovář za cíl demýtizovat, je Johnsonův nástupce a vítěz voleb z roku 1968 Richard M. Nixon. Důvod, proč je Nixon v širokém veřejném povědomí vnímán negativně, je zcela jasný. Někdy se dokonce zdá, jako kdyby Nixonovo prostřední jméno neznělo Milhouse, ale Watergate. Přesto je ale skutečný Nixonův příběh mnohem plastičtější a složitější. Rovněž „nixonovská“ kapitola je velmi zdařilá. Autor stručně, ale trefně popisuje nejen prostředí, z něhož Nixon vzešel a jež je pro pochopení jeho osobnosti a pozdějších kroků důležité, ale přesně líčí i jeho vzestupy a pády, jež vyvrcholily volebním vítězstvím v roce 1968.

Za pozornost stojí zejména to, že Kovář zcela správně upozorňuje na chování amerických elit a médií vůči Nixonovi. Ti ho nevybíravě nazývali „darebák Dick“ a dávali mu najevo, že pro Bílý dům není dost dobrý. To v Nixonovi ještě podpořilo vrozenou podezřivost a pocit, že jsou všichni proti němu, což o několik let později vyvrcholilo právě aférou Watergate. V neposlední řadě Kovář trefně poznamenává, že to byl právě Nixon, kdo přetvořil republikánskou stranu do podoby, ve které následně dopomohla do Bílého domu jak Ronaldu Reaganovi, tak oběma prezidentům z klanu Bushů. Velmi objektivně, střízlivě a vyváženě Kovář hodnotí i samotnou aféru Watergate (v kontrastu například s již zmíněným Paulem Johnsonem, jenž Nixona v této otázce až přehnaně hájí a za aférou vidí zejména snahu levice a amerických médií o ústavní puč). Pokud měl tedy Martin Kovář ambici demýtizovat odkazy Kennedyho a Nixona, lze konstatovat, že v druhém případě se mu to povedlo mnohem lépe, než v případě prvním.

Kapitola věnovaná Franklinu D. Rooseveltovi dle textu na obálce knihy slibuje pojednání o potenciálním „diktátorovi s tyranskými sklony“. Výsledné Kovářovo hodnocení tohoto demokratického prezidenta ale vyznívá vcelku objektivně a velmi střízlivě. K dobru mu jednoznačně přičítá zvládnutí obrovských historických výzev, jimž musel čelit. Na druhé straně ho však neopomíná kritizovat za porušení nepsaného pravidla dvou prezidentských termínů a značnou dávku mocichtivosti. Jedná se ale o věcnou a faktickou kritiku, která je na místě a jež nijak nenarušuje objektivitu textu.

Objektivně a vyváženě autor hodnotí i v našem prostředí méně známé prezidenty, kupříkladu meziválečné republikánské trio Harding – Coolidge – Hoover. U Hardinga zcela správně vyzdvihuje leitmotiv jeho prezidentsví, jimž byl „návrat k normálu“. Zároveň nezapomíná připomínat rozsáhlé korupční skandály, jež jsou s jeho dobou spojeny (v čemž je, mimochodem, opět objektivnější než Paul Johnson). V Coolidgeově medailonku se pak Kovář umně pohybuje mezi dvěma extrémními pohledy a čtenář tak není svědkem ani šířavé a neobjektivní kritiky zleva, ale ani bezbřehé a nekritické adorace zprava. V podobném duchu se nese i text o Herbertu Hooverovi. V něm je správně poukázáno na jistou prezidentovu krátkozrakost, jež měla nakonec pro USA velmi neblahé následky. Je tak ale činěno věcně a beze snahy hledat obětího beránka.

Souhrně tak lze konstatovat, že *Prezidenti rozdělené Ameriky* od Martina Kováře jsou velmi zdařilým příspěvkem k americkým politickým dějinám 20. století. Kniha na první pohled zaujme kvalitním provedením a vkusnou grafickou úpravou. Čtenáře se následně pokouší nalákat provokativními otázkami na obálce. Na většinu z nich nalezneme čtenář po přečtení knihy odpovědi, byť ne vždy jsou tyto náležitě obsáhlé a jdou do dostatečné hloubky. Zdá se, že knize by prospěl větší rozsah (klidně dvojnásobný), aby mohl autor některá svá tvrzení blíže dovysvětlit. Zejména kapitola o Johnu F. Kennedym poněkud „klouže po povrchu“, zatímco tento výrazný prezident by si zcela jistě zasloužil větší prostor, zejména v kontextu toho, že se Kovář pokouší o poněkud jiný pohled na některé skutečnosti. Právě v originalitě pohledu tkví asi největší přínos recenzované práce. Autor svoji konzervativní orientaci nijak nezastírá, což je bezesporu dobře. V době, kdy tak americké historiografii vévodí liberální (levicový, chceme-li) pohled na věc, má český čtenář možnost seznámit se i s názorem z tzv. „druhého břehu“. A to vše navíc v češtině a od domácího autora.

Petr Khás

Pavel HRNČIŘÍK, *Bitva u Nördlingenu 5. a 6. 9. 1634* (=edice Útrapy a hrůzy třicetileté války 7), České Budějovice: Veduta 2020, 96 s.

V záplavě jubilejních publikací, pořadů a výstav o bělohorské bitvě by neměla čtenáři se zájmem o třicetiletou válku uniknout drobná publikace českobudějovického nakladatelství o bojích u Nördlingenu začátkem září 1634, která byla počtem zúčastněných nepoměrně větší a co do následků neméně fatální než proslulý střet na okraji Prahy. Švédská porážka na svazích Albuchu spojeným císařsko-bavorsko-španělským vojskem pod velením císařova syna (budoucího Ferdinanda III.) a bratra španělského krále (kardinála infanta Fernanda) totiž přinesla dočasný útlum švédského postupu v Německu, navíc saského kurfiřta, a potažmo braniborského, přiměla k uzavření pražského míru, na což musela reagovat Francie otevřeným vstupem do války na straně jejích severských spojenců. Náležitou pozornost si bitva vysloužila již v 19. století, kdy dokonce vyvolala svár o historický výklad. Autor, Pavel Hrnčířík, je na poli nördlingenského bádání již zkušeným badatelem, o čemž svědčí jeho rozsáhlá, v Německu publikovaná kniha k dané problematice, sepsaná ve spolupráci s Peterem Engerisserem. Pokud bychom se však domnívali, že předkládaná drobná česká publikace je jejím pouhým výtahem, mýlili bychom se. Hrnčířík zde přichází jak s novými poznatky, tak s novými tématy. A pokouší se také interpretovat dosud málo využitě prameny španělské a italské provenience.

Svůj výklad začíná předchozími událostmi roku 1634 od zavraždění Albrechta z Valdštejna v Chebu přes letní boje o Řezno, které švédská posádka nedokázala uhájit. Navnaděná císařská armáda poté zamířila na západ, směrem na Württembersko, v cestě jí však stálo říšské město Nördlingen sympatizující coby protestantská komunita se Švédy. Když se k arcivévodovi a k Bavorům přidalo ještě španělské vojsko přesunující se právě z Itálie do Nizozemí, disponovala katolická armáda více než 40.000 muži a obléhané město se ocitlo na pokraji kapitulace. Na pomoc mu spěchali švédští generálové Horn a Bernard Sasko-Výmarský, početně ale výrazně slabší. Doufali ve smělost svého útoku a v moment překvapení. První střet proběhl již 5. září a měl podobu jezdecké šarvátky u Ederheimu, v níž švédské oddíly zvítězily a obsadily několik nördlingenských výšin. Poté se soustředily na Španěly obsazený zalesněný vrch Heselberg, kde boje probíhaly až do půlnoci a útočící Švédové znovu uspěli. Rozhodnout se ovšem mělo na výšině Albuch, kterou Španělé posílili a narychlo opevnili. Hrnčířík zde vyzdvihuje zvláště úlohu italského fortifikačního inženýra ve španělských službách, jenž dokázal v krátkém čase a náročném terénu zajistit katolické armádě velmi kvalitní obranná postavení. Posily sem od Ferdinanda a Fernanda, resp. jejich pravých rukou, generálů Matyáše Gallase a vévody Leganése, proudily celou noc.

Boj o Albuch začal prvním švédským útokem hned za rozbřesku 6. září. Ten byl sice odražen, ale další vzápětí následovaly v severní části návrší, kde Švédové pozice svých protivníků atakovali velmi prudce. Elitní italské pěchotě se přesto podařilo přejít do protiútoků a proniknout do švédských pozic na Heselbergu. Tím započal obrat daný narůstající převahou katolických spojenců, kteří na bojiště přiváděli stále nové a nové oddíly. Přes tuhý švédský odpor se smyčka kolem Heselbergu utahovala, jezdecký protiútok se Severanům nezdařil. Kolem poledne Horn s Bernardem Sasko-Výmarským pochopili neodvratnost porážky a chtěli se pokusit o organizovaný ústup. Jenže ani ten se nepovedl, Horn při něm byl zajat a zraněný vévoda stěží uprchl. Pak už následoval chaotický úprk i jejich vojáků, nemilosrdně masakrovaných kavalerií vítězů. Švédské ztráty Hrnčířík odhaduje na 8000 padlých mužů, pět desítek děl, bezpočet koní a vozů, celého trénu. Naproti tomu katoličtí spojenci ztratili jen kolem 1200 vojáků. O pouhý den později se říšské město Nördlingen vzdalo, o dalších důsledcích již autor pojednává jen zcela stručně. Švédský neúspěch přičítá především dvěma faktorům – jednak riziku útoku na silnějšího protivníka v dobrém postavení, jednak vysoké kvalitě a zkušenosti zúčastněných jednotek jejich rivalů.

Zbývá část publikace patří třem exkurzům. První z nich je o vojácích z českých zemí, kteří u Nördlingenu bojovali. Hrnčířík tak na scénu kromě Bartoloměje ze Žerotína přivádí i dalšího exulanta, Jana Jakuba Thurna, synovce někdejšího „arcirebela“ Jindřicha Matyáše Thurna. Oba mladí šlechtici byli ve

švédském vojsku plukovníky a Thurn si vedl mimořádně srdnatě, až do vyčerpání svého pluku. Později bojoval pod Janem Banérem, ale po roztržce s ním švédské prapory opustil a vrátil se pod ně zase ve chvíli, kdy Banéra v čele armády nahradil Lennart Torstensson. Na císařské straně Hrnčířík vyzdvihuje plukovníka Jana Karla Příchovského z Příchovic, nejen vojáka, ale i úspěšného úředníka (mj. hejtmana Pražského hradu). Druhý exkurz se věnuje rozmístění a formacím obou stran, přičemž autor upozorňuje na nekorektní používání termínu tercio pro španělské šikování – šlo totiž o samotný pluk, zatímco pro řazení jsou vhodnější pojmy jako escuadron nebo batallón. Ohrazuje se také proti klíší o neohrabanosti a zaostalosti španělského šikování. Třetí exkurz patří v duchu bojištní archeologie fragmentům polních opevnění na Albuchu. Jsou dodnes patrné, i když autor našel již jen dvě ze tří šancí. Ty si přitom pozorně oko může prohlédnout i na běžně dostupných leteckých mapách na internetu – pokud ví, kde hledat.

Ocenění zaslouží obrazové přílohy, množství černobílých a několik barevných snímků, stejně jako grafické rozfázování průběhu bitvy. Nechybí tu kupříkladu Snayersův obraz bitvy u Nördlingenu, ani Gallasův portrét z frýdlantského zámku, v jehož pozadí je také výjev z nördlingenské bitvy. Konec konců, šlo o Gallasův životní úspěch. Na závěr je připojen poznámkový aparát, výběr ze základní literatury, rejstřík a krátké anglické summary. Kniha je přes čistě militární téma psána čtivě a českému zájemci, který se ještě neseznámil s obsáhlejší německou verzí, jistě přinese řadu nových a nosných poznatků o jedné z nejvýznamnějších bitev třicetileté války.

Jan Kilián

Kateřina VALENTOVÁ-BOBKOVÁ – Jarmila HLAVÁČKOVÁ – Hedvika KUCHAROVÁ (red.), *Knihovna jezuitské koleje v Telči. Katalog výstavy, Praha 2020, 171 s.*

Publikace, která je jedním z dílčích výstupů pětiletého meziinstitucionálního projektu NAKI II „Telč a jezuité. Řád a jeho mecenáši“ (2016–2020), byla primárně vydána jako kritický katalog k letošní stejnojmenné výstavě v novoříšské kanonii premonstrátů. Vlastní katalog vystavovaných artefaktů představuje jen část obsahu publikace (s. 79–133), zbylé místo je věnováno sedmi drobným studiím a – pochopitelně – nezbytným doplňkům typu seznamu pramenů či rejstříků.

Autoři studií pocházejí minimálně ze dvou prostředí, jejichž prostoupení se zdá být jednou z progresivních cest k uchopení minulosti zdejších řeholních knihoven. Jedná se jednak o vědce ryze humanitního zaměření – k nimž patří zkušená badatelka v oblasti monastických studií K. Valentová-Bobková

a H. Kuchařová, a filolog a člen řádu Petr Havlíček, jednak o zástupce disciplín techničtějších, nebo chceme-li aplikovaného ražení, které představují historik architektury Ondřej Hnilica a (ještě více) restaurátor Dominik Matus. K. Valentová-Bobková se ve svých příspěvcích soustředila na záležitosti obecné správy jezuitských řádových knihoven, na přehled osob, které v domě plnily funkci bibliotekářů, a (spolu s H. Kuchařovou) na principy tvorby a proměny zdejšího knihovního fondu. Přínos těchto kapitol je především v postižení procesů, které řádové jezuitské knihovny formovaly a definovaly. H. Kuchařová přináší vedle již zmiňované kapitoly i text k přehledu minulosti telčské knihovny coby instituce v rámci vlastního řeholního domu. Dále se zaměřila na osudy bibliotéky po zrušení Tovaryšstva, kdy byl celek zakoupen premonstrátskou kanonií v nedaleké Nové Říši. Je i autorkou převážné části katalogových hesel, která uvádějí jednotlivá díla do řádového kontextu (vedle starých tisků jde i o místní rukopisy, menšinu představují jiné artefakty typu obrazů; autory dalších hesel jsou zkušení historici zaměřeni na řeholní minulost a umění). Zvláště pokud jde o dochované svazky, představuje pečlivá identifikace jejich provenienčních znaků dobrý příspěvek k bádání o (raně) novověké knižní kultuře u nás. Havlíčkův příspěvek se týká raně novověkého pojetí duchovní četby v řádových domech třetí probace – což byl případ Telče. A konečně příspěvek O. Hnilici a D. Matuse je zaměřen na hledání tvaru zaniklého prostoru bibliotéky a jejího někdejšího mobiliáře, pomocí metod z oblasti stavebně-historického průzkumu památek včetně vizualizací. Ve svém komplexním přístupu – na jakkoliv malém prostoru – se podobné multitematické pojetí jeví jako velmi přínosné: klasické zpracování pramenných „2D“ dat a knihovědně-kunsthistorickou interpretaci dochovaných svazků doprovodila rekonstrukce knihovních regálů a její virtuální přenesení zpět do Telče, kde mohla být hypoteticky zasazena na několik míst bývalého sídla Tovaryšstva.

Nutně komprimovaný rozsah publikace umožnil jen drobnou ochutnávku ze stolu „knihovnické větve“ projektu. Její závažnost samozřejmě roste ve spojení s dalšími telčskými výstupy a bádáním (nejen těchto) autorů. Fenomén jezuitských knihoven u nás si jistě zaslouží rozsáhlejší monografii, která přirozeně obohatí celý kontext odkrývání minulosti raně novověkých (řeholních) knihoven. Proto je i zdánlivě malý žánr – jako katalog – významným krokem na této dlouhé a snad plánované cestě.

Jindřich Kolda

ZPRÁVY

Konference Města dobývaná, dobytá a okupovaná. Kontexty a důsledky neúspěšné obrany měst od středověku do 20. století, Praha, 6. října 2020

Koronavirové nákaze navzdory proběhla za přísných hygienických podmínek 6. října v pražské Lannově vile 39. mezinárodní konference Archivu hlavního města Prahy uspořádaná ve spolupráci s Historickým ústavem Akademie věd České republiky, Fakultou humanitních studií Univerzity Karlovy, katedrou historie Filozofické fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem a Instytutem Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie. Tentokrát na téma dobývaných a okupovaných měst napříč staletími od středověku do současnosti. Zájem o zasedání byl obrovský, respektive by byl obrovský nebýt obav z nákazy, stanovených pravidel a potíží s cestováním do zahraničí. Jak by jednání vypadalo za „normálních“ okolností, ukazuje vytištěný konferenční program obsahující více než tři desítky referentů, tuzemských i zahraničních. Původně plánované dvoudenní setkání se však bohužel omezilo na den jediný a přesunulo se do prostředí půvabné novorenesanční Lannovy vily. Jednání od- sud bylo přenášeno pomocí internetového kanálu youtube.

Po tradičních úvodních zdavicích, díky technickým vymoženostem zprostředkovaných i ze zahraničí, se ujal slova Jiří Pešek s úvodním referátem. V něm stručně v přehledu shrnul nejznámější historická obléhání měst, od Tróje přes likvidaci Magdeburku za třicetileté války až po boje o metropole za druhé světové války. Sporé osazenstvo a případní internetoví přihlížející nebyli ochuzeni ani o ze záznamu promítnutý referát Philippa Freye z kielské univerzity, kladoucí si otázky kolem zrady coby omluvy za kapitulaci města, a to na příkladu města Civitavecchia (tehdy Centumcellae). Frey při svém výzkumu vyšel z raně středověkých franských pramenů, které pád města do rukou Maurů v roce 813 osvětlují. Referát osobně nepřítomného Martina Holého přečetla Eva Doležalová. Holý se v něm zabýval poměry na pražské univerzitě v letech bezprostředně po bitvě na Bílé hoře (1620–1622), přičemž jej nejvíce zajímalo, jak univerzita reagovala na změnu poměrů v zemi a jaké volila strategie pro své přežití. Tím navíc nastolil jistě významné a nosné téma fungování školských institucí v průběhu válečných konfliktů a eventuálních okupací. Ani příspěvek Martina Šandery o kdysi nezdolném, ale posléze snadno pokořeném husitském Hradci Králové nezazněl naživo, takže o dobytí města vojsky Zikmunda Lucemburského už po lipanských událostech se posluchači dověděli zprostředkovaně. Jan Kilián následně pojednal o aspektech nepřátelské okupace měst za třicetileté války ve středoevropském kontextu, přičemž mj. komparoval zásadní rozdíly mezi pobytem domácího/spráteleného a nepřátelského vojska v prostoru vymezeném městskými hradbami. Do třicetileté války bylo publikum přeneseno rovněž dvěma dalšími přednáškami. Nahrávka Attily Tózszy-Rigó se věnovala obléhání a dobytí hornouherského Prešpurku (tj. dnešní Bratislavy) na počátku

třicetileté války, v době stavovského povstání, kdy se spolu s Bethlenem přidal na stranu povstalců. Příspěvek Zdeňka Hojdy nesl název Leto- a denno-pis Jana Norberta Zatočila z Löwenbrugku – obraz švédského dobývání Prahy po třiceti sedmi letech, čímž je míněna skutečnost, že očitý svědek Zatočil popsal ony válečné události až s uvedeným časovým odstupem. A to se zdůvodněním, že se prý úkolu během oné doby nikdo jiný nezhostil (o čemž by se dalo ovšem polemizovat, jak na to upozornil i Z. Hojda).

Další dva bloky byly na programu odpoledne. Jacek Zinkiewicz zpracoval studii o postojích krakovských obyvatel ke švédským okupantům v letech 1655–1657 za polsko-švédské války, zatímco Petra Vokáčová se v diskusním příspěvku zamyslela nad neuskutečněnou okupací Prahy v roce 1707 za váleku o španělské dědictví. Hlavní autoři nové monografie o české kapucínské provincii Marek Brčák a Jiří Wolf snad ani nemohli jinak než potvrdit téma svého nejčerstvějšího zájmu a zaměřit se na obraz francouzsko-bavorsko-saské okupace Prahy (1741–1742) v pramenech kapucínské provenience. Do téhož ozbrojeného konfliktu přenesla přítomné Iveta Cermanová s problematikou protizidovských násilností v Praze za váleku o rakouské dědictví ve světle dobových svědectví. Düsseldorfský profesor a odborník na dějiny medicíny Jörg Vögele ve spolupráci s Katharinou Schuler poinformovali o otázce nálezů ve spojení s válkami a dobýváním měst v historické perspektivě. Prusko-rakouskou válku roku 1866 a tehdejší osudy českých měst společně připomenuli Vojtěch Kessler a Josef Šrámek, stejně jako Amerigo Caruso, jenž se ovšem nezabýval události českými, nýbrž saskými, konkrétně obsazením Drážďan pruskou armádou. Bohatý ikonografický materiál ke svému pojednání o kapitulacích měst jako tématu historické malby 19. století nabídl Tomáš Sekyrka. A na závěr se pak Karel Řeháček věnoval obsazení Plzně německým wehrmachtem za druhé světové války s důrazem na likvidaci plzeňských demokratických elit.

Konference kromě jednoho poměrně úzkého tématu ukázala ještě na jeden, možná i významnější fakt. A to, že ani v době akutního virového ohrožení by nemusel a neměl zcela umlknout odborný dialog, zvláště když jeho přenos s nemalým dosahem umožňuje moderní technika. Koneckonců, záznam byl na youtube k dispozici i dalším zájemcům. Nezbyvá než věřit, že všichni ohlášení a původně plánovaní referenti dodají písemné verze svých sdělení a následný sborník z řady Documenta Pragensia bude lačným čtenářům brzy k dispozici.

Jan Kilián

Studentská vědecká konference (SVK) ke starším dějinám Radnic

V roce 2020 uplynulo 450 let od povýšení západočeských Radnic z městečka na město. Toto výročí se stalo podmětem pro vznik projektu s cílem prozkoumat starší dějiny této historiografií pozapomenuté urbánní lokality. Přitom lokality nikoli nezajímavé, vždyť zde v době barokní vznikly vynikající stavby podle plánů Jakuba Augustona a snad i Kiliána Ignáce Dientzenhofera, na počátku 19. století zde pak jako farář působil slavný básník a buditel Antonín Jaroslav Puchmajer. Zpracování komplexních dějin by bylo úkolem příliš rozsáhlým a ambiciózním, proto došlo k omezení sledovaného záběru po rok 1849, v němž Radnice zachvátil fatální požár, největší katastrofa v dějinách města. Jednotlivá historická témata si rozdělili jak studenti katedry historie Pedagogické fakulty ZČU, tak odborníci z povolání. Společně se sešli při konferenci uskutečněné dne 14. října 2020. Bohužel, toliko online přes google meet, jelikož osobní setkání znemožnila zhoršující se epidemiologická situace nemoci Covid19. I tak zazněla drtivá většina plánovaných příspěvků, s výjimkou referátu Daniela Polakoviče z pražského Židovského muzea o starším vývoji radnické židovské náboženské obce. V chystané publikaci každopádně chybět nebude.

Konference byla s ohledem na svůj charakter v zásadě rozdělena do dvou bloků, dopoledního, v němž zazněly referáty odborníků, a odpoledního, v němž dostaly prostor studentské příspěvky. Nejprve se Michal Tejček (Dům historie Přešticka) věnoval osudům Radnic ve středověku, a to již od středověku raného, ze kdy pocházejí nejstarší archeologické nálezy, ačkoli ves a následně městečko jsou přeci jen mladšího data. Autor se opřel zvláště o několik středověkých listin a o rožmberský urbář. Jakub Mírka (SOA Plzeň, pracoviště Klášter u Nepomuka) se následně věnoval rozsahu radnického panství a změnám jeho šlechtických majitelů v období raného novověku, kdy byly vlastnické poměry nemálo zamotané, tím spíše, že se samotné městečko/město dělilo po jistý čas mezi dvě vrchnosti. Demografickými poměry v Radnicích se zabývala Zuzana Kozáková, ovšem až od sklonku 17. století, ze kdy jsou dochovány nejstarší radnické matriky. Zaměřila se primárně na natalitu, sňatečnost a mortalitu, stejně jako na odhad počtu radnických obyvatel v předstatistickém období a na podobu přechodových rituálů ve zkoumaném městě. O městské správě a hospodářství v raném novověku pojednal Jan Kilián (katedra historie FPE ZČU), kladoucí důraz na složení městských rad a na poznání obecních příjmů a výdajů, k čemuž je k dispozici vynikající zdroj z let třicetileté války. Stejnou problematiku, ovšem až od konce 18. a v průběhu první poloviny 19. století, zkoumala Hana Hrachová (Státní okresní archiv Rokycany), jejíž škála zdrojů již byla výrazně širší a informace detailnější. Oba naposledy uvedení autoři měli do diskuse připraveny ještě další dva příspěvky (Kilián k osudům města za třicetileté války, Hrachová k jeho korespondenci s Rokycanskými), vzhledem k daným limitům však byly tyto ponechány do písemné podoby. Daniela Lunger Štěrbová (Ústav dějin křesťanského umění, KTF UK Praha), jediná projektu se účastnící kunsthistorička, z uměnovědného hlediska zhodnotila pozoruhodný soubor radnické sakrální architektury. Tomáš Karel (Městské muzeum Radnice) poté telefonicky (!) pohovořil o náboženském vývoji v Radnicích v raném novověku. Pro publikaci je navíc plánován i jeho text o stavebním vývoji města v první polovině 19. století, jenž bude volně navazovat na studii D. L. Štěrbové. Příspěvek radnického vlastivědného badatele a patriota Reného Kellera o vzniku zdejšího čtenářského spolku v roce 1818 kolem osobnosti A. J. Puchmajera mohl být bohužel pouze přečten.

V odpoledních hodinách již dostali slovo studenti a prezentace jejich samostatného výzkumu. Nástin radnické historiografie, tj. toho, co bylo o minulosti sledovaného města již napsáno, podala Lucie Zikmundová. Hned tři následující referáty se zaměřily na hospodářskou problematiku. O dlouhé tradici radnického pivovarnictví pojednali Roman Bischof a Jakub Luhový, o ceších řeznickém (v Radnicích nejpočetnějším a nejprestižnějším) a mlynářském Sabina Soukupová a Veronika Slavíková, o ceších ševcovském a truhlářském Lukáš Kohoutek a Yvette Zikmundová. Jedním z nejlépe a nejsouvisleji do-

chovaných radnických pramenů jsou knihy kontraktní či pozemkové, a právě ony se staly základem pro výzkum Júlie Bubňákové a Jakuba Kabourka na poli radnického obchodu s nemovitostmi. Z osmnáctého století je k dispozici též několik desítek zapsaných závětí, jež Kristýně Mašlové a Michaele Martinovské umožnily zaměřit se na radnickou testamentární praxi. Velmi komplikovanou otázkou se nakonec ukázalo pátrání po radnických raně novověkých osobnostech, jelikož drobné osobní a rodinné pozůstalosti v archivních fondech nabídl jen marginálně a po skutečně výrazných jedincích pátraly Klára Soukupová a Kateřina Ledvinová marně. O poznání lépe na tom byly Michaela Kalinová a Adéla Fojtíková se zadaným tématem o dějinách radnického školství, i když látku pro jejich referát bylo nutno skládat po pověstných střípcích. Možná již od středověku fungoval v Radnicích špitál, byť detailnější informace o něm i o sirotcích a lokálních podobách milosrdenství získali Tomáš Glazer a Tereza Doubková až od 18. století. Čistě záležitostí onoho věku pak bylo mariánské náboženské bratrstvo, mající podle všeho souvislost s mariánskou kaplí na radnické Kalvárii, jak o tom uvažovali Daniel Kunášek a Veronika Šmerdová. Velký požár města roku 1849 se společně s pojednáním o dřívějším krocení nekontrolovaného ohně stal námětem pro Romana Benceho.

Studentské výkony byly – jak se dalo očekávat – dost nevyrovnané, přesto snad i jejich písemná verze bude po příslušné redakci a lektorských zásadách přínosem pro regionální bádání. Veškeré konferenční příspěvky by se měly stát kolektivní knižní monografií v první třetině roku 2021.

Jan Kilián

J. A. K. Komenský v kulturách vzpomínání. Galerie Věda a umění, Akademie věd ČR, Národní třída 3, Praha 1 (8. 9.–21. 10. 2020).

Mimořádná výstava s mimořádnou smůlou. Tak se dá výstižně nazvat výstava ve výstavním sále prezidia Akademie věd ČR, jejíž vernisáže jsem se ještě stihl zúčastnit. Vůbec, letošní oslavy spojené s připomínkou 350. výročí úmrtí Jana Komenského 15. listopadu 1670 v Amsterdamu se nevydařily. Sotva se stihly otevřít jubilejní výstavy v Naardenu a Římě (kde i pisatel těchto řádků přišel se svou troškou do mlýna), ale další doprovodné akce, konference, symposia a nespočetné listopadové přednášky (a nejen ve zmíněných městech) se bohužel nekonaly, či byly odloženy. Ale vraťme se k meritu této recenze, tedy ke zhodnocení výstavy Komenský v kulturách vzpomínání. Ostatně, již nadřazený titul zmíněné výstavy J. A. K. vtipně vystihuje autorský záměr – čili JAK na Komenského nazíraly minulé časy, a to nejen v ideologických a politických proměnách českých historických peripetií, ale také ve výtvarném a uměleckém ztvárnění Komenského osudu a díla.

Nejprve však trochu faktografie. I když na výstavě participovala řada institucí, muzeí, knihoven a galerií, lví podíl na ní (bohužel s minimální návštěvníckou odezvou – viz výše) patří dvojici Vladimír Urbánek a Lenka Rezníková. Druhá uvedená vytvořila pozoruhodnou koncepci. Oba tyto komeniologové střední a mladší generace napsali i textové podklady, a to společně s Lukášem Havelkou, Helenou Kovářovou a Kateřinou Horníčkovou. Výčet dalších osob, podílejících se na expozici, je ovšem mnohem delší, zmiňme alespoň výtvarně zdařilou, a přehlednou prezentaci (kurátorka Johana Studničková, architekt Libor Křišťůfek a grafik Milan Křišťůfek). Perfektně byla zvládnuta také anglická mutace českých originálů.

Těžko může recenzent čtenáři slovem představit obrazové bohatství výstavy, vždyť bez výtvarné složky by vysvětlující dopad sebelépe čtivě a moderně napsaných doprovodných textů vyšel naprázdno. Úvodní sekce výstavy s označením Paměť byla věnována fenoménu, který doprovází všechny významné osobnosti (pochopitelně tedy i Komenského), jež se postupně staly součástí českého národního pantheonu. Vždyť právě na prezentaci Komenského díla a jeho odkazu se názorně projevovaly proměny dobového paradigmatu i ideologických klíšé od dob národního obrození po první republiku i agitační zkreslování za socialismu, zvláště v padesátých letech. Zajímavý soubor představovala na výstavě unikátní kolekce různých trojrozměrných devocionálií a memorabilií, stejně jako vlasteneckých barvotisků a pohlednic. Precizně byl zpracován další oddíl s názvem Portréty, shrnující reprodukce historických vyobrazení Komenského, ale i romantické obrázky, malby, kresby, mnohdy prezentované i v originále (jako např. karton Mikoláše Alše pro sgrafita v Plzni). Se složitějším úkolem se autoři museli vypořádat v části Literatura. Rezignovali na prezentaci odborné literatury a soustředili se jednak na historická vydání Komenského děl a na ohlas Jana Amose v české beletrii. Velmi zhuštěnou podobu měla sekce Topografie paměti, představující četnými fotografiemi i obrazy vybraná místa spojená s Komenského působením na Moravě i v zahraničí (zvláště kaple v Naardenu). Jak se Komenský stával ikonickou postavou české kultury, měnil se i jeho obraz „národního velikána“, což sledují další oddíly výstavy nazvané srozumitelně Kánony a Slavnosti a muzealizace.

Osobně mne nejvíce oslovila sekce s označením Divadlo a film, a to již proto, že tato forma odrazu Komenského postavy v dramatickém zpracování (včetně třeba loutkového divadla) není veřejnosti tolik známá. Také mne mrzí, že jsem si nestihl prohlédnout filmovou produkci, týkající se uměleckého ztvárnění Komenského života. Návštěvník výstavy si totiž mohl promítnout i dnes již klasické hrané barevné filmy, např. v titulní roli s Ladislavem Chudíkem (Vávrovo Putování Jana Amose) či se Zdeňkem Řehořem (Světlo z temnot režiséra Jiřího Bělky). Z uvedené plejády desítek divadelních produkcí (v retrospektivě od 19. století) mne potěšila i prezentace laskavého humoru Divadla

Járy Cimrmana, konkrétně mé oblíbené hry České nebe, kde se na postavě Komenského v dobrém slova smyslu „vyřádili“ v alternaci obě klíčové autorské a herecké osobnosti divadla, již zesnulý Ladislav Smoljak a Zdeněk Svěrák.

Škoda přeškoda osudovým zásahem postižené výstavy! Vynaložené úsilí by si zasloužilo větší návštěvnický dopad. Snad dojde k realizaci výstavy přímo na Komenského Moravě, možná v Uherském Brodu?

Jan Kumpera

Seznam autorů

Prof. PhDr. Martin Holý, Ph.D.

Historický ústav Akademie věd ČR;
holy@hiu.cas.cz

Mgr. Petr Khás

Doktorand katedry historických věd FF ZČU v Plzni;
Petr.Khas@seznam.cz

doc. PhDr. Jan Kilián, Ph.D.

Katedra historie FPE ZČU v Plzni;
jankilian@email.cz

Mgr. Jindřich Kolda, Ph.D.

Katedra pomocných věd historických a archivnictví FF UHK Hradec Králové;
jindrich.kolda@uhk.cz

Bc. Pavel Kozák

Student katedry historie FPE ZČU v Plzni;
pavel@kozaci.cz

Prof. PhDr. Jan Kumpera, CSc.

Katedra historie FPE ZČU v Plzni;
jkumpera@seznam.cz

doc. PaedDr. Naděžda Morávková, Ph.D.

Katedra historie FPE ZČU v Plzni;
moravkov@khi.zcu.cz

Mgr. Eva Němečková, Ph.D.

Státní okresní archiv Plzeň-sever se sídlem v Plasích;
nemeckova@soaplzen.cz

PhDr. Karel Řeháček, Ph.D.

Státní oblastní archiv v Plzni;
rehacek@soaplzen.cz

Mgr. Eva Vodochodská

Katedra pomocných věd historických a archivnictví FF UHK Hradec Králové;
eva.vodochodska@uhk.cz

Pokyny pro autory příspěvků

Redakce časopisu *Bohemiae Occidentalis Historica* přijímá výhradně původní práce z oboru historie, případně příbuzných disciplín, a to v českém a slovenském jazyce, stejně jako ve dvou světových jazycích, v angličtině a němčině. Příspěvky mohou pocházet od jednoho i více autorů, za předpokladu, že dosud nebyly v identické či téměř identické podobě publikovány již jinde. Výjimkou mohou za určitých předpokladů a v závislosti na rozhodnutí redakce být jen jazykové variace již publikovaných statí. Každý příspěvek bude anonymně předložen jednomu recenzentovi z jiného pracoviště, než je autor, přičemž recenzent vyplní redakci vyhotovený formulář a příspěvek doporučí k otištění, doporučí k otištění po úpravách, nedoporučí.

1) Doručení příspěvků

Nabízené příspěvky mohou autoři zasílat na CD poštou na adresu: Katedra historie FPE ZČU v Plzni, Veleslavínova 42, Plzeň, 301 00 nebo mailem na kilian@khi.zcu.cz.

2) Rozsah příspěvků

Minimální rozsah příspěvků není stanoven, jeho délka však bude rozhodující při zařazení buď mezi studie nebo mezi drobnosti. Maximální rozsah studií by neměl překročit 35 normostran – vytvořených ve Wordu písmem Times New Roman o velikosti 14 a s řádkováním 1,5. Tučně zvýrazněny či jinou velikostí odlišeny necht' jsou jen nadpisy.

3) Požadované součásti příspěvků

Každý příspěvek by měl kromě jména autora, adresy jeho pracoviště a kontaktu na něj obsahovat také stručný abstrakt o dvou až třech větách v angličtině; seznam klíčových slov v angličtině (min. 4, max. 10) a shrnutí/resumé v anglickém jazyce (1–2 normostrany).

4) Další součásti příspěvků

Případné obrazové ilustrace zasílejte výhradně ve formátu JPG, a to stejným způsobem jako příspěvky samotné (CD, mail – viz výše). Maximální počet

přijímaných snímků k jednomu článku je 8 a podmínkou je, že autor je současně vlastníkem práv k jejich otištění. Snímky musejí mít odpovídající tiskovou kvalitu (alespoň 300 dpi) a být dostatečně popsány (název vyobrazení, zdroj, autor snímku, rok jeho pořízení). Tabulky a grafy vytvářejte výhradně v programech WORD a EXCEL.

5) Poznámkový aparát

Poznámkový aparát vytvářejte výlučně jako poznámky pod čarou, ve velikosti (Times New Roman) 10. Studie bez odpovídajících odkazů na prameny a literaturu přijímány nejsou.

6) Formální úpravy textu

Text ani poznámky pod čarou nijak neformátujte (!) a v žádném případě nikde neměňte fonty písma. První odstavec za nadpisem (-y) neodsazujte, ostatní ano. U citací zdrojů odlište citovaný text kurzívou a uvozovkami na počátku i na konci, uvozovky použijte případně i u dalších výrazů, které si to v jazykovém kontextu zaslouhují. Důsledně odlišujte spojovníky a pomlčky, z nichž první jsou kratší (-), bez mezer a užívají se ke spojení slov, zatímco druhé jsou delší (–) a užívají se zvláště u letopočtů.

7) Citace

a) Monografie dle vzoru: Tomáš PARMA, *František kardinál Ditrichštejn a jeho vztahy k římské kurii. Prostředky a metody politické komunikace ve službách moravské církve*, Brno 2011, s. 55. V případě, že má titul i podtitul, bude i tento kurzívou. U opakované citace: T. PARMA, *František kardinál Ditrichštejn*, s. 77. Název titulu by měl být zkrácen po první smysluplné podstatné jméno. V případě, že se jedná o monografii sestavenou redaktorem (redaktory), je nutno za jméno (-a) před citaci titulu uvést: (red.)

b) Kolektivní monografie dle vzorů: Josef PETRÁŇ a kol. (jsou-li autoři více než čtyři) nebo Jaroslav ČECHURA – Zdeněk HOJDA – Martina NOVOZÁMSKÁ (jsou-li autoři dva nebo tři).

c) Článek v periodiku dle vzoru: Martin BAKEŠ, *Mimořádná diplomatická mise Adolfa Vratislava ze Šternberka. Švédské království v polovině 70. let 17. století očima císařského vyslance*, *Folia Historica Bohemica* 29, č. 1, 2014,

s. 31–62. U opakované citace: M. BAKEŠ, *Mimořádná diplomatická mise*, s. 43. Opakuje-li se v textu, resp. v poznámkách pod čarou, titul periodika, je záhodno jej zkrátit a při prvním výskytu na zkratku upozornit: *Folia Historica Bohemica* (dále jen FHB).

d) Článek ve sborníku nebo kapitola v knize dle vzoru: Tomáš JIRÁNEK, *Svědectví českých důstojníků o poměrech v armádě habsburské monarchie z 2. poloviny 19. století*, in: Vítězslav Prchal a kol., *Mezi Martem a Memorií. Prameny osobní povahy k vojenským dějinám 16. – 19. století*, Pardubice, 2011, s. 117–132. Při opakované citaci: T. JIRÁNEK, *Svědectví*, s. 118.

e) Edice pramenů dle vzoru: Jiří MIKULEC (ed.), *Mikuláš Dačický z Heslova. Paměti*, Praha 1996, s. 100. Při opakované citaci: J. MIKULEC (ed.), *Mikuláš Dačický z Heslova*, s. 122.

f) Nепublikované prameny je nutno určit v této posloupnosti: Název archivu, název fondu, (inventární číslo), (signatura), (karton/číslo knihy), fol./pag./s. – (datace zdroje, případně další bližší určení, např. v případě korespondence místo sepsání, adresát a příjemce). Lze použít běžné zkratky, v případě prvního výskytu je nutno je rozepsat, např.: Archiv hl. m. Prahy (dále jen AHMP). U nezpracovaných archivních položek bude uvedeno: Název archivu, název fondu, nezpracováno. V případě, že se jedná o rukopis: 1. Místo uložení, signatura – (autor), název (zvláště u starých rukopisů); nebo 2. Autor, název, místo uložení (zvláště u novodobých rukopisů a nepublikovaných strojopisů).

g) Opakování stejných zdrojů v následných odkazech v poznámkách pod čarou: v případě autora následuje „Týž“, v případě dokumentu „T(t)amtěž“.

